

ISBN 978-1-4315-0090-1

TSHIVENDA HOME LANGUAGE
GRADE 4 – BOOK 2

TERMS 3 & 4

ISBN 978-1-4315-0090-1

THIS BOOK MAY NOT BE SOLD.

11th Edition

U ḥalukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuliki ya Afrika Tshipembe (1996)

Milayo ya n̩hesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuliki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo iji i na maanda u fhira na muphuresidennde, maanda ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso woṭhe.

Ndi milayo ine ya laya vhathu vha lino shango uri vha tea u farana nga ndilade. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza roṭhe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha di do da.

Talukanyani hune ra bva hone.

Ri songo dovha vhukhakhi ha mulovha.

Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekange nga vhumatshelo ha kwiṇe ha roṭhe khathihi na u vhu fhaṭa.

Rine, vhathu vha Afrika Tshipembe;

Ri dzhieha n̩ha u shaea ha vhulamukanyi kha tshifhinga tsho fhelaho;

Ri ḥonifha havho vhe vha tambulela vhulamukanyi na mboholowo kha shango ḥashu;

Ri ḥonifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaṭa na u bveledzisa shango ḥashu; na

U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ja vhoṭhe vhane vha dzula khaṭo, vho vhofekanyawo vha vha huthihi naho vha sa fani.

Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwaho zwavhuđi, ri khou ḥanganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muhulusa wa Riphabuliki uri u—

Fhelise khethululo ya tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshine tsho disendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na pfanelo dza vhuthu;

Fhaṭe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo disendeka kha lufuno lwa vhathu nahone vhadzulapo vho tsireledza nga mulayo nga ndila I linganaho;

Khwinisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhoṭhe na u vhofholola vhukoni ha muthu muřwe na muřwe; na

Fhaṭa mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ji kone u vha fhetu ho teaho sa muvhuso wo diimisaho kha muṭa wa tshaka.

Shumisani pfanelo dzaču sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dovhe ni vhe na vhuđifhinduleli ha u tsireledza pfanelo dza vhařwe.

Dživhani Mulayotibe Wa Pfanelo na Mulayotibe Wa Vhuđifhinduleli.

Mudzimu tsireledza vhathu vhashu.

Nkosi Sikele' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.

Hosi katekisa Afrika.

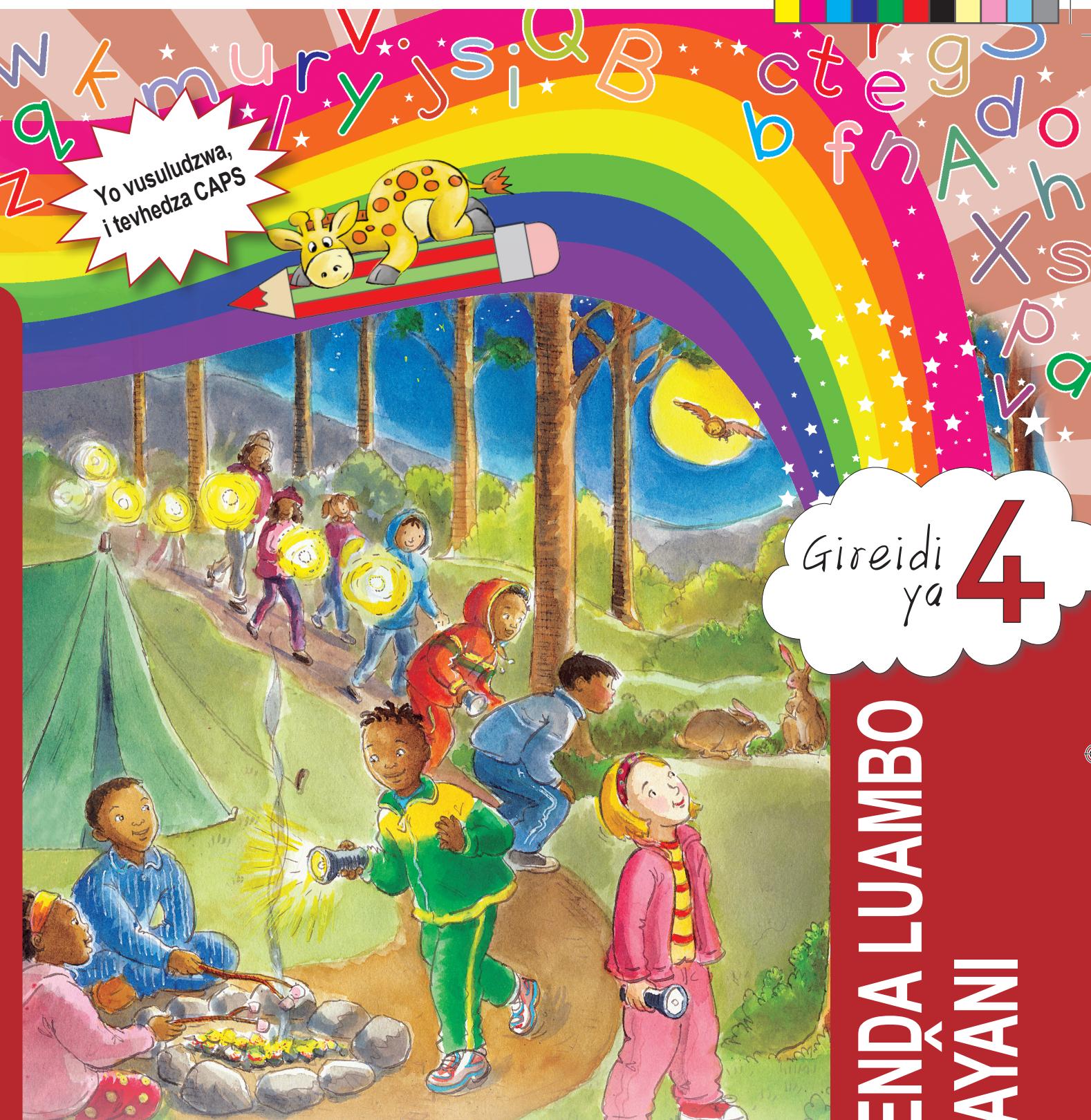
Workbooks available in this series:

- Grade R (in all official Languages);
- Literacy/Home Language Grades 1 to 6 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages);
- Mathematics Grades 4 to 9 (in Afrikaans and English);
- Life Skills Grades 1 to 3 (in all 11 official Languages); and
- Grades 1 to 6 English First Additional Language.

TSHVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 4 Bugu ya 2

ISBN 978-1-4315-0090-1

M N A K M U R Y J S I Q B C T E G D O F N A X S P A V D

Dzina:

Kilasi:

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICATSHVENDA LUAMBO
LWA HAYANIBugu ya 2
Themo dza
3 & 4

Kunwalele

Vho Angie Motshekga,
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Dr. Reginah Mhaule,
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dza u shumela dzo bveledzwa u itela uri dzi shumiswe nga vhagudi vha Afurika Tshipembe nga fhasi ha vhurangaphanda ha Minisita wa Pfunzo ya Muteo, mufumakadzi Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Dr. Reginah Mhaule.

Bugu dza u shumela dza Rainbow dici vhumba tshipida tsha mbekanyamushumo dza vhudzheneleli dza Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wo livhiswaho kha u khwinisa kushumele kwa vhagudi vha Afurika Tshipembe kha gireidi dza rathi dza u thoma. Sa tshinwe tsha zwithu zwa nthesa zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo itwa uri i vhe hone nga thusedzo ya masheleni ya Muhasho wa Gwama. Izwi zwe ita uri muhasho u kone u bveledza idzi bugu dza u shumela kha nyambo dzothé dza tshiofisi hu si na mbadelo.

Ri fulufhela uri vhadededzi vha do vhona ndeme ya bugu idzi kha u funza havho ha duvha linwe na linwe vha dovha vha ita uri vhagudi vha kone u khunyaledza kharikhu!amu yothe. Ro lingedza nga ndila dzothé u sumbedza vhagudisi kha nyito inwe na inwe nga u dzhenisa aikhoni dzine dza sumbedza zwine vhagudi vha fanela u ita.

Ri na fulufhelo !othe ja uri vhagudi vha do diphina nga u shuma nga idzi bugu musi vha tshi khou aluwa na u guda, na uri vhone sa vhadededzi vha do vha na mukovhe kha dakalo ili.

Ri ri kha vhone na vhagudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

Dilugiseni

Nerani na tshigwada tshanu uri ni kuvhanganye mihumbulo. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yanu siani ja puloto, vhaanewa/vhabvumbedza na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yanu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhathetshellesivha!aleli, tshivhumbeo na phara inwe na inwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga lito ja u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vha!we nga inwi kila!ini na mudededzi wanu.

Dzudzanyani

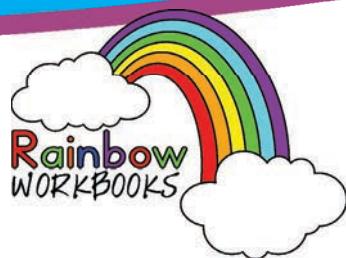
Dzudzanyani nga u !ola mupelelo na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Nwalani mvetamveto yanu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one manwalwa a u khunyaledza.

Gireidi ya **4**

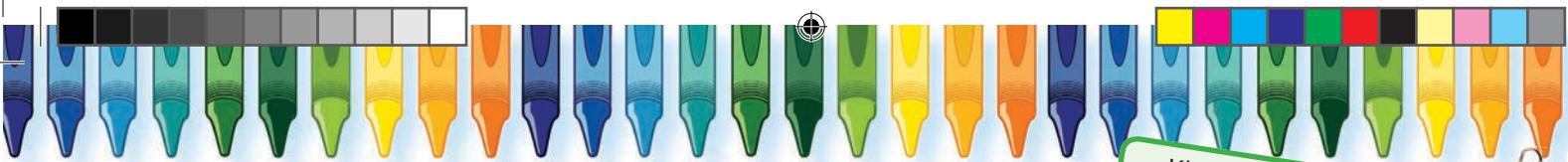

L u a m b o
I w a h a y a n i
NA TSHIVENDA

Heyi bugu ndi ya:

Bugu
ya
2

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiñwe zwiko zwi re hone. Kha vha tôle CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo Iwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo Iwa Hayani i a vha ḥananedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo Iwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda pfunzoni ri tshi buđa na kharikhulamu. Ri na fulufhelo ḥa uri vha ḥo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zvitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḥo ḥanana na migaganyo ya zwine zwa ḥo funzwa kha tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege idzi mbili kha masiařari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili tsho vhekanya wauri tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

Kha ri ambe

1 U thetshelesa na U amba (Orala) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Vhagudi vha tea u ḥewa zwikhala tshifhina tshothe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhananya nazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha na dzi shumisa u itela u vha na vhuñanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita ndowendowe dza u tou amba.

Kha ri vhale

2 U vhala na U ḥalela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u ḥalela zwibveledzwa zwa mañwalwa magede na tshaka dza mañwalwa nngede kha sekele iñwe na iñwe ya tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: naneapfufhi (zvitori zwipfufhi), folokuļoo (nano), nanetshelomuñe, mañwalo, imeiļi, zwiñwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannđa, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, mañwalwa a u ṫuļuwedza, khungedzel, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi ina kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale mañwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhona: mimepe, tshati, dzithebuļu, nyolo, mepe ya miumbulo, tshati dza mutsho, phosītara, nđivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḥo wana hu na zwibveledzwa zwa mañwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḥo ḥanana na ḥalutshedzo dzi no sumbedza maga (a) ‘kuvhalele’ na ngomu ha khavara ya na phanda ya bugu iyi.

Kha ri ḥwale

3 U ḥwala na U ḥekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

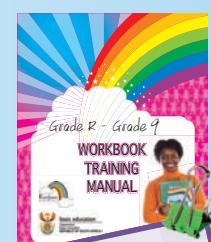
CAPS i lila vhagudi vha tshi ita ndowendowe dza u ḥwala musi na musi dza mafhungo o fhambanaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ḥwala nadzo khathihi na nzudzano dzi no ḥo ḥudumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ḥwala, zwa u tou vhona na zwa midia inzhi. Vha ḥo ḥanana na ḥalutshedzo dzi no sumbedza (a) na ngomu ha khavara ya Bugu ya u Shumela.

LUAMBO

4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

CAPS i vha ḥea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiterviwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iñwe na iñwe. Iyi Bugu ya u Shumela i dženisa na ndowedzo nngede dza tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela ‘nzhela’ dza u ḥalutshedza milayo ya luambo.

Vha tshi ḥoda tsivhudzo iñwe kha vha ḥole Workbook Training Manual.

Z
W
ir
en
g
o
m
u

Thero ya 5: Vhudipfi hashu na zwiito zwashu

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 4

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 2
Vhathu vha no vhavhalela vhanwe

65 Tshifuwohaya tshiswa tsha Mary Ann 2

Therisano na u humbulela zwo disendeka na tshifanyiso.
U vhala tshiitori.

66 U elekanya na tshiitori 4

U rera na tshiitori kha tshigwada.
U nwala magumo a tshiitori.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho na tshiitori.
U nwala tshiirwalwa tsha dayari.

67 U khetha tshifuwohaya 6

U vhala magumo a tshiitori.
U topola nyito i no khou dadzisa na mafadzisi manwalwa.
U nwala fhungo li re na mafadzisi.

68 U nwala dayari 8

U pulana u nwala tshiirwalwa tsha dayari na u dadza mepe wa mihibulo.
U nwala tshiirwalwa tsha dayari.

69 Mmbwa yo xela 10

U ita phositaraya mmbwa yo xelaho.
U asesa phositaraya muewe nae a tshi shumisa thodea dze a newa.
U shumisa mafadzisi kha u vhumba mafhuno.

70 Mafhungotsekano 12

U topola maiiti a re kha mafhungotswititi.
U tanaya mafhungotswititi a vhumba mafhungotsekano.
U khethekanya mafhungotsekano a bva mafhungotswititi.
U shumisa maiiti na mafurase vhuimoni ha maipfi a re zwitangeni.
U nwala maiti a mafurase one ngomu mafhungoni.

71 Vhalani dayari 14

U vhala zwiwalwa zwa dayari zwivhili.

72 U nwala dayari yanu inwi munę 16

U fhindula mbudziso dzo disendekaho na zwiwalwa zwa dayari.
U nwala zwiwalwa zwa dayari zwa ene munę zwa maduvha mararu.

Themo ya 3: Vhege dza 3 - 4

U vhalela mafhungomatsivhudzi

73 Zwikirinini 18

U vhala mafhungomatsivhudzi a re kha phamufulethe.
U rera na mbudziso dzo disendekaho na phamufulethe.

74 Phamufulethe 20

U fhindula mbudziso dzo disendekaho na phamufulethe.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U ita phositaraya i no tuuwedza vhana ura vha ite dzirwe nyitovho na nda ha u talela TV.
U saukanya tshatidungo.
U ita mutevhe wa vhuvhi ha u talelesa zwikirini.

75 Hune zwithu zwa vha hone 22

U vhala tshiitori tsha zwifanyiso.
U nwala mabulafhethu a re one kha tshifanyiso tshiirwe na tshiirwe.
U nwala mafhungo a tshifanyiso tshiirwe na tshiirwe a tshi shumisa mabulafhethu.
U sumbedzela mafanyisi, mamethafore na alitheresheni.

76 U shengedzana 24

U vhala mafhungomatsivhudzi a no amba na u shengedzana.
U rera na mbudziso dzi no kwama u shengedzana.

77 U elekanya na u shengedzana 26

U fhindula mbudziso dzo disendekaho na phamufulethe i no mba na u shengedzana.
U sainela u fhedza u shengedzana.
U shumisa matananyi kha u tananya mafhuno.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

78 Zwifhina zwo fhiraho na zwi daho zwa tshi khou/kha di 28

U tambo mutambo wa zwifhina zwo fhiraho na zwi daho zwa **tshi khou/kha di**.

79 Itani phamufulethe 30

U shumisa zwipulaneli kha u dizaina phumfulethe ya ene munę.
U gera na u peta siačari a tshi ita phamufulethe.
U shumisa zwipulaneli kha u fhedzisa phamufulethe na vhudele.

80 Tshigeriwa tsha phamufulethe 31

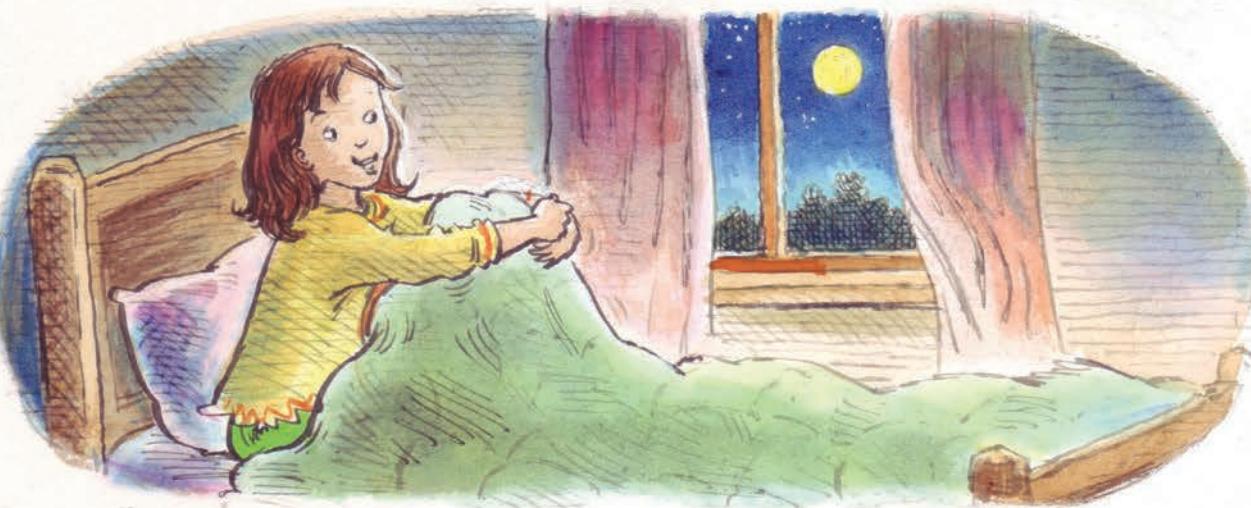

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni vhudze khonani yañu uri ni vhabona u na tshiñori tshi ño vha tshi tshi amba na mini.

Ni vhabona u na vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio tshiñorini itshi?
Vha vhonala vhe na miñwaha minana?

Kha ri vhale

Vhalani tshiñori ni fhindule mbudziso dici no tevhela.

U khetha tshifuwohaya

Ndi musi ñwedzi wo tshena wo tou wee. Ndi musi lo no pfuka vhukati ha vhusiku ha Lavhuñanu. Mary Ann o ganama mmbeten, a songo fara khofhe. O vha a tshi khou elekanya na kubwanana kune a ño rena **na matsheloni** musi ene na Nomsa vha tshi ya vhukhudazwipuka. Ho vha hu Mary Ann fhedzi kiñasini yawe we a vha a si na tshifuwohaya nauri o ñi vha muthu wa u dzula fuñetheni. Musi vha hawe vha tshi pfulutshela ñduni yo imaho na yoñhe, Mary Ann a thoma u vhuluna tshelede ya u rena tshibwanana. Zwino u na R25 ine a ño bvisa a tshi itela kubwanana uku.

La mbo tsha, khathihi fhedzi, Mary Ann a mbo vukuluku a tsa mmbeten. A ñtamba a ambara a lindela **na mbilu ndapfu** khonani yawe Nomsa, we a vha a tshi khou da u dala. Nomsa o vha o fulufhedzisa Mary Ann uri u ño mu fhelekedza ngei vhukhudazwipuka uri a mu thusu u khetha tshibwanana.

Ndi fhalaha Nomsa a tshi swika. A tsa modoroni a gidima na luvhilo a tshi dzhena na gethe la ha Mary Ann, a lumelisa vha afha muñini nga dakalofulu. Avha vhasidzana vhavhili vha mbo tshimbila **na mafulufulu** vho livha vhukhudazwipuka. Vhuvhili havho vho

- **Musi ni sa athu vhala**
Lavhelesani zwifanyiso na ñoho ni lingedze u humbulela uri maríwalwa aya a amba na mini.
- **Tshimbidzani maño (u sikima) kha siañari ni waneuri ni ño vha ni tshi khou vhala na mini.**
- **Musi ni tshi khou vhala**
Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu na u tou ongolowa. I vhaleleni ñtha.

Duvha:

vha songo takala zwone, vha enda vha tshi amba **ambela n̄tha** zwenezwi vhe ndilani.
Vha pfuka bada na u londa afha dzirobotoni vha mbo dzhena vhukhudoni.

Mary Ann o pfa o neta lwe a vho swika a dzula n̄tha ha thulwi ya zwisagana zwa
zwiliwa zwa mmbwa. A mbo vhona zwibwanana zwa rathi zwe ya na khofhe ngomu
manngini. Avha vhasidzana vha mbo kotama vha thoma u vhandā zwibwanana izwi
na vhulenda, vha tshi divhudzisa uri vha na khetha tshifhio.

“Mukololo, kha mmbudze, u khou ḥodou rena kubwanana?” ndi mulanguli a no
vhudzisa.

“Ee! Hu na tshelede ye nda vhuluna ye nda ḥewa na Duvha ḥa mabebo anga na
nge nda thusa mme ana u ḥanzwa zwigodelo hayani,” a mbo ralo.

Maṭo awe a vhonala o takala vhukuma.

“Tshi ḥo vha tshifuohaya tshana tsha u tou thoma hetshi,” u vhudza mulanguli
na dakalo. A thi athu vhuya nda vha na tshifuohaya tshee nda vha hone.

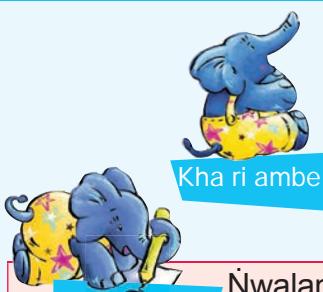
“Ho luga, litshani ndi ni vhudze zwiñwe na zwibwanana hezwi,” ndi mulanguli
a tshi amba. “Zwibwanana zwi re na mabannda a muvhala mutswuku na
mudala na wa ḥaḍa zwe no rengwa. Zwi amba uri inwi ni na kona fhedzi
u khetha kha zwivhili. Ni tea u khetha kha tshibwanana tshi re na
bannda ḥa pinki na tshi re na bannda ḥa lutombo.”

“Hoo,” ndi Mary Ann a no ralo. “Tshiḷa tshi re na bannda ḥa phephuḷu
tshone? Tsho no rengwa?”

“Ni amba tshiḷa?” hu fhindula mulanguli. “Ni na si tshi
takalele hetshiḷa,” vha ralo. “Tsho bebwa khundu
dzatsho dzi sa iti zwavhuḍi lune tshi sa ḥo kona u
gidima kana u tambisa bola.”

Mary Ann a mbo tshimbidza maṭo na hoko dzoṭhe
dza zwipuka. A lavhelesa mmbwa tshena dza
vhukuse hu no fhefheda, mmbwa ḥukhu dza
buraweni, mmbwa khulu dza ḥaḍa dzi no
funa vhathu, a lavhelesa zwimange na
zwimanana.

Musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe, amban na tshiṭori itshi u swika zwino. Ni vhona u na Mary Ann u do rena tshifuwohaya tshifhio?

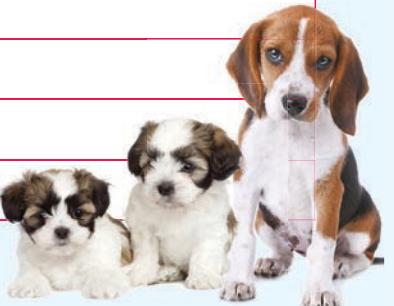
No vha ni tshi na ita mini arali no vha ni Mary Ann?

Ni vhabona u na tshitoritshi do fheala na ndila ifhio?

Kha ri ñwale Ñwalani phara ni tshi amba uri ni vhona u na tshitorì tshi do fhela na ndila ifhio.

The image is a vibrant, cartoon-style illustration. At the top left, a blue elephant with a trunk and a yellow monkey with a long tail are positioned above a blue rectangular box. Inside the box, the text "Kha ri ñwale" is written in a bold, black, sans-serif font. To the right of the box, a red bird with a long beak is perched on a thin brown branch. The background is plain white, featuring five horizontal red lines spaced evenly apart, intended for handwriting practice. In the bottom right corner, the head of a larger brown and white dog is partially visible, along with the heads of two smaller dogs, one brown and white and one black and white, looking upwards.

Vhalani tshitori hafhu ni fhindule mbudziso jdzi.

Ndi mafhungo afhio a re tshiṭorini itshi ane a ri vhudza uri Mary Ann o vha o takala yhukuma uri u do wana tshifuwohava? A waneni ni a ḥwalululele hafha.

Ndi na mini Mary Ann o vha ene e ethe kilasini we a vha a si na tshifuohaya?

• **What is the difference between a primary and secondary market?**

Ri zwi divha na mini uri Mary Ann na Nomsa vho vhe khonani dza mbiluni?

For more information about the study, please contact Dr. [REDACTED] at [REDACTED].

Tshiṭorini itshi ri pfa uri Marry Ann o vha o no neta musi avha vhasidzana vha tshi swika afha vhukhudoni. Ni vhona u na o vha o netiswa na mini?

For more information about the study, please contact Dr. [REDACTED] at [REDACTED].

Duvha:

Kha ri nwale

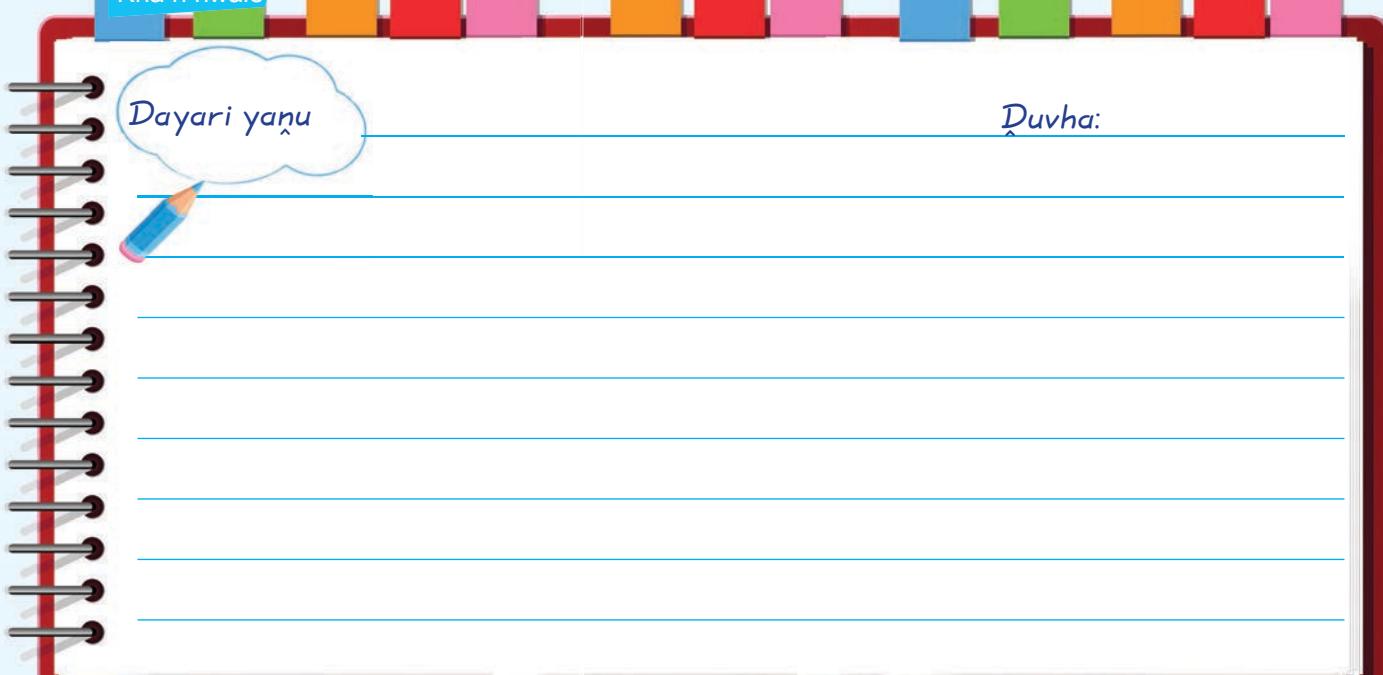
Mulanguli o vhudza mini avha vhasidzana malugana na zwibwanana zwa rathi zwe zwa vha zwi hone? Ndi zwibwanana zwifhio zwe zwa vha zwi tshi khou rengiswa nahone ndi zwifhio zwe zwa vha zwi si khou rengiswa? (Lavhelesani mivhala ya mabannda azwo.)

	<i>Tshibwanana itshi tsho vha tsho no rengwa.</i>

Kha ri nwale

Didzhieni hu inwi Marry Ann. Nwalani tshiñwalwa tsha dayari ni tshi ṭalutshedza uri no kundwa u fara khofhe na tsha mulovha, na uri no ḋipfa hani musi ni tshi tea u khetha tshibwanana tsho teaho.

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha

Kha ri vhale

Zwino vhalani kufhelele (magumo) kwa tshiṭori ni ku vhambedze na magumo e inwi na ንwala.

Tshifuwohaya tshiswa

Marry Ann a vhanda kuļa kubwanana ku re na bannda ja phephulu. Kwa mbo imisa ndevhe, kwa dzungudza mutshila kwo lavhelesa Marry Ann na maļo akwo a buraweni a sa kungi zwone. Marry Ann a mona a tshi lavhelesa izwi zwiřwe zwipuka zwi re vhengeleni. A lavhelesa zwiļa zwibwanana zwa rathi zwi re manngini.

A mbo kotama a takula kuļa ku re na bannda ja phephulu a ku gogodēzda kha khana yawe. A pfa kubilu kwakwo ku tshi divhitha kha khana yawe. Kwa mu nukhedza, kwa dīkuvhatedza kha mutsinga wawe kwa edela. Marry Ann a ku vhanda na lufuno, a rembulutshela kha mulanguli.

“A zwi na mushumo naho ku sa koni u tamba bola kana u gidima,” a ralo. A mbo kokodzela n̄tha mulenzhe wa bokhathi yawe a sumbedza mulanguli tsimbi dza ndulamisaramambo dzi re mulenzheni wawe. “Na n̄ne ndo bebwa ndi na mulenzhe wo holefhalaho,” a ralo. “Na n̄ne zwi a nkondela u gidima na u tamba bola thi koni. Fhedziha, ndi na mashaka na dzikhonani vhane vha mpfuna na maanda, nahone a vha ntshileli.”

“Tsho naka hetshi tshibwanana,” a mbo ralo.

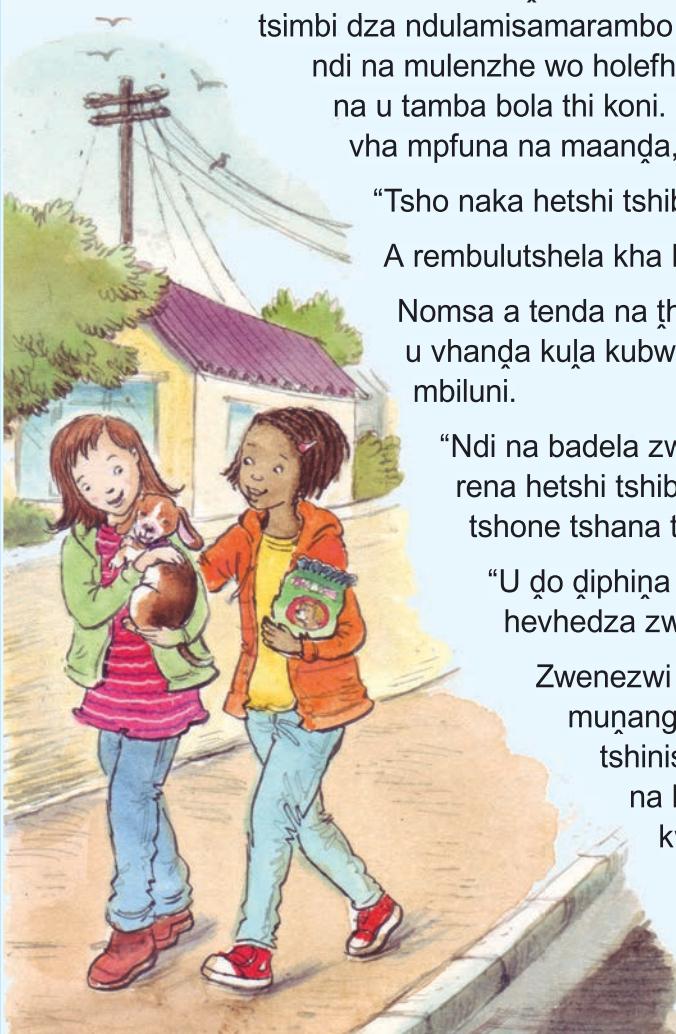
A rembulutshela kha Nomsa a mu vhudzisa, “Ni ri mini inwi, Nomsa?”

Nomsa a tenda na ḥohoh a tshi khwathisedza a sendela a thoma u vhanda kuļa kubwanana kwa bannda ja phephulu e na lufuno mbiluni.

“Ndi na badela zwino?” ndi Marry Ann a tshi vhudzisa. “Ndi do rena hetshi tshibwanana tshi re na bannda ja phephulu. Ndi tshone tshana tshenetshi!”

“U do dīphiņa hayani hau huswa, iwe muthu,” ndi ene a tshi hevhedza zwenezwi a tshi khou nekedza mulanguli R25.

Zwenezwi Marry Ann na Nomsa vha tshi tou bva na muļango wa vhengele, kuļa kubwanana kwa thoma u tshinisa mutshila zwihulu. Avha vhasidzana vha tsa na bada vho dīgeđa vhe na kubwanana kwavho kwa bannda ja phephulu. Vha pfala vhe kha maseo na mapwapwala, zwenezwi vhe ndilani na mueni wavho.

Duvha:

Ri lavhelesa
madadzisi

Mađadzisi a bulazwinzhi na liiti. Ni
đo vha ni kha đi zwi
elelwa uri maiti ndi
majipfi a nyito.

Tsumbo:

Nomsa u tshimbila
na u ongolowa.

Musidzana u amba **na u**
tavhanya.

Madadzisi a re kha muvhala wa lutombo a ri vhudza na maiti. A ri vhudza uri Nomsa u tshimbilisa hani khathihi na kuambele kwa musidzana.

Kha ri nwale

Lavhelesani tshila tshiitori ni sedze **mađadzisi** e a sumbedzwa na muvhala mutswuku a re kha tshipida tsha u thoma tsha tshiitori kha bammbiri la u shumela la 65. Talelani nyito ine ya khou ḥalutshedzwa na ḥidadzisi ḥinwe na ḥinwe. Shumisani mađanu a mađadzisi ayo kha u vhumba mafhungo a inwi mune.

na matsheloni	
na mbilu ndapfu	
na mafulufulu	
na phosho	
na vhulenda	
na dakalo	
n̄duni	
vhukhudoni	

Humelani murahu kha tshipida tsha tshitoru tshi re kha bammbiri la u shumela ili (67).

Talelani mađadzisi o̊the a re na thangelavhuimo **na**. Ni kone u tangedzela nyito dzine a khou dadzisa kana u talutshedza.

Tsha u fhedzisela, shumisani madadzisi matanu e na talela kha u r̄wala mafhungo anu inwi mune.

Kha ri ñwale

Didzhieni ni Mary Ann ni tshi khou pulana u ñwala tshiñwalwa tsha dayari tshi no ɬalutshedza zwe zwa bvelela musi we na ya vhukhudazwipuka. Shumisani mepe wa mihibulo u tevhelaho uri u ni thuse u pulana tshiñwalwa itsi tshañu. Ni elelwe u ñwala tshiñwalwa tshañu tsha dayari tshi kha tshifhina tsho fhiraho.

- Shumisani mepe wa mihibulo kha u pulana u ñwala
- Ñwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yañu a ni dzudzanye mvetamveto yañu
- Dovhololani mariwalwa añañu (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea
- A ñwaleni na vhudele buguni yañu

1

**Zwe zwa bvelela
madekwe**

Madekwe ndo balelwa u edela nauri ...

2

**U ya
vhukhudazwipuka**

Nomsa a vhuya a swika ra ya
vhukhudazwipuka na milenzhe.

3

**U ta uri ndi khetha
tshifuwohaya tshifhio**

Nda nana u rena kubwanana ku re na
bannda la phephulu ra kona u ...

4

**U humela
hayani**

Ndo zwi ðivha uri zwe nda ita ndi
zwone nauri ...

Kha ri ñwale

Shumisani mepe wa mihibulo wañu kha u ñwala tshiñwalwa tsha dayari. Ñwalani tshiñwalwa tsha dayari sa mvetamveto ni humbele khonani yañu a ni lavhele sele tshone. Ni kone u ita ndulamiso ni tshi ñwale na vhudele tshikhalani tshi re kha siañari la seli.

Duvha:

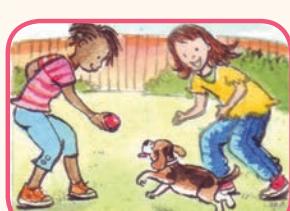

Kha ri nwale

Nwalani tshiñwalwa tsha dayari tshikhlanî tshe na ñewa.

Dayari yana

Duvha:

Kha ri ite nyito

Mmbwa ya Mary Ann yo xela. Itani phosītara ya MMBWA YO XELAHO ni ɳee zwidodombedzwa zwa mmbwa iyi na zwauri muɳe wayo a na kwamiwa hani.

Olani tshifanyiso tsha iyi mmbwa ni tshi shumisa mivhala i no kuna u itela u kuna maʈo a vhathu.

Vhambedzani phosītara yanu na ya khonani yanu. Tolani phosītara dza vhoiwe ni tshi shumisa mutevhemetułoli u tevhelaho.

U tola

Phosītara i na:

tshifanyiso tsha mmbwa?

thohwana khulwane i no kuna maʈo?

mafhungomatsivhudzi o teaho a no kwama uri muɳe wayo a na waniwa hani?

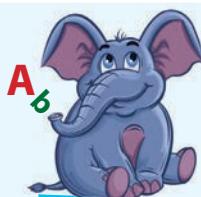
thalutshedzo i re khagala ya mbonalo ya mmbwa?

mafhungomatsivhudzi a no amba uri iyi mmbwa yo xela lini na uri yo xela nafhi?

dzina ja mmbwa?

Duvha:

Divhamaipfi

Vhunzhi ha mađadzisi a ri vhudza uri nyito yo itwa na ndila ifhio nahone a anzela u vha na thangela vhuimo **na**, naho hu na mañwe manzhi ane a vha a si na **na**, sa vhusiku na masiari kana a fhela na -**ni** sa, tshikoloni. Kha thebuļu iyi hu na dziňwe dla tsumbo.

masiari	na matsheloni	vhusiku
na u ongolowa	na masiari	na vhulenda
na vhuronwane	mudini	tshikoloni

Lavhelesani mitshila ya maipfi (maledere a re magumoni) a re thebuļuni iyi na vhuronwane.

Ni do vhona uri -**ni** yo ūumiwa kha madzina. Ni do dovha na zwi vhona uri hu na madzina ane a shuma na **na** kana a shuma a si na **na** musi a tshi ðadzisa maiti mafhungoni. Thebuļu ya vhuvhili na yone i ri sumbedza zwiňwevho.

matshelonitsheloni	levhulevhу	tinatina
vhusikusiku	khathakhaṭha	tshoṭhetshoṭhe
pesupesu	masiarisiari	ngomungomu

Ni vhona u na ndi na mini maipfi a re kha thebuļu ya vhuvhili e na u dovhoholowa ha madungo a maipfi?

Zwino shumisani mađadzisi maña a no bva kha thebuļu idzi vhuvhili hadzo kha u vhumba mafhongo.
(hu tea u vha na mafhongo a malo o ūanana othe)

Kha ri nwale

Mafhungotserekano a na maiti a no fhira jithihi. Talelani maiiti a re kha jinwe na jinwe ja mafhungotswititi a tevhelaho. Ni kone u tananya phere inwe na inwe yao ni tshi vhumba fhungoterekano, ni tshi shumisa maipfi a re zwitangeni.

Musidzana o tshimbila na u ongolowa.

O vhaisala mulenzhe.

(nauri)

Musidzana o tshimbila na u ongolowa nauri o vhaisala mulenzhe.

O balelwa u fara khofhe.

A dzhia bugu a vhala.

(zwino)

Kubwanana kwo dzungudza mutshila.

Kwo vha kwo takala.

(nauri)

Ro ja khekhe.

Ro baka khekhe.

(musi)

Ndi takalela maapula.

Ndi takalela maswiri.

(na)

Kha ri nwale

Zwino khethekanyani fhungoterekano jinwe na jinwe li bve mafhungotswititi mavhili.

Mutukana o vha a tshi khou tudza nauri o vha o divhaisa mulenzhe.

Mutukana o vha a tshi khou tudza.

Mutukana o divhaisa mulenzhe.

Vele o ja khekhe thanu nauri o vha e musidzana wa tseda.

Mmbwa yo huvha nauri yo pfa phoso.

Ndo thusa mme ana u bika nda deka tafula.

Duvha:

Kha ri nwale

Lavhelesani maipfi a re na fhasi ha fhungo linwe na linwe.
Nanani ipfi lone ni li nwale tshikhali tshe na newa.

Matsheloni marwe na marwe ndi (fhedza u edela) **vuwa** na awara ya vhurathi.

vuwa	ima	vutshela
------	-----	----------

Ni tea (u litsha u tshimbila na u ongolowa) **u takusa milenzhe** u tavhanya u tshimbila

u takusa milenzhe	u tavhanya	u tshimbila
-------------------	------------	-------------

Vhathu vho (tshina na maanda)

phathini ya Mulalo.

Zwino dzenisani **maiti a mafurase** o teaho mafhungoni aya.

sala murahu	ima phanda	luma ndevhe	sia khofhe	posa ito
-------------	------------	-------------	------------	----------

luma mbilu	dzhena fhasi	kandela phanda	dzhieila fhasi	dzhiele nthi
------------	--------------	----------------	----------------	--------------

Ndavhe o **a dzhena bambeloni ja madi a no khou rothola na maanda.**

Nauri mulingo wo no vha tsini, ri tea u **ra thoma u vhala.**

Mulalo uri ene u khou lingedza u dilugisela mulingo fhedzi hu na vhathu vhane vha khou mu

na u ita phosho.

Muthu ane a **vharwe vhathu u a dikukumusa.**

Kubwanana kwa Mary Ann ku dzulela u mu **hothe hune a ya hone.**

Mary Ann o ri u **kha kubwanana a mbo di zwi vhona uri u a ku funa.**

Makhulu vha ri vho **ha Malume musi vho ya u vha dalela.**

Arali a **zwe nda mu vhudza ndi musi a songo dzhena khomboni nnafha.**

Kha ri vhale

Vhalani zwiñwalwa zwa dayari ni fhindule mbudziso dzi no tevhela. Talelani maipfi othe e a peleñwa o khakhea luñwaloni ulu.

Namusi ndi duvha la u thoma la u vula ha tshikolo, zwino ro sokou dzula ro lindela mudededzi vha tshi fhedza tshati yavho ya vhudzulo hashu. Nda vho humbula u vha ndi tshi khou ñwalañwala zwithu buguni ndi tshi tshimbidza tshifhina.

Iriñi ndi ni the nyeletshedzo ine ya shuma. Na duvha la u thoma tshikoloni, ni tea u sedza vhukuma uri no newa vhudzulo vhufhio. Ni ri u swika tshikoloni na vhea zwithu zwanu nthia ha desike iñwe na iñwe ya kale hu si kale na pfa mudededzi wanu vha tshi ri -

Zwiñwalwa zwa dayari zwi tevhelaho zwi bva kha Diary of a Wimpy Kid na Jeff Kinney. Zwiñwalwa zwa dayari izwi zwe ñwaliwa na Jeff Kinney, ane a vha ñwana wa tshikolo tshikoloni tsha vhukati tsha Amerika. Tshikolo tsha vhukati tshi na fana na Gireidi 4 u swika kha 7 fhano Afrika Tshipembe.

NDI A FULUFHELA NOTHE NI
A TAKALELA HE NA DZUDZWA
HONE, NDURI NDI HONE
VHUDZULO HA VHOIWE HA
TSHOTHE.

Zwino kilasini iyi ndo dzudzwa na Chris Hosey e na phanda hana na Lionel James e na murahu hana. Jason Brill ene o swika u lena lwe a vhewa kha tsha u la tshana, fhedzi nda zwi thivhela.

Duvha:

Lavhuvhili

A thi dīvhi uri ndo no vhuya nda zwi amba naa, nne ndi NGWENA ya mitambo ya vidio. Ndi na ana uri ndi na kunda muriwe na munwe wa vhana vha gireidi yana hu si na na khakhathi.

Tshi no dīna ndi uri khotsi ana a vha vhone i mpho. Vha twela u mmbudza uri ndi bve ndi ye vhanweni u tama mitambo "i no fhatā".

Zwino namusi na madekwana musi Baba vha tshi thoma zwa u ntokonya vha tshi ri ndi bvele ndda, ndo lingedza u vha talutshedza uri mitambo ya video i a shumiswa kha u tama mitambo i no fana na bola ya milenzhe (sokha) nahone u a pfa mufhiso khathihhi na u shisha biko.

Fhedzi, sa na misi, Baba vho balelwa u pfesesa.

Khotsi ana vho talifha ri tshi tou anaredza fhedzi musi zwi tshi da kha u vha na luhonela lwa zwithu, vha a ntimatimisa.

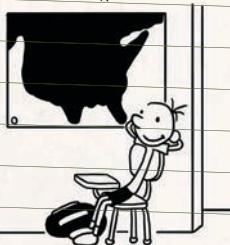

Ndi vhone u na khotsi ana vho vha vha tshi na kwatukanya mutshini wana wa vidio arali vho vha vha tshi u pfesesa. Fhedzi ndi na mashudu nauri vhatu vha no ita mitshini iyi vha ita uri u si kwamee na vhabebi.

Lavhuraru

Namusi na phiriyodo ya Dīvhashango ro vha na thesite, u tou ambavho ngoho, ho vha hu kale ndo i lindela.

Thesite ya hone yo vha i tshi kwama misanda ya mavundu, zwino nne ndi dzula murahu tsini na mepe muhuluhulu wa United States. Misanda yothe yo riwaliwa na inkhi tswuku, zwino ndo vha ndi tshi zwi dīvha uri ndi do riwata ho fhola.

Musi ri sa athu thoma na thesite, Patty Farrell a mbo di vhidzelela e ngei phanda.

Patty a vhudza Vho Ira uri vha tibe mepe wa United States musi ri sa athu thoma.

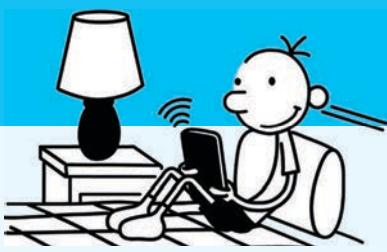
Patty ho ngo nkona, ndo fhedza ndo feila thesite iyo. Ngoho ndi ya uri ndi do wana hune nda do mu lifhedza hone kha zwe a nnyita.

U ñwala dayari yanu inwi muñé

Kha ri ñwale

Ndi zwiitei zwifhio zwe zwa bulwa dayarini ya
Wimpy Kid kha siañari lo fhiraho?

Bulanî zwiitei zwine a khou ñwala nazwo kha zwiñwalwa zwiraru zwa dayari.

1

2

3

Elekanyani na tshiñwe na tshiñwe tsha zwiñwalwa izwi ni ñwale ñthohwana ya tshiñwe na tshiñwe tshazwo.

1

2

3

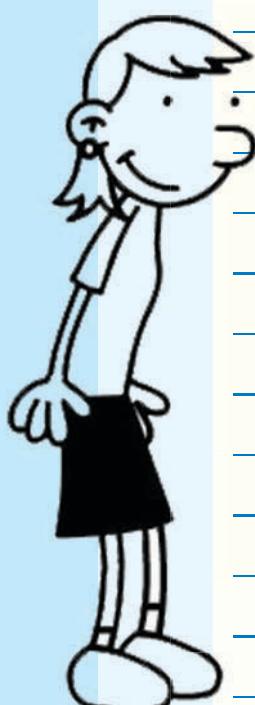
Kha ri ñwale

Ñwalani tshiñwalwa tsha dayari tsha inwi muñé. Elekanyani na tshenzhelo dzo fhambanaho dze na ñanana nadzo dzine dza vha dzi khulwane, dzi tshi seisa kana u ñungufhadza. Ni ñwale deithi na ñuvha, nahone ni elelwé u ñwala sa muthu wa u thoma (ni tshi shumisa “Nñe”) nahone kha tshifhina tsho fhiraho. Ni na kha di edzisela tsumbo ya Wimpy Kid. Ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tshiñwalwa tsha dayari tshiñwe na tshiñwe.

Dayari yanu

Duvha:

Deithi:

Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa tsha dayari

Duvha:

Dayari yanu

Duvha:

Deithi:

Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa
tsha dayari

Dayari yanu

Duvha:

Deithi:

Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa tsha dayari

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha

17

Kha mabammbiri a u shumela o fhiraho no vhala na u nwala tshiṭori. Kha vhege mbili dzi daho ni do vha no sedzesu manwalwa a u tsivhudza. Ni do vhala phumfulethe dza tsivhudzo nahone ni do dizaina phamfulethe yanu inwi mune.

NI NA MATÔ A ZWIKWEA?

Vhana

Vhana

Ni ḥwa no ṭalela
TV kana baisikopo,
ni tshi khou tambo
mitambo selefounu,
ya khomphyutha
kana ya vidio? Ni
nyamutwasofani?

Vhunzhi ha vhana vha fhedza tshifhina tshinzhi
vho ṭalela zwikirini.

Na zwino, tshirwe tshifhina u ḥwa u tshikirinini
tshifhina tshothe zwi a thusa kha pfunzo,
fhedziha tshifhina tshine tsha fhedzwa na vhana
vhanzhi vha tshi khou vhona TV na u tambo
mitambo tshi fhira tshine vha tshi shumisa
tshikoloni!

Ndi na mini u ḥwesa phanda ha zwikirini i
thaizdo?

lwo linanelaho. Arali ni tshi ṭalela
hune na lena u edela na lune
bo. U sa edela na pfe
vhana vho ne
asini.

Ndi na mini u Ძwesa phāndha ha zwikirini i
thaidzo? **Iwo linanelaho.** Arali ni tshi Ძaleesa
wika hune na lena u edela lune na
laho. U sa edela na pfelela
ne vhana vho netaho
kilasini.

U sa edela lwo linanelaho. Arali ni tshi Ბalelesa TV, ni na swika hune na lena u edela lune na si edele lwo linanelaho. U sa edela na pfelela zwi vhana maneto nahone vhana vho netaho vha a kondelwa u thetshelesa kīlasini.
enpo. Arali ni tshi Ბwesa phanda ha TV, ni tshi Ბelwa na munono. Vhana vha a twa vho dzulela TV
vha na lutamo lwa u la kungedzelwa usi ni tshi

• **Munono.** Arali ni tshi ṭwesa phanda ha TV, ndi honeha ni tshi ḋelwa na munono. Vhana vhanzhi vhane vha twa vho dzulela TV tshifhina tshilapfu vha vha na lutamo lwa u ja zwiliwa zwi no nonisa zwe zwa kungedzelwa kha thelevishini. A zwi kondi u ɻesa musi ni tshi khou ṭalela TV.

.u

- Musi ni sa athu vhala
 - Lavhelesani zwifanyiso na ḫoħo ni lingedze u humbulela uri mařiwalwa aya a amba na mini.
 - Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni waneuri ni ḥo vha ni tshi khou vhala na mini.
 - Musi ni tshi khou vhala
 - Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na
hala. Arali ni sa pfeſesi phara iyi, i vhaleleni hafhu
u tou ongolowa. I vhaleleni n̄tha.

sa shuma zwavhuđi tshikoloni. Vhana vhane vha ḥalelesa TV kana vha tambesa mitambo ya khomphiyutha vha anzela u sa vha na tshifhina tsho linanaho tsha u ita tshunwahaya kana u vhalela milingo.

- **U vhonesa vhuvemu.** Mbekanyamushumo (phurogireme) dza TV dzi anzela u sumbedza vhuvemu. Vhana vha tea u zwi ðivha uri vhuvemu na u lwa na vhañwe zwine vha zwi vhona kha TV zwo vhifha. A si yone ndila ya u tandulula thaidzo.
 - **U shaya tshifhina tsho linanaho tsha u tamba.** U ðalelesa zwikirini zwi fhungudza tshifhina tsha u tamba.

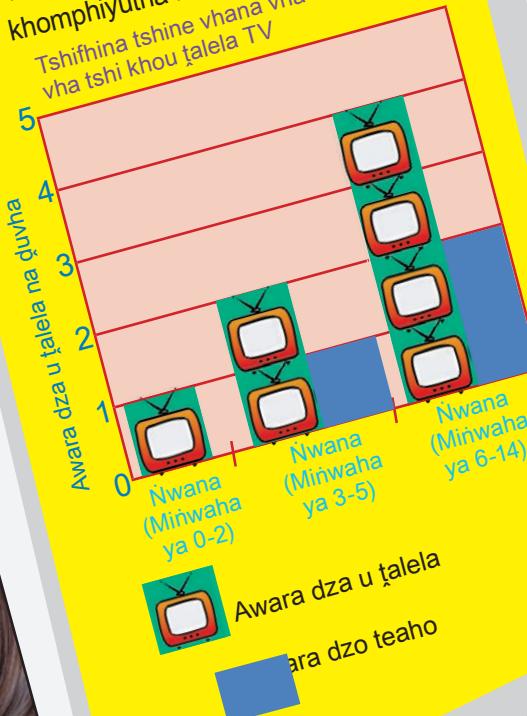
Duvha:

Itani zwi no ihusa dhana

Vhana vha tshikolo a vho ngo tea u fhedza tshifhina tshi no fhira awara nthihi kana mbili vho ṭalela zwikirini.

Ni tea u ḫivhetshela tshifhina u itela uri ni si fhedzese tshifhina tshinzhī no ṭalela TV na u tambo mitambo ya khomphiyutha kana ya vidio.

Tshifhina tshine vhana vha tshi fhedza vha tshi khou ṭalela TV

Kha ri ambe

Ndi nyito dzifhio dziwe dzine na ita?

Dzhoinani kiłabu ya mitambo kana ni dzhoinie liaburari ni vhale bugu. Tambani na khonani dzañu kana ni tambele phakhani. Gudani u lidza tshilidzo, ni tambe mitambo ya bodo, kana ni wane hobi.

- Ni fhedza tshifhina tshinafhani ni tshi khou ṭalela TV na ḫuvha?
- Ni takalela u ṭalela mbekanyamushumo dzifhio?
- Ni takalela u vha ni tshi khou ita mini musi ni tshi khou ṭalela TV?
- Ni tambo mitambo ifhio ya zwikirinini?
- Ni fhedza tshifhina tshinafhani ni tshi khou tambo mitambo ya zwikirinini na ḫuvha?
- “Muṭwasofani” ndi mini?

Phamfulethe

Dovhani ni vhale ila phamfulethe ni fhindule mbudziso hedzi.

Kha ri nwale

Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

munono
kungedzela
vhuveemu
humbla
tshilidzo

elekanya
muvhili wo kalulaho
tsha u lidza na zwanda kana na mulomo
divhadzwa vhatu
zwiito zwa u vhaisa vhařwe lwa ḥamani

Phamfulethe iyi yo nwalelwa vhonnyi? Itani thiki (✓) tshibogisini tshone.

- Vhabebi Vhadededzi Vhana vha tshikolo Vhatu vhahulwane

Ndi na mini ni tshi ralo? Nwalululani fhungo li no bva kha phamfulethe li no khwaṭhisa izwi.

Phamfulethe i ni vhudza mini?	
1	Uri u ḥalela TV na u tamba mitambo ya video zwi fhedza muḍagasi.
2	Uri vhana a vho ngo fanela u fhedza awara dza 1 - 2 na ḥuvha vho ḥalela zwikirini.
3	Uri vhatukana vha takalela u tamba mitambo ya video ngeno vhasidzana vha tshi takalela u ḥalela TV.
4	Uri maṭo aṇu a a shanduka a vha zwikwea arali ni tshi ḥalelesa zwikirini.

Ndi na mini u ḥalelesa TV zwi tshi vhana u sa shuma zwavhuđi tshikoloni?	
1	Nauri vhana vha ḥesa zwiliwa zwi no nonisa zwe vha zwi vhona kha khungedzelo dza TV.
2	Nauri vhana a vha iti nyonyoloso.
3	Nauri TV i ḥutuwedza vhuveemu.
4	Nauri vhana vha vha si na tshifhina tsho linanaho tsha u ita tshuňwahaya dzavho.

Lavhelesani tshatidungo i re kha siaṭari ja 19 na vhuronwane. Tshati iyi i ri vhudza mini malugana na tshifhina tshine vhana vha miňwaha yo fhambanaho vha tshi fhedza vha tshi khou ḥalela TV? Tshifhina tsho linanelaho ndi tshifhio?

Duvha:

Kha ri ñwale

Ñwalani zwithu zwiraru zwo vhifhaho zwe zwa bulwa kha phositaro zwine zwa vhangwa na u talelesa zwikirini.

Kha ri ite nyito

Shumani na khonani yanu ni ite phositaro ya u tütuwedza vhana uri vha vhe na zwiñwe zwithu zwine vha ita vhudzuloni ha u tamba mitambo ya vidio kana u talela TV.

Kha ri ñwale

Zwino ñwalani phara ni tshi talutshedza phositaro yanu. Talutshedzani uri ndi na mini vhana vha tshi tea u fhedza tshifhina tshiñku vho talela zwikirini nahone vha tshi tea u fhedza tshifhina tshinzhi vhe kha zwiito zwiñwevho.

Hune zwithu zwa vha hone

Kha ri ንwale

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha tshiṭori tsha mmbwa i tshi rena gurannđa. Dzhenisani thangelavhuimo dzone tshikhali tshi re tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.

Lavhelesani mabulafhethu

Thangelavhuimo dzi shuma na dziñe thinwaipfi sa madzina na masala kha u vhumba mabulafhethu ane a ri sumbedza uri zwithu zwi nafhi musi zwe dzula na zwiñwe.

seli ha

dubo ḥa

u gonya kha

ngomu ha

u vhambela na

na fhasi ha

bva ngomu ha

tsini na

n̄tha ha

seli ha

2

3

4

5

6

7

8

9

Kha ri ንwale

Zwino ንwalani fhungo ወ no yelana na tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe ni tshi shumisa mabulafhethu aya na ውihii na ውihii luthihi fhedzi.

1 Tshamato i khou ya mavhengeleni. I tshimbila ya wetshela seli ha bada.

2

3

4

5

6

7

8

9

6 na fhasi ha, 7 tsini na, 8 u vhambela na, 9 u gonya kha

1 seli ha, 2 n̄tha ha, 3 dubo ḥa, 4 ngomu ha, 5 bva ngomu ha,

Duvha:

U diphinä na figara dza muambo

Wanani uri idzi ndi figara dzifhio dza muambo ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tsumbo iñwe na iñwe.

Mafanyisi

Lifanyisi lì vhambedza zwithu zwivhili na u shumisa maipfi "sa" kana "fana na".

Madekwe ndo edela sa ñwana.

O nona u fana na mvuvhu.

Mamethafore

Limethafore lì vhambedza zwithu zwivhili zwi sa fani ja zwi nea vhushaka kana u zwi buletshedza hu sa shumisiwi "sa" kana "fana na".

Maluña ndi goñoño. U dzulela u lila misi yothe.

Khotsi a Dena ndi ndau. A vha ofhi muthu kusini kwa hashu.

Alitheresheni

Alitheresheni ndi ndovhololo ya mubvumo wa u thoma wa ipfi.

Pfani a pfa pfene, pfure dza pfapfama.

Vele wa Vondwe o vala vothi ja vundea.

Kha ri vhale

Vhalani phamfułethe ni
fhindule mbudziso dzi
no tevhela.

U shengedzana kha hu fhedzwe

Vhana vha tshikolo vhanzi vha a shengedzwa. U shengedzana ndi tshitihu tsho vhifhaho tshire tsha tea u fhedzwa zwikoloni zwashu. Ni tea u thanyela zwiito zwa u shengedzana.

U shengedzana ndi mini?

U shengedzana ndi kutshilele kwa vhana vha tshi thuphana. Kutshilele uku ku anzela u dovhololwa misi yothe.

U shengedzana hu katela u shushedzana, u kolelana, u rina muthu madzina mavhi, u vhaisa muinwe muthu na u mu sanda.

U shengedzana hu bvelela nafhi?

U shengedzana hu bvelela fhethu huiwe na huiwe:

- tshikoloni
- luvhandeni lwa mitambo
- dzharatani ya tshikolo
- kha foñu kana kha inthanete
- ndilani ya u ya hayani
- thoilethe (mabunani)
- musi hu na nyendo dza tshikolo

U shengedzwa hu pfala hani?

U shengedzana hu a vhaisa nahone vhana vhane vha shengedzwa vha pfa vha songo takala, vho farwa na nyofho nahone vha si na khonani.

U shengedzana hu na si ime u swika inwi ni tshi vhudza muinwe muthu. Arali ni tshi khou shengedzwa ni tea u vhudza mudededzi wanu kana muinwe muthu muhulwane ane a do ni thetshelesa a ni thusa.

Arali ni sa koni u wana thuso, founelani vha Childline kha nomboro heyi ya mahala.

Ni na ita mini arali ni tshi khou shengedzwa?

Vhudzani muinwe muthu - hudzani mudededzi wanu kana mme anu kana khotsi anu kana muinwevho wa shaka. Vha humbeleni vhā ni thuse u wāna thandululo. Arali ni tshi khou shengedzwa kha founu kana kha inthanete, dzhiani milaedza iyo ni i sumbedze muthu muhulwane.

Ni songo fhela mbilu Lingedzani u humbula na zwithu zwi no takadza sa zwithu zwine na diphiña nazwo tshikoloni kana zwine na zwi konesa. Ni dzule ni tshi zwi elelwa uri hu na vhathu vha no ni funa vhane vha do ni tsireledza. Lingedzani u dipilela inwi mune Vhudzani muthu ane a khou ni shengedza uri a ni

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u
- Tshimbidzani maþo (u sikima) kha siaþari ni wane

Musi ni tshi khou vhala vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. Arali ni sa pefesi phara iyi, i vheleni hafhu na u tou ongolowa. I vhaleleni njha.

Duvha:

zwi takaleli. Ni ri "A thi andani nazwo hezwi." Zwi ambeni ni tshi difulufhela. Arali hu si na vhi na khombo, ni na kha di mu vhudzisa uri mulandu ndi mini na uri vhuvhili hanu ni tea u tandulula thaidzo i re hone. Ni songo amba na mushengedzi ni nothe. Humbelani khonani yanu uri a vhe hone.

No no vhuya na vhudzwa uri ni mushengedzi?

A zwi takadzi u vhidzwa u pfi u mushengedzi. A hu na a no takalela mushengedzi.

Tshinwe tshifhina ni vha ni sa zwi divhi uri ndi na mini hu tshi pfi ni mushengedzi, fhedzi tshinwe tshifhina ni a zwi divha uri ndi nani. Arali hu tshi pfi ni mushengedzi ni tea u thoma u humbula na zwiito zwañu na uri ni na dishandula na ndilade.

Ni na todä thuso ya uri ni shandule kutshilele kwañu. Vhudzani vhabebi vhañu vha ni thuse.

Ni tea u ita mini arali ni mushengedzi?

- Zwi tananedzeni uri ni mushengedzi ni mbo di thoma u shandula kutshilele kwañu. Lingedzani u elekanya uri ndi na mini no vhuya na zwi thoma.
- Humbelani pfarelo kha muthu we na vhuya na mu shengedza. U bula uri ni khou disola (ndi khou humbula pfarelo) ndi liga la u thoma kha u lugisa zwithu.
- Nwalelani uyu muthu luiwalo arali hu uri ha todä u amba na inwi no livhana.
- Vhudzani mudededzi wañu uri no khakhela vhaiñe na uri ni khou humbula thuso ya u shandula kutshilele kwañu.

Ni tea u ita mini arali hu na muiwe muthu ane na mu divha ane a khou shengedzwa?

Arali muiwe muthu ane na mu divha a tshi khou shengedzwa, u khou lila thuso yanu.

Ni na kha di balelwa u thivhela u shengedzwa ha uyu muthu ni nothe fhedzi ni tea u thusa.

Vhudzani vhadededzi vhañu na u shengedzana hu re hone.

Thusani muthu ane a khou shengedzwa uri a fhambane na mushengedzi a ye fhethu he a tsireledzea.

Kha ri ambe

- No no vhuya na shengedzwa?
- No ita mini nazwo?
- Ni na vhudza nnyi musi ni tshi khou shengedzwa?

U elekanya na u shengedzana

Kha ri nwale

Vhalani phamfu^{le}the i no amba na u shengedzana ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Phamfu^{le}the iyi yo nwalelwa vhonnyi? Itani thiki (✓) tshibogisini thone.

 Vhabebi

 Vhana vhane
vha khou
shengedzwa

 Vhana vha no
shengedza
vhariwe

 Vhadededzi

Ndi na mini ni tshi ralo?

Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

nyendo

inthanete

difulufhela

disola

tananedza

u sa timatima

u endela fhethu

u tenda nzulele

u humbelo pfarelo

netiweke dza khomphiyutha

Bulani fhethu hu^{na} hune u shengedzana ha bvelela hone?

Nwalani zwithu zwiraru zwine na tea u ita arali ni tshi khou shengedziwa. Ni na ita mini arali hu na zwe na vhuya na edzisa zwa u thivhela u shengedzwa zwe zwa si shume?

Muthu a na shengedziwa na ndila ifhio kha founu na kha inthanete?

Itani luswayo lwa “litshani u shengedzana”.

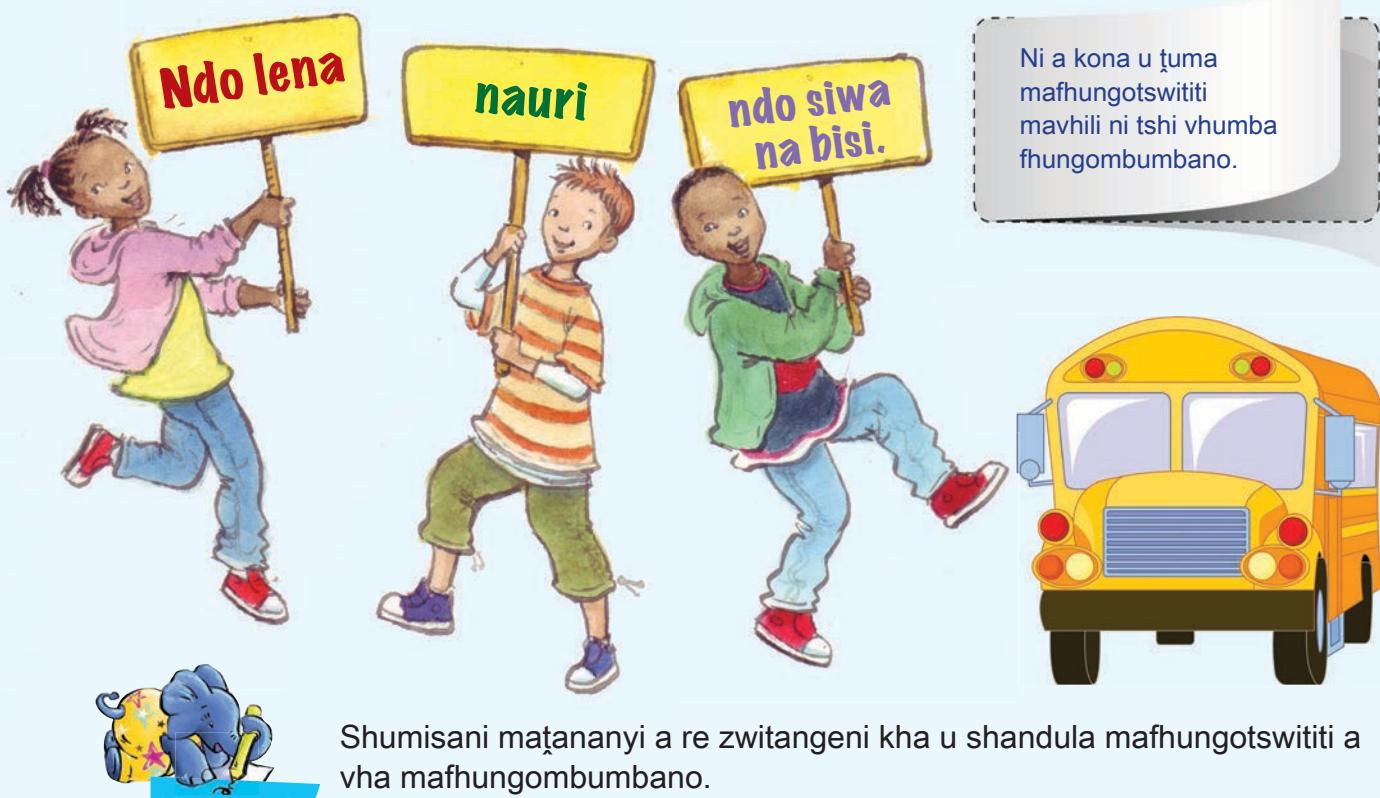
--

Duvha:

Mafhungombumbano

Ni a kona u tuma mafhungotswititi mavhili ni tshi vhumba fhungombumbano.

Shumisani mañananyi a re zvitangeni kha u shandula mafhungotswititi a vha mafhungombumbano.

Kha ri nwale

Nne ndi pfana na u ya Vhugalaphukha ha Kruger.

Ann u takalela u ya bitshini. (fhedzi)

Khonani yana u pfana na u ya laiburari.

Khaladzi awe u a zwi funavho. (na)

Ro vhona tshugulu vhugalaphukha.

Ro vhona ndou vhugalaphukha (na)

Mme ana vho dzumba zwikontsi.

Ra zwi wana. (fhedzi)

Ndo vha ndi tshi zwi takalela u ya baisikoponi misi yothe.

Ndi vha ndo qalelwa na mushumo wa tshikolo. (fhedzi)

Ndi pfana na u imba khwairini ya kereke.

Ndi dovha nda pfana na u tamba bola. (nahone)

Zwifhina zwo fhiraho na zwi ɖaho zwa tshi khou/kha di

Ri shumisa tshifhina tsho fhiraho tsha **tshi khou/kha di** kha u ʈalutshedza nyito ye ya bvelela kale na tshifhina tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mapfanisi a ɳefhongo a no fhela **na “-o” na mavhumbi “vha” na “tshi khou/kha di”**. Ndo vha ndi tshi khou ʈalela TV. Ndo vha ndi tshi khou/kha di ɿ a musi a tshi swika. Yo vha i tshi khou na madekwe.

Ri shumisa tshifhina tshi ɖaho tsha **tshi khou/tshi kha di** kha u sumbedza zwi no ɖo itea tshifhinani tshi ɖaho na tshifhina tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mavhumbi **“do”, “vha” na “tshi khou/tshi kha di”**.

Ri ɖo vha ri tshikoloni musi ri tshi takuwa. Vha ɖo vha vha tshi khou ya mavhengeleni. Ndi ɖo vha ndi tshi khou ya tshikoloni tshiswa ɻawakan.

MILAYO

Tambani mutambo uyu wa zwifhina ni vhone uri ni zwi kona u swika nafhi u vhumba mafhongo a re kha zwifhina zwo fhiraho na zwi ɖaho zwa tshi khou/kha di.

Kutambele

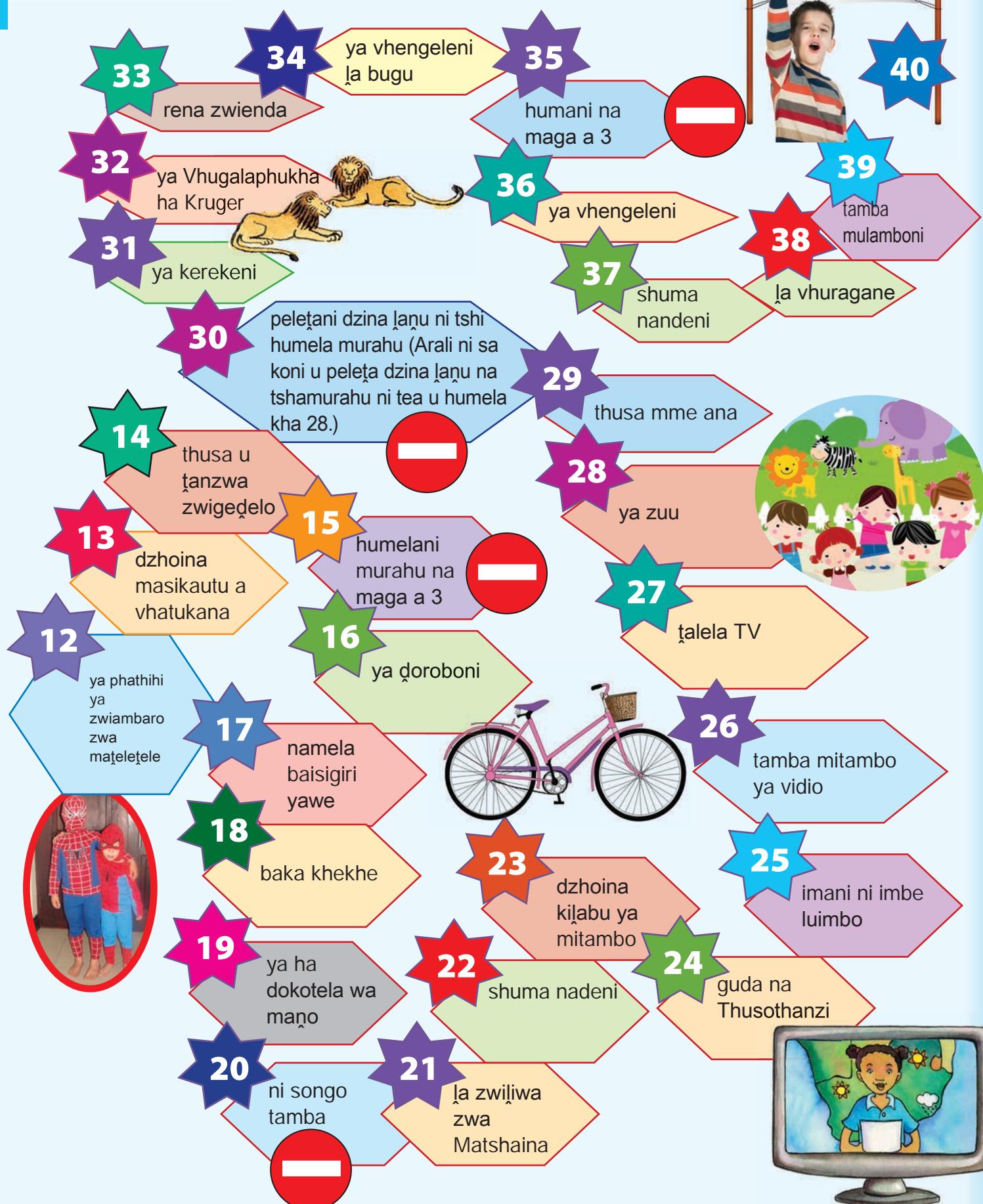
- Thosani khoini. Ya wa na ʈohoho ni ya phanda na maga mavhili. Ya wa na mutshila ni ya phanda na liga ɿihhi fhedzi.
- Shumisani maipfi a re tshibogisini tshine na swika khatsho kha u vhumba fhungo ɿi re kha tshifhina tsho fhiraho tsha tshi khou/kha di kana tshi ɖaho tsha tshi khou/kha di.
- Arali na swika kha nomboro ya ivini thomani fhungo ɿanu na **matshelo, vhege i ɖaho, ɻwedzi u ɖaho kana na vhuya ɻamusi**.
- Arali na swika kha nomboro ya odo ni thome fhungo ɿanu na **mulovha, vhege yo fhiraho, Mugivhela wo fhiraho, mahola**.
- A no vha ene wa u thoma u fhedza ndi ene we a wina (kunda).

Duvah:

U FHEDZA

Humelani kha mabammbiri a u shumela a 73 na 76 ni lavhelese dizaini dza phamfu^lethe idzo mbili. Ni khou ya u ita phamfu^lethe yanu inwi mu^ñe i no amba na u shengedzana. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho uri tshi ni thus. Sia^ñtari ja na phanda li tea u vha na tshifanyiso tshi no kuna vhavhal. Li tea u dovha ja vha li na thoho i no kuna khathihi na l^{if}urase kana tshi^logene tshi no kuna – tsumbo, “U shengedzana kha hu fhele zwino!” Olani tshifanyiso kha sia^ñtari li^ñwe na li^ñwe ni tshi sumbedza miumbulo yanu. Elelwani u dzenisa nomboro ya *Childline* kha sia^ñtari ja na murahu.

3 Na murahu: Nwalani zwidodobedzwa zwa u kwama vha *Childline*

2 Hune u shengedzana ha bvelela hone

1

Na phanda

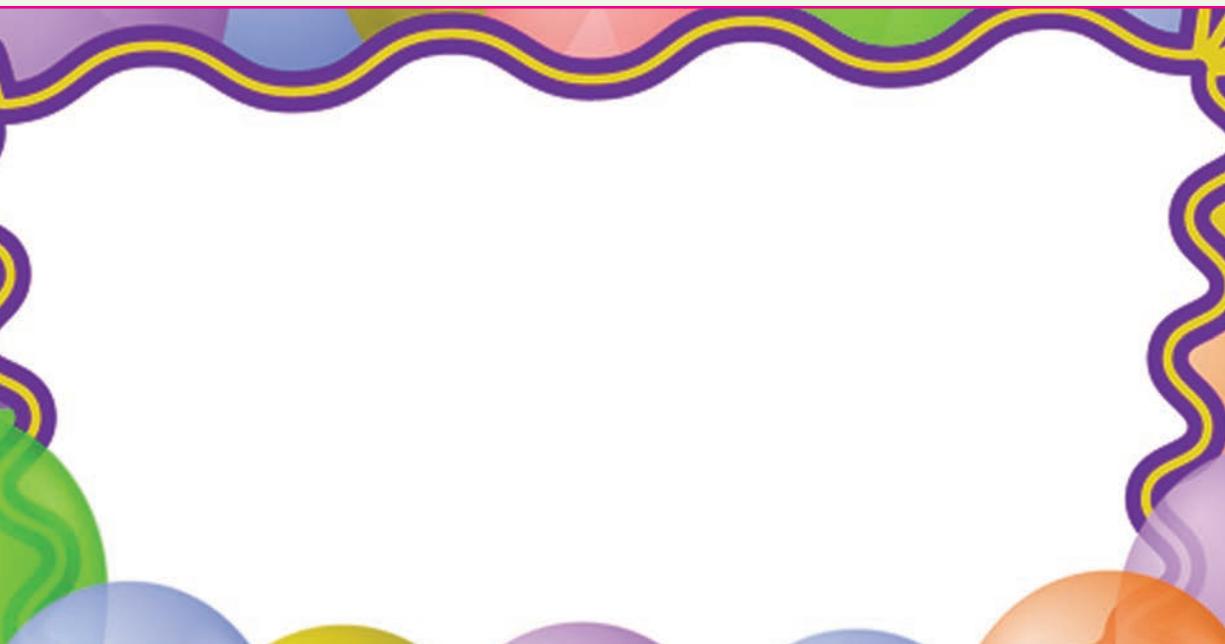
6 Ni na ita mini arali ni tshi khou shengedziwa?

5 Ni na thusa hani muthu ane a khou shengedziwa?

4 Ni na ita mini arali ni mushengedzi ane a khou ^lodou litsha zwa u shengedza?

Zwino gerani sia^ñtari li tevhelaho ni li pete uri li ite phamfu^lethe ya Gara^ña ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfu^lethe na vhudele.

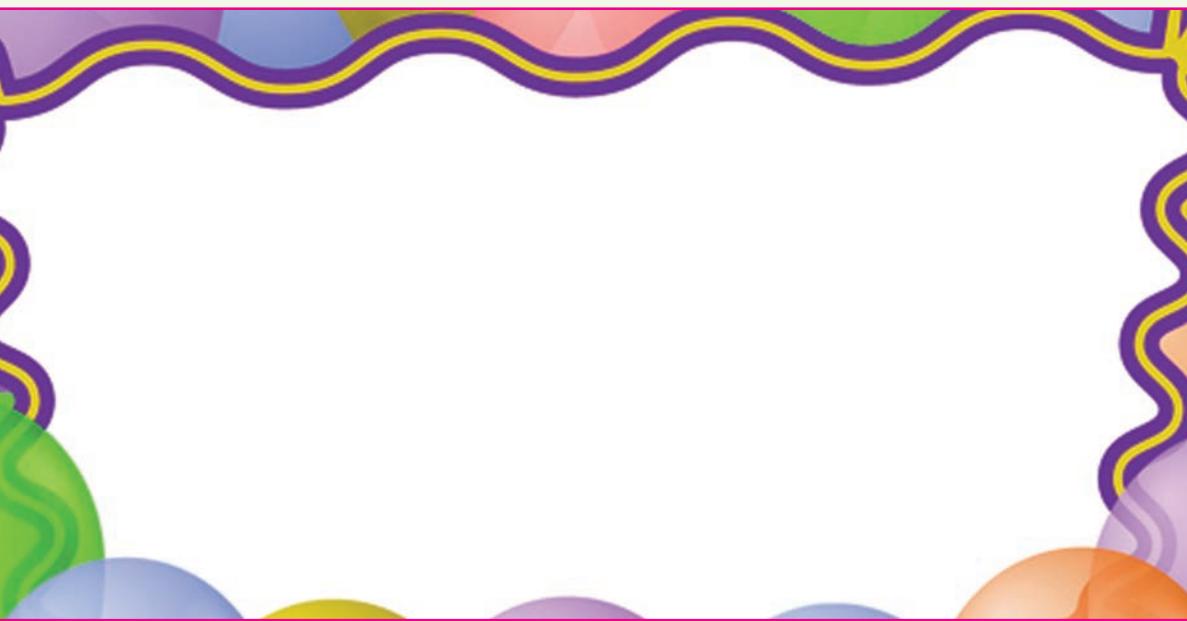
Na PHANDA: peteleni phanda

1

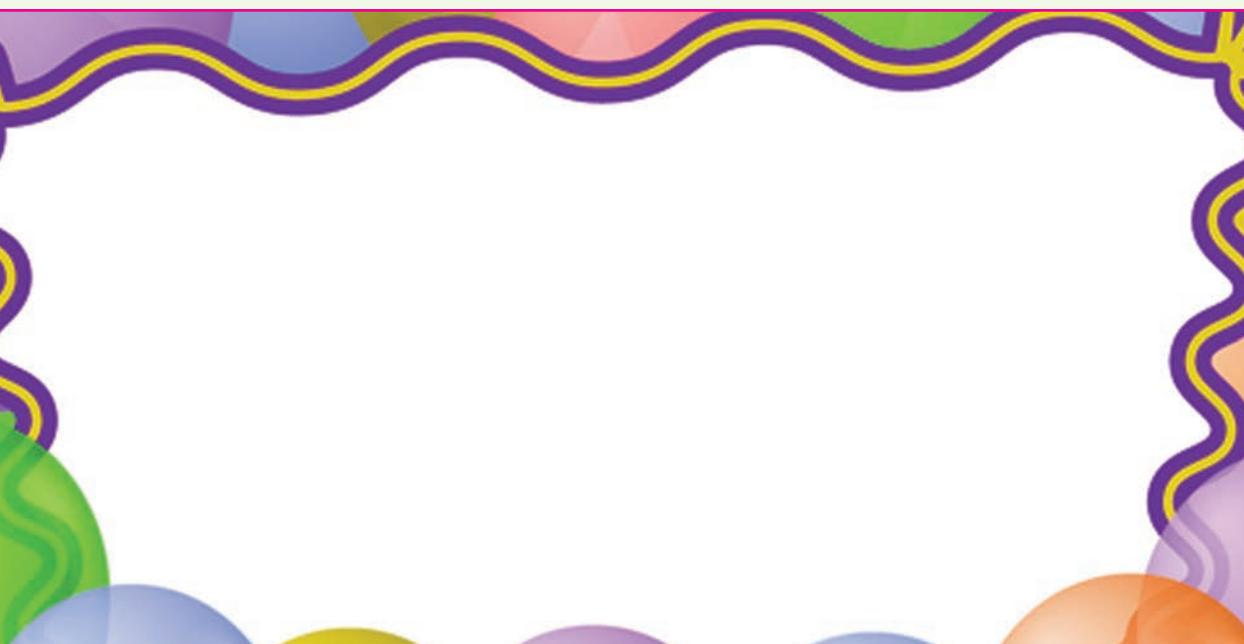
6

5

31

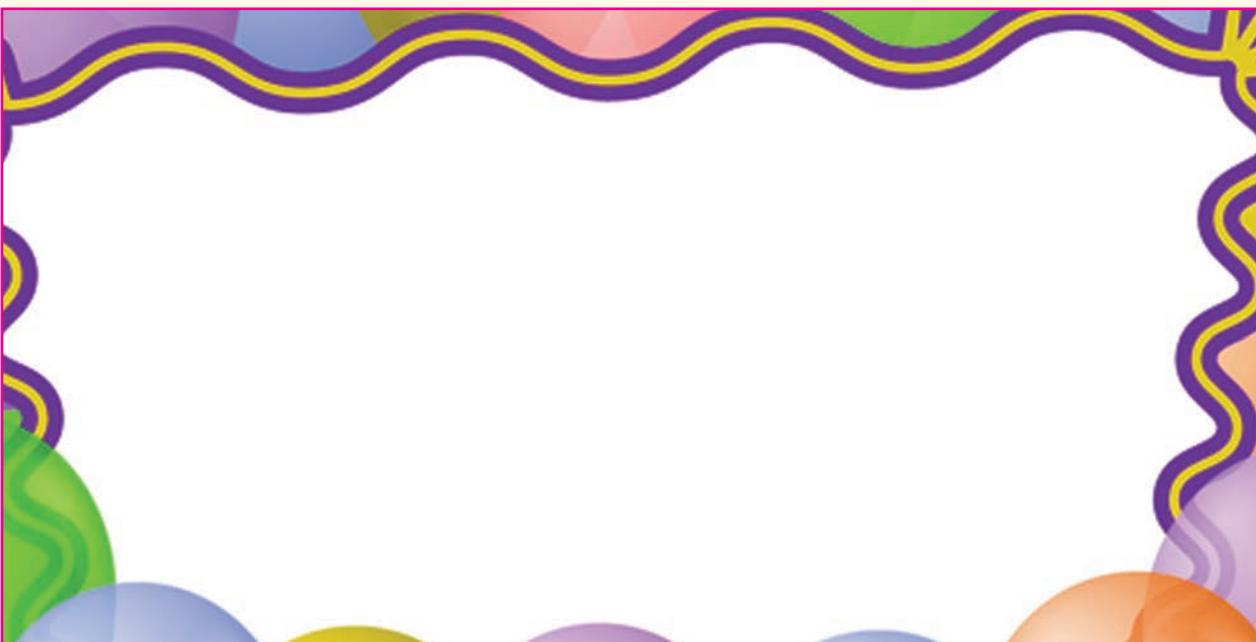

Na MURAHU: u itela tsivhudzo ya u anaredza i no na sa
nomboro ya founu ya Childline, qiresi na qiresi ya imeli.

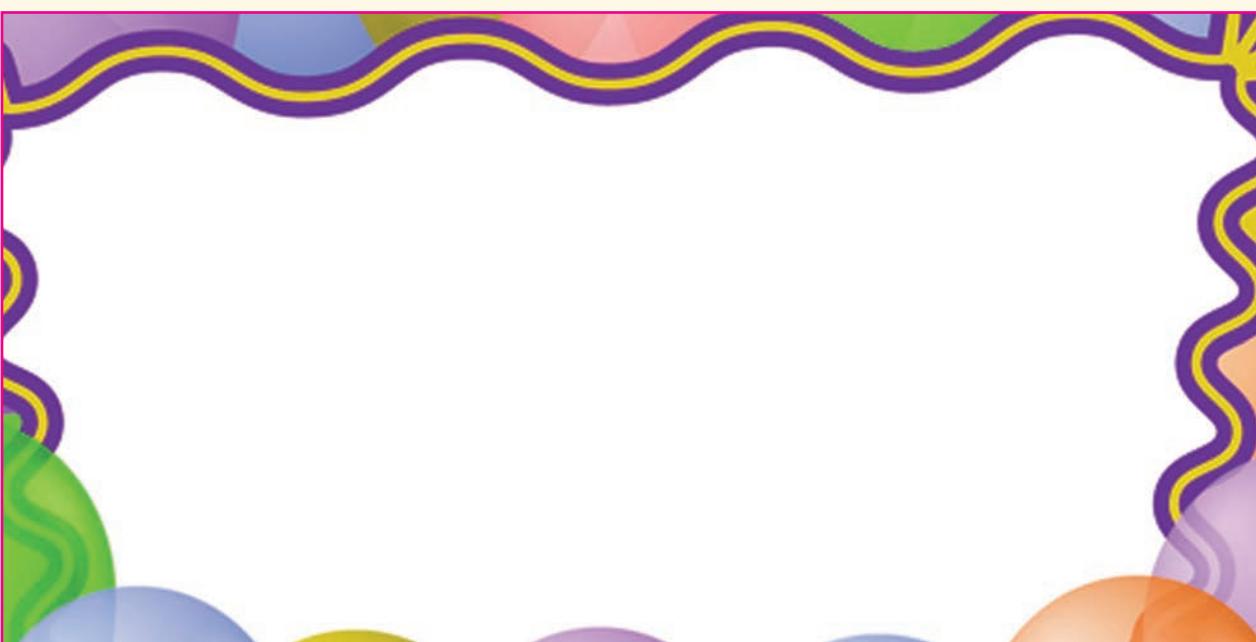

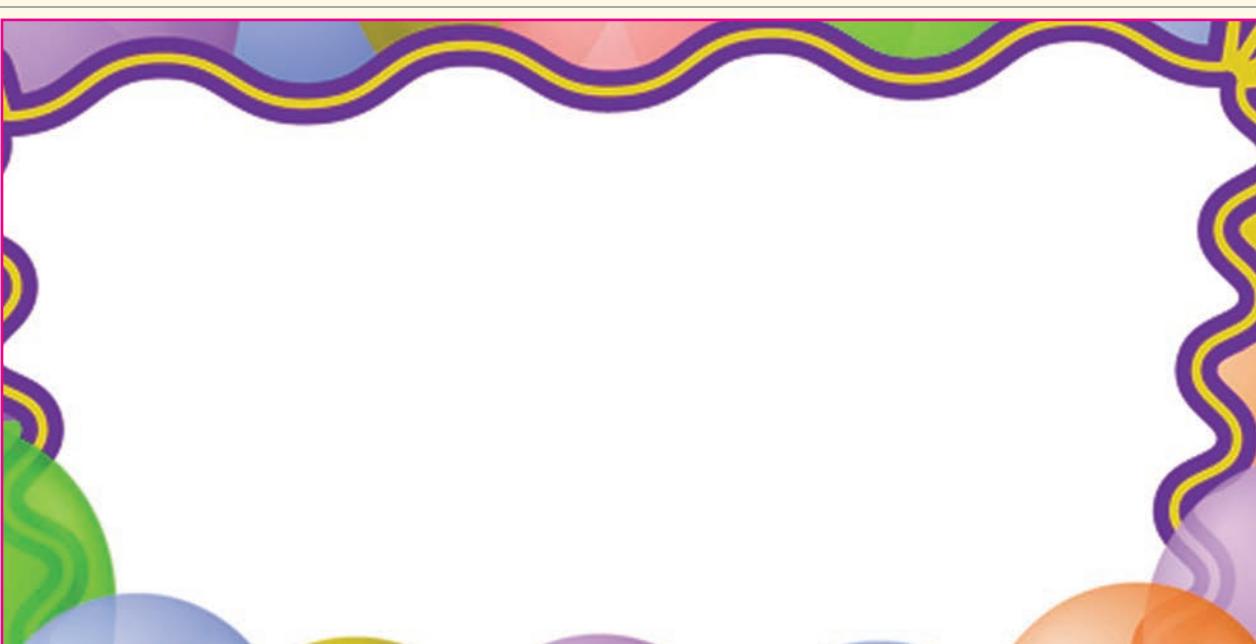
2

3

4

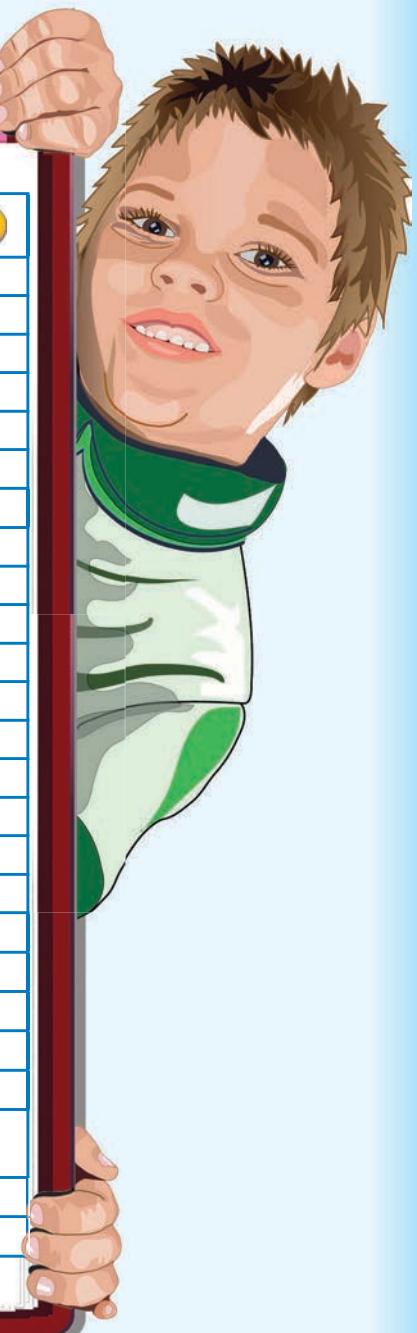
32

NDI A KONA

u vhala tshiñwalwa tsha dayari.		
u vhala tshiñori tsha zwifanyiso.		
u vhala tshiñori.		
u vhala pamfulethe ya tsivhudzo.		
u fhindula mbudziso dzo qisendeka na tshiñori.		
u fhindula mbudziso dzo qisendeka na phamfulethe.		
u fhindula mbudziso dzo qisendeka na tshiñori tsha zwifanyiso.		
u ita phamfulethe.		
u ita phositaro.		
u rera na u humbulela tshiñori ndi tshi shumisa tshifanyiso.		
u khethekanya mafhongo tserekano a bva mafhungotswititi.		
u topola mamethafore, mafanyisi na alitheresheni.		
u topola maiti.		
u saukanya tshatidungo.		
u ɻuma mafhungotswiti a ita mafhungotserekano.		
u livhanya mađadzisi na nyito.		
u livhanya maipfi na zwine a amba.		
u pulana na u ñwala dayari.		
u shumisa mađadzisi mafhungoni.		
u shumisa mađananyi kha u ɻananya mafhongo.		
u shumisa maiti na mafurase.		
u shumisa mabulafhethu na ndila yone.		
u shumisa tshifhina tsho fhiraho tsha tshi khou na kha ñi na tshi ñaho tsha tshi khou na kha ñi .		
u ñwala tshiñwalwa tsha dayari.		
u ñwala kufhelele kwa tshiñori.		

Kha ri ite nyito

Humbelani khonani yaṇu a ḥwale milaedza ya vhukonani zwikalani
zwi re afho fhasi.

Tsumbo:

*Khonani yana Ann
U bva ha Mary*

Z
W
i

Thero ya 6: U tamba na vhurendi

r
e

n
g
o
m
u

Themo ya 3: Vhege dza 5 - 6
U diphina nga vhurendi

81) U diphina nga vhurendi

36

U rera nga tshirendo na khakalulimi.
 U wana maipfi a re na raimi tshirendoni.
 U topola maedzamuthu tshirendoni.
 U ita ndowendowe ya u bula khakalulimi.
 U topola alitheresheni tshirendoni.

82) Zwirendo zwa u dimvumvusa hafhu

38

U vhala tshirendo
 U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.
 U topola ղefhungo na nyito.
 U ՚wala mafhungotswititi a sumbedza ղefhungo na nyito.

83) Nwalani tshirendo tshanu inwi mune

40

U fhedzisa ndima ya tshirendo nga u dzenisa maipfi a re na raimi.
 U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.
 U pulana u ՚wala tshirendo a tshi shumisa tshilugiseli tsha tshirendo.

84) Ri sedza luambo

42

U ՚wala nyito a tshi fhedzisa mafhungo.
 U ՚wala ՚halutshedzo dza maipfi o ՚tukufhadzwaho.
 U shumisa małanganyi kha u shandula mafhungotswititi a vha mafhungombumbano.

85) Vhengele ja u phulusa zwipuka

44

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.

86) Zwirendo zwa Afrika

46

U vhala zwirendo zwa zwivhumbeo.
 U topola maipfi a re na raimi zwirendoni.
 U ola nyolo dzi no yelana na ndima dza tshirendo.

87) U ՚wala tshirendo tsha tshivhumbeo

48

U pulana u ՚wala tshirendo tsha tshivhumbeo.
 U ՚wala tshirendo sa mvetamveto a kona u tshi ՚wala nga vhudele.

88) Ni kha di elelwa?

50

U ՚wala tshirendo a tshi shumisa ndongazwiga dzone.
 U sumbedza uri mafhungo ndi ndaela, mbudziso, zwitatamennde kana magarukela.
 U shumisa małanganyi kha u tanganya mafhungo.

Themo ya 3: Vhege dza 7 - 8

Vhatu na fhetu

89) Vhatu na fhetu

52

U lavhelesa mepe wa Afrika Tshipembe a vhala nga vhana vha no bva mavunduni o fhambanaho.
 U dodombedza mafhungomatsvhudzi a no kwama vhana vha no bva vunduni ՚linwe na ՚linwe.

90) Zwa nyambo

54

U ita ՚thodisiso ya nyambo a dodombedza zwe a wana.
 U rera nga mbudziso dzi no kwama u anda ha ndimi.
 U vhala tshati.
 U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshati.
 U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mepe.
 U topola maiti.

91) Zwikolo u mona na liphasi

56

U vhala mepe wa liphasi na ՚halutshedzo dza zwikolo zwo fhambanaho zwa mashangoni maiwe.

92) U dzhena tshikolo mashangoni maiwe

58

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mepe wa liphasi.

Themo ya 3: Vhege dza 5 - 10

U ita mutevhe wa thaidzo dze dza waniwa musi wa therisano.

U livhanya mashango na madzhango.

U ՚ladza khweshenee i no kwana yunifomo, zwiliwa na zwiñwevho. U ՚wala mafhungo a tshi shumisa džiwe dza mbudziso dzi no bva kha khweshenee.

Themo ya 3: Vhege dza 9 - 10

Matambwa

93) Tshifhinga tsha mitambo

60

U vhala ՚litambwa.

94) U elekanya nga tshiṭori

62

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga ՚litambwa.

95) Nwalani ՚litambwa ja inwi mune

64

U pulana u ՚wala ՚litambwa a tshi shumisa mepe wa mihibbulu na tshipulaneli.

U ՚wala ՚litambwa.

96) Ri sedza luambo

66

U ՚wala mafhungo a tshi shumisa thangi.

U ՚wala mafhungo a tshi shumisa mitshila.

U diphin̄a nga vhurendi

Kha ri ambe

No no vhuya na hakea lulimi?

Ndi nga kona u amba maipfi aya nga u ṭavhanya?

Kha khethekanyo iyi ni do guda nga tshaka dzo fhambanaho dza vhurendi nahone ni do jingedzavho u riwala tshirendo tshañu inwi muñe.

Shavhani shonzha ja Shashe mishashani ya shango ja Shanzha.

Ni nga vha no fhedza ni tshi vho ri **misasani ya sanzha!** Hezwi zwi vhidzwa u pfi ndi khakalulimi.

Muñwali wa tshirendo itshi o vha na khaedu yo raliho musi a tshi renda tshirendo tshawe. Lulimi lwawe lwo hakea musi a tshi bula maipfi a no nga "zwienda" na "gukulume".

Lavhelesani tshifanyiso na ḥoho ya tshirendo. Ni vhona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini? Ambani na muriwe nga inwi ngatsho.

Gukundoulume

Kale ho vhuya ha vha na ndoulume

Ye ya lingedza u vha **gukundoulume**

Hai, nandi! Ndi khou ḥodou ri **ukulume**

Ye ya lingedza u vha gukulume -

(Yoo! A thi na vhuñanzi na uri ndi khou amba zwone

Uri a thi khou amba nga ndimi.)

Hoyugaha wee, ya wana makwanda

Khwanda dza vha **zwiwenda**;

Musi i tshi lingedza u tshimbila,

Ya khwathamedza nga zwienda-

(Zwo lugaha ndi do litsha u **yambayamba** nda tou imbaimba!)

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane. Ni kone u tshi vhalela n̄tha sa tshigwada.

Duvha:

Kha ri nwale

Kha ri ambe

Tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Ndi maipfi afhio e a ni kondela? A taleleni.

Ngauri muñwali o hakea lulimi u vho shumisa maipfi a songo dowlawaho. Fhedziha, a na raimi na mariwe maipfi tshirendoni. Wanani maipfi ane a vha na raimi nao ni a nwale afho zwikalani.

gukundoulume	ukulume	hoyugaha	zwiwenda	yambayamba

Ndou yo vha i tshi khou lingedza u ita mini?

Ni vhona u nga zwi nga konadzea?

Maedzamuthu

Musi vhañwali vha tshi ñea zwipuka kana zwithu mvumbo dza vhathu ri ri ndi u edza vhathu.

Ñwalululani fhungo line la bva tshirendoni itshi li no sumbedza uri ndou yo lingedza u tshila sa muthu.

Alitharesheni

Kha ri ite nyito

Itani ndowendowe ya khakalulimi
dzi tevhelaho. Ni nga dzi amba
nga luhilo lungafhani?

**Beni o buba nga bisi
ya Bale. A bubela
baba uri vha
fare bisi ya Bale.**

**Shambo la shaka la
vaya Vele à vanqulwa
a si tsha shanavhiða.**

Kha ri nwale

Vhalani mafhungomatsivhudzi a no kwama
alitheresheni ni talele mibvumo i no khou dovhola
kha khakandimi dzi re ngei ntha.

**Mbudzi dza Žeje
dzo fa dzi Žondwe ha
Žani wa fagi li no ſana
na fungurhu.**

Musi ni tshi dovhola
maledere mathomoni
a maipfi a re tsini
na tsini fhungoni, ri
zwi vhidza uri ndi
alitheresheni.

Zwirendo zwa u qimvumvusa hafhu

Vhalani tshirendo ni fhindule mbudziso.

Nhe na kuduna

Ndo vha ndi ḫakani ḥinwe ḫuvha
Ndi ndothe.

Nda mbo pfa kwatshakwatsha nda
vhuvha nga tombo,
Nda mbo vhona kuduna!

Ku na ludzhasi lwa lutombo,
Mavhudzi a tshi penya sa musuku,
Zwienda na masogisi zwa ṭada.

Ndi tou tama arali ndi tshi dovha
nda ḫangana na kuduna.

Kuduna kwa muṭaḍa

Tshi yelana na tsha Helen Moor

Kha ri nwale

Murendi o vhona ngafhi kuduna?

Ndi mini tshe tsha ita uri murendi a vhone kuduna?

Murendi o vhona kuduna lungana?

ᬁwalululani fhungo ḥine ḥa ri vhudza uri u na lutamo lwa u ḫangana hafhu na kuduna.

Ni vhona u nga itshi tshiṭori ndi tsha vhukuma? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Dzhenisani maipfi a no bva
tshirendoni a re na raimi na
haya.

ᬁuvha	tombo	ṭada

Duvha:

Mafhungotswititi na mafhungotserekano

Mafhungotswititi a na ɻefhongo na nyito.

Nefhongo u amba nga
muthu kana tshithu.

+

Nyito yone i ri vhudza zwiñwe zwi no
kwama muthu kana tshithu.

Mary	u a imba.
nefhongo	nyito

Tangedzelani ɻefhongo ni talele nyito fhungoni línwe na línwe.

Kha ri ñwale

Mukegulu vha khou vhala.

O raha bola.

Ndo neta.

U a imba.

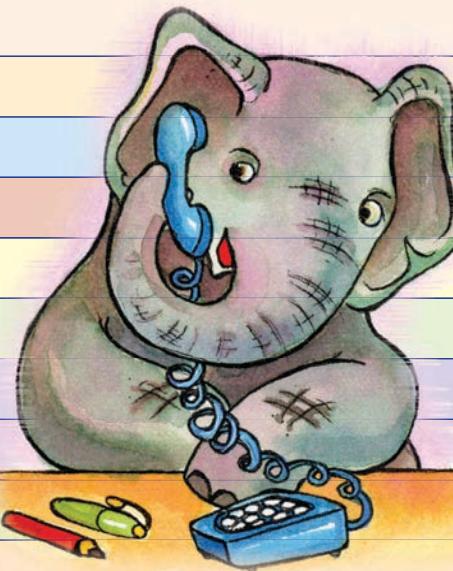
Mmbwa i na ndala.

No lenga.

Tshililo o amba nga founu.

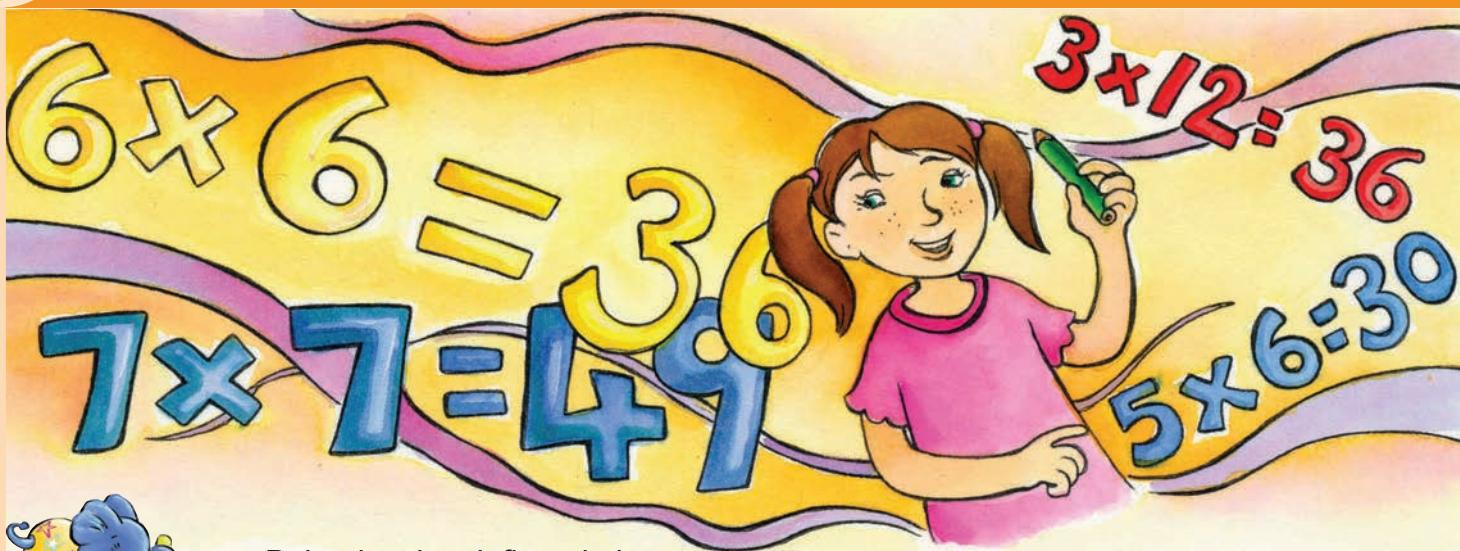
Tshibwanana tsho shenga bola yanga.

Ndo baka khekhe.

Ñwalani mafhungotswititi a inwi muñe. Tangedzelani ɻefhongo ni talele nyito.

Ńwalani tshirendo tshańu inwi muńe

Kha ri ńwale

Dzhenisani maipfi a raimi a no khou ḥahela ni tshi itela u fhedzisa vese (ndima) iyi.

swika

tshika

mavhuyahaya

tshuńwahaya

Kha ri ńwale

Tshirendo itsi tshi amba nga mini?

Ni vhona u nga ndi nga mini Malindi a songo ita tshuńwahaya.

No no vhuya na hangwa u ita tshuńwahaya? Ḧalutshedzani zwe zwa bvelela.

Duvha:

Kha ri nwale

Pulanalani u nwala tshirendo. Shumani na muñwe nga inwi ni wane thoho ine na nga nwala ngayo khathihi na fhungo (mutaladzi) ja u thoma. Ndima ya tshirendo itshi i tea u vha na mitaladzi miña. Mutualadzi wa vhuvhili na wa vhuña i tea u vha na vhulapfu vhu no lingana, nahone i tea u vha na tshivhalo tshi no lingana tsha maipfi. Ni lingedze u ita uri maipfi a u fhedza a mutualadzi 2 na 4 a vhe na raimi.

Musi ni sa athu thoma, thusanani kha tshirendo ni nekane mihumbulo ni wane maipfi a re na raimi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulana u nwala tshirwalwa itshi.
- Nwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yanu a ni lavhelesele tshone
- Dovhololani zwe na nwala ni khakhulule he zwa tea ● Zwi nwaleri nga vhudele buguni yanu.

Pulane ya tshirendo tshanga

Nwalani tshirendo tshantu sa mvetamveto kha kubammbiri ni kone u tshi nwala nga vhudele tshikhali tshi re afho fhasi.

Thoho ya tshirendo

Thero ya tshirendo

Dzhenisani maipfi a re na raimi na a re kha mutualadzi wa vhuvhili na wa vhuña kha ndima iñwe na iñwe.

Ndima 1	Ndima 2	Ndima 3

Tshirendo tshanga

Thoho _____

MUDEDEDZI: Tsaino _____ Duvha _____

Ri sedza luambo

Vhonefhungo na nyito

- Nefhongo wa fhungo u ri vhudza zwinzhi nga muthu, fhethu kana tshithu.
- Kanzhi nefhongo u vha e dzina kana lisala.

Lavhelesani tsumbo iyi.

Khaladzi anga u funesa tshokoleithi.

Nefhongo

Nyito i ri vhudza zwinzhi
nga nefhongo

Kha ri nwale

Fhedzisani mafhongo aya nga u dzenisa nyito dzao dzi no ri
vhudza zwinzhi nga vhonefhungo avha.

Vhunzhi ha *vhana vha pfana na u tamba*.

Zwipuka zwinzhi

Khonani yanga

Vhatambi vha bola

Zwimange zwi re na ndala

Mudededzi washu

Kha ri nwale

Thukhufhadzo idzi dza maipfi dzo imela mini? Dzi nwalen'i dzo fhelela.

TV		nz	
lis		dzin	
lida		lita	
litang		lisu	

Duvha:

U ḫuma mafhungo

Kha ri ḫwale

Shumisani maipfi a re kha kholomu ya vhukati kha u ḫuma mafhungo. Talani mutalo ni tshi ḫuma tshipida tsha u thoma tsha fhungo ḫinwe na ḫinwe kha kholomu A na tshipida tshone tshi re kholomu B ni tshi fhedzisa fhungo.

A	Ngauri li ri vhudza tshiitisi	B
Ndo lenga u swika tshikoloni	ngauri	hu khou rothola.
Ndo ambara dzhesi		Ndo lenga u vuwa.
Mutukana o vha o tshuwa		vha mpfundedza u peleta.
Mudededzi wanga vha a ntakadza		o vha a tshi khou shengedziwa.
Fhedzi li shumbedza mbambedzo		
U ḫalela TV ndi a zwi funa	fhedzi	A thi athu vhuya nda ya bulasini.
Ndo no ya doroboni khulwane		A thi takaleli mitambo ya video.
Ndo vha ndi tshi khou ḫodou mu litshisa u ntshengedza		a hangwa masogisi awe.
O dzenisa khokho dzawe begeni		Ndo vha ndi tshi mu ofha.
Uri li ri vhudza ndivho		
Ndo vha ndi tshi ita tshunwahaya yanga ḫuvha na ḫuvha	uri	Bisi i si ntsie.
Ndi a ḫavhanya u vuwa		Ndi phase Gireidi ya 4.
Ndo ita n̄dowendowe ḫuvha ḫinwe na ḫinwe		Ndi kone u ḫuwa musi tsimbi i tshi tou lila.
Ndo paka bege		Ndi nangiwe kha thimu.

Zwino shumisani “ngauri”, “uri”, kana “fhedzi” kha u ḫanganya mafhungo aya.

Ndo no namela tshidimela		A thi athu namela bufho.
Ri nga si kone u tamba bola		i khou na.
Ndi khou vhala nga maanda		Ndi phase mulingo.
Ndo lenga u swika tshikoloni		alamu yanga a yo ngo lila.
Ndi pfana na bola		A thi pfani na khirikhethet.

Vhengele ḥa u phulusa zwipuka

Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo n̄tha ni na mutsindo. Ni tshi fhedza ni tshi vhale nga vhouronwane lu no fhira luthihi u itela u vha na vhučanzi uri ni a tshi pfesesa.

Vhengele ḥa u phulusa zwipuka

Vhengele ḥa u phulusa zwipuka
 Arali ndo vha ndi na tshelede nyana
 kana naho i tshi **vhonala**,
 Ndo vha ndi tshi ḥo ri gidigidi.
 Nda ya vhengeleni ḥa u phulusa zwipuka.
 Nda swika nde, "A vha mphevho itsi na **tshila**."
 "Ila ndi ya **khotho**?"
 Nda renga itsi na itsi na tshila, tsha mabesu
 na tsha mutshila!
 Na ila ya ndevhe dzo lalaho.
 I no dzula i tshi nga yo khotha.
 Zwa mathomathoma na matsharatshara
 Zwi ḥo wana haya haya hanga.
 Musi ndi nga renga na **khwamba**,
 I no ḥo mvumvusa nga u amba.
 Arali ndo vha ndi na tshelede nyana
 kana naho i tshi vhonala.

Tshi yelana na tsha Rachel Field

Duvha:

Kha ri nwale

Vhalani tshirendo itsi nga vhuronwane, rerani nga mbudziso dzothe na khonani yanu ni kone u nwala phindulo.

Ndi maipfi afhio a re na raimi? Humelani kha tshirendo ni tangedzele maipfi a re na raimi na maipfi matswuku. A nwalenai hafha.

Murendi uri o vha a tshi do ita mini arali o vha e na tshelede?

Fhethu he a vha a tshi do ya hone ndi fhethude?

Ndi zwifuwohaya zwifhio zwe murendi a vha a tshi nga renga arali o vha e na tshelede?

Ndi mmbwa ifhio ye a vha a tshi nga renga?

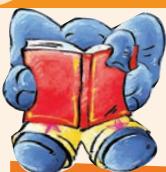
Khwamba o vha a tshi do i rengela mini?

Mmbwa ine a ri i twa yo khotha ndi ya mbeu ifhio?

Ndi nga mini ni tshi ralo? Ri zwi divha nga mini uri murendi u a funa zwipuka.

No vha ni tshi nga renga mini arali no vha ni na tshelede?

Kha ri vhale

Kha ri nwale

Lavhelesani zwirendo zwi re kha siaṭari ili. Zwi pfi ndi zwirendo zwa zwivhumbeo nahone zwe nwalelwa uri zwi lingane tshivhumbeo tsha tshifanyiso. Naho hu uri izwi zwirendo zwashu zwa tshivhumbeo zwi na raimi, vhunzhi ha zwirendo zwa tshivhumbeo a zwi na raimi. Zwino vhalani zwirendo izwi.

Talelani phere ya maipfi a re na raimi a no bva zwirendoni izwi nga muvhala muthihi".

Vusi u reila Khumbi

Vusi ndi mureili wa khumbi i no ri isa tshikoloni.

Ri vula mafasitere othe uri hu dzhene muya u no rotholela.

U vulela radio uri ri imbe na ndila,

Ri thetshelesa muzika ra imba nyimbo dzashu.

A tshi da u ri dzhia u a lidza bele, a dovha ri tshi vhuya.

U i lidza ri ndilani, vhathu vha zwi ḋivha uri ri khou vhuya.

Khumbini ya Vusi ri a ḋiphiṇa ri ngomu.

Arali ni tshi ḍou tshimbila na riṇe, iḍani i na vhutholi ngomu!

NWANA WA MVUVHU

Nwana wa mvuvhu a ya u tamba.

A tou hasha mađi musi a tshi ḥamba.

A tshi huma a xela.

"Mme anga vha ngafhi ngoho!"

Ndi ene a tshi lila sa tshixele.

TSHKUNWE TSHANDOU

*Vhukatikati shovuni
la miomva ngei huñwe,
Ndi he lusunzi lwa kanda
ndou kha tshikunwe.*

*Ndou ya tsengisa mitodzi
ya niuinuna.*

Khezwi wo konela nne?

Duvha:

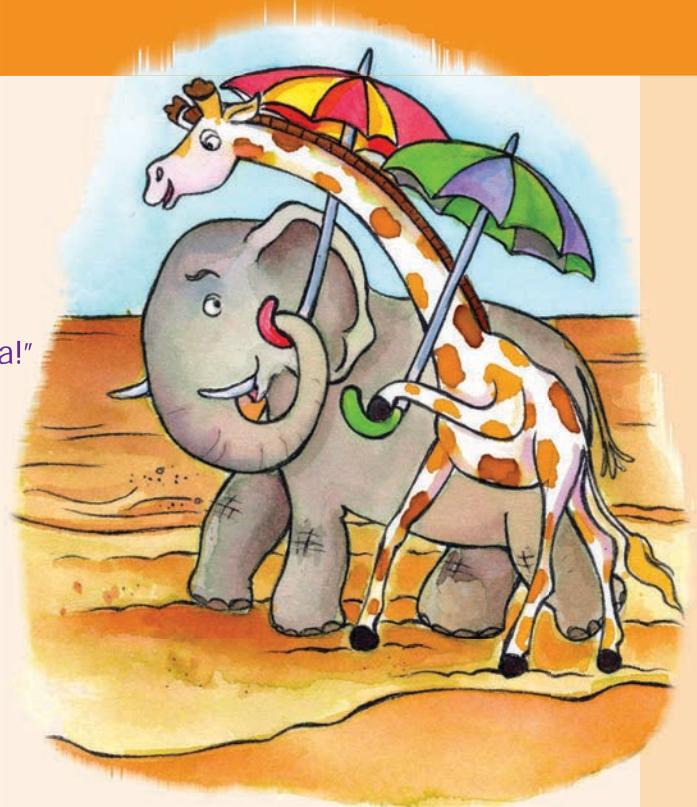
Kha ri vhale

I do na lini?

I do na lini?

Ndou na ḥuḍwa vha ḥenya vhe vhavhili.
Vha ima murunzini vha awedza mivhili.
"Ngavhe i tshi na," hu amba ḥuḍwa mbilu i tshi swa.
"Ndo neta nga u vhona makole a tshi fhufha nga u swa!"
"Iyi ndi ngoho," hu amba ndou, "I do na lini?"
Ndi khou tama maṭari matete madaladala.
Hu khou fhisesa na hatsi vhu khou ngalangala;
"I do lini?"
Wonoyo musi ḥi tshi fhefha,
Madzingandevhe a fhira a tshi fhufha,
"I do na ḥamus! Ri khou zwi pfa nga fedā!
I khou bvuma ri khou i pfa i khou da!"
Ḥuḍwa na ndou ḥadulu dza lilala
Dza pfa goni ḥi tshi vhidzelela,
"Mvula yo swika-a-a. Milambo ḥala, milambo ḥala!
Ri ḥo la zwidala! Ri ḥo la zwidala!"

Zwi yelana na zwa tshiko tsha: <http://www.canteach.ca>

Kha ri ite nyito

Tshirendoni itsi tshine na kha ḥi tou bva u vhala murendi u nea tshifanyiso tshi re khagala tsha vhupo ha musi mvula i sa athu na na musi yo no na. Vhalani ndima idzi vhuvhili hadzo nga vhuronwane ni ole tshifanyiso tshi no yelana na ndima.

Ndima ya 1	Ndima ya 2

U ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo

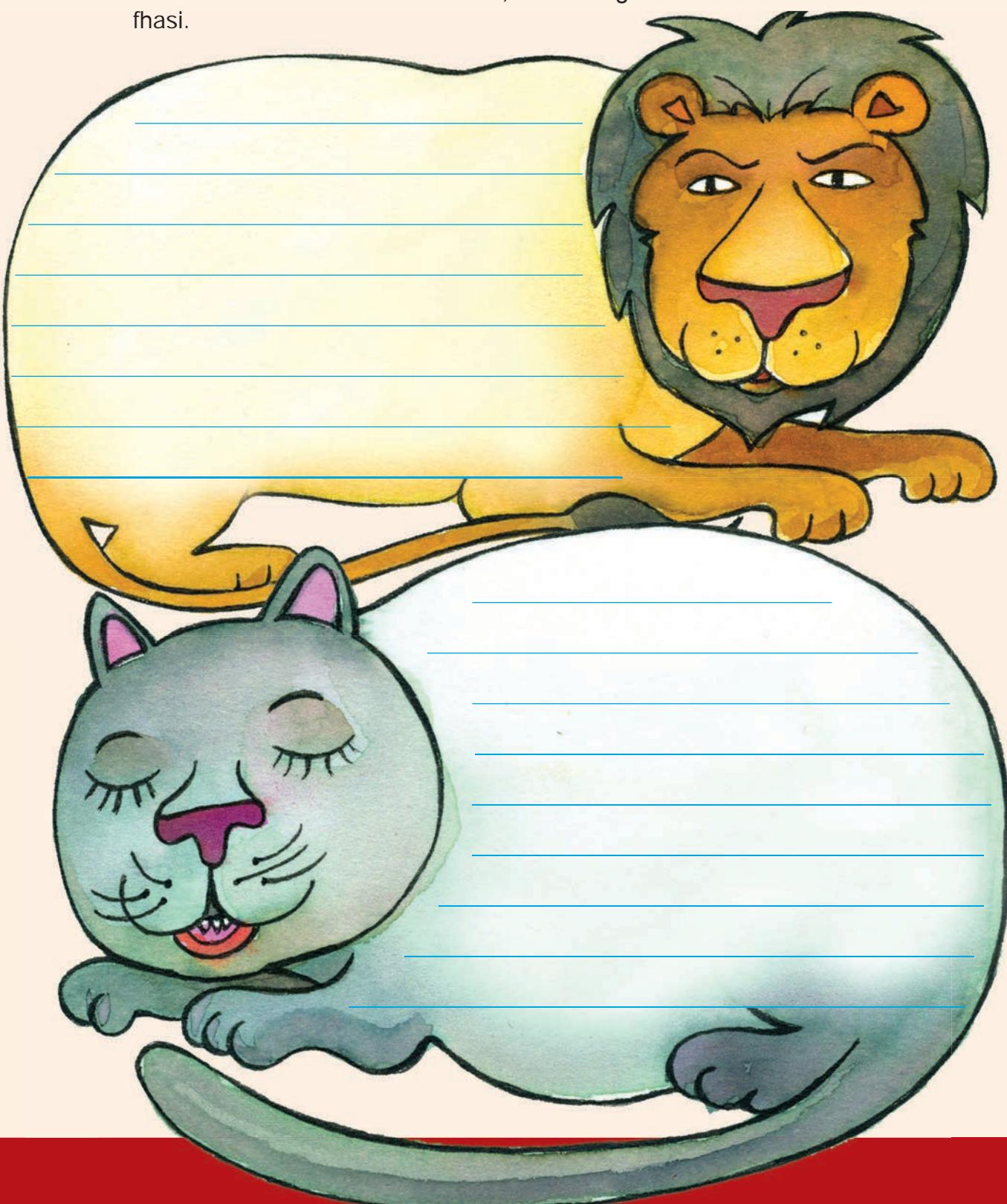

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso izwi zwiña. Pulanani u ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo.

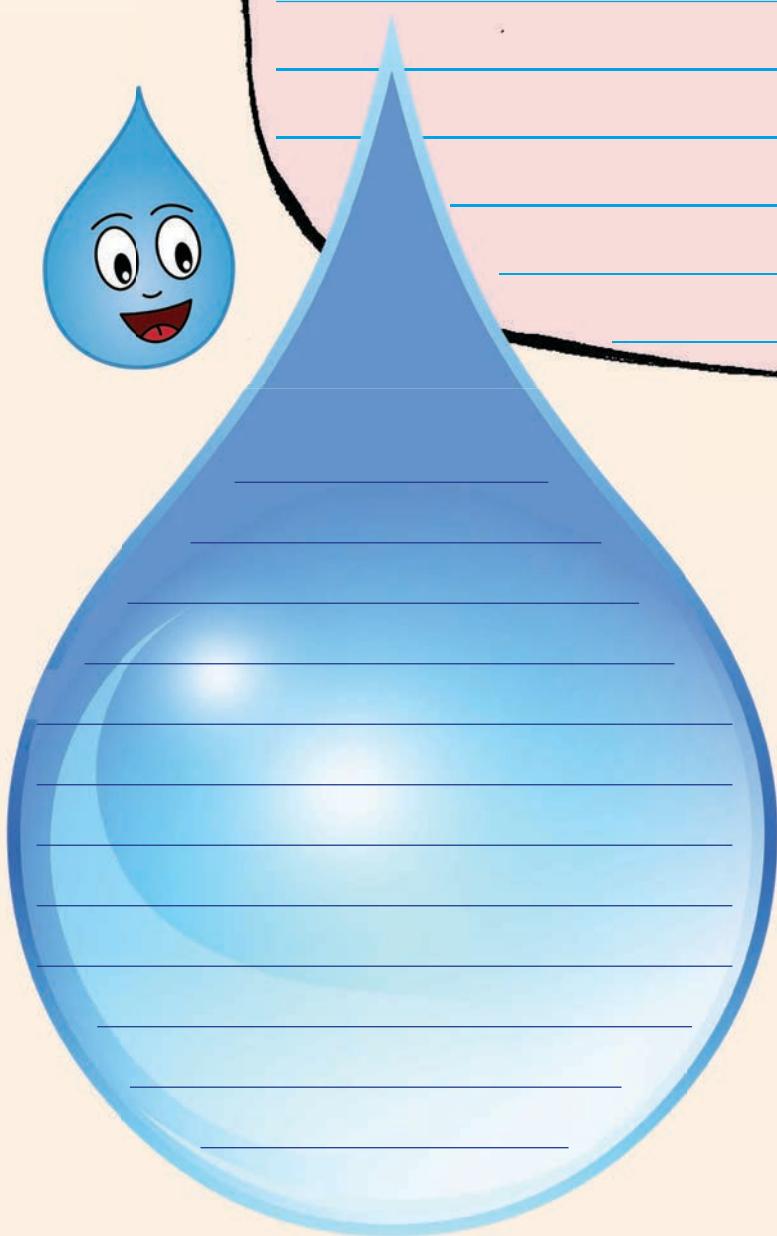
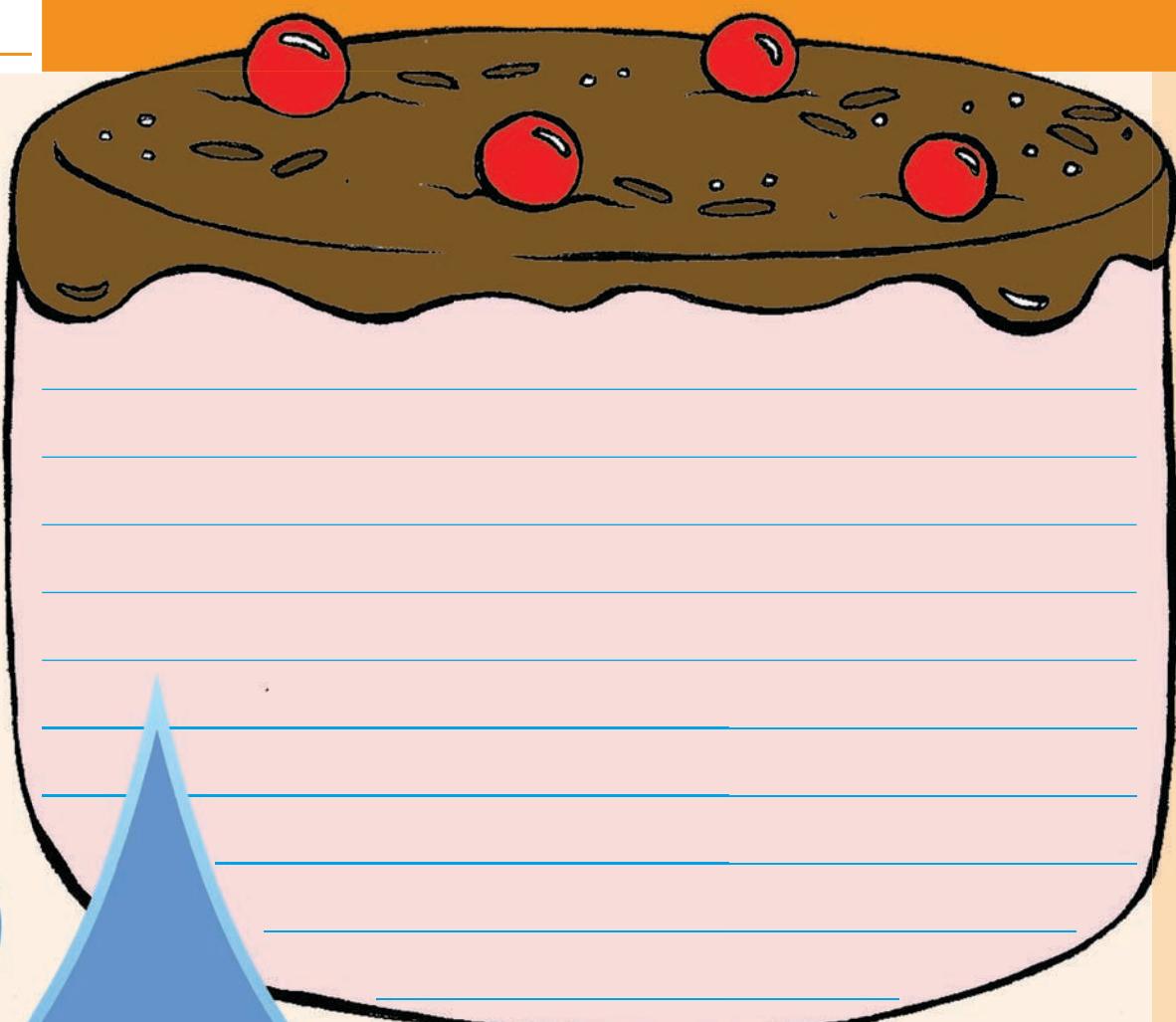
- Tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe tshi ita uri ni humbule nga mafhundo a Ɂoho ifhio?
- Ni ðo shumisa maipfi afhio tshirendoni tshañu?
- Tshirendo tshañu tshi ðo vha na raimi?

Shumaní nga vhavhilihavhili ni tshi pulana tshirendo tshañu. Thomani nga u ñwala sa mvetamveto. Musi no no fushea, ñwalani ngomu ha zwivhumbeo zwi re afho fhasi.

Duvha:

Ni kha di elelwa?

Zwitatamennde ndi mafhundo ane a ri vhudza zwiñwe zwithu.
Zwi ḫaphuwa nga tshiga tsha u awela.

Ndi kha Gireidi ya 4.

Mbudziso ndi mafhundo ane a vhudzisa mbudziso a tshi
ṭoda phindulo. A ḫaphuwa nga tshigambudziso ?

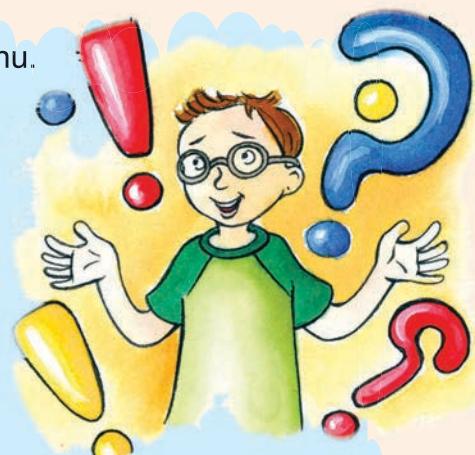
Ni do vhuya lini?

Ndaela ndi mafhundo ane a ḫea ndaela.
Dzi ḫaphuwa nga tshiga tsha u awela.

Idani ngeno, ndi khou ḫodou ni ruma.

Magarukela ndi mafhundo a no sumbedza vhuđipfi hu no ya kule u fana
na u mangala, nyofho kana tsinyuwo. A ḫaphuwa nga tshigagarukela!

Hei! Ni do wa!

Kha ri ḫwale

Ñwalululani fhungo liñwe na liñwe, ni tshi shumisa ndongazwiga yo teaho.
Ni kone u bula uri ndi ndaela, mbudziso, tshitatamennde kana garukela.

ni songo vuwa no mpomoka uri ndo dzhia bugu yañu nñe

no vhuya na vhonavho dzhesi yanga

yoo, idanu vhona uri u na luvhilo lungafhani

ni na vhuñanzi uri no ða na khokho dzañu

bisi i takuwa nga awara ya 12

ni songo takuwa tsimbi i sa athu lila

eish a thi koni u zwi ḫanganedza uri mmbwa yo ḥa zwiliwa zwanga

Duvha:

Zwiñwe hafhu n̄ga małanganyi

Ni vho zwi ñivha uri ri shumisa małanganyi kha u ḥanganya mafhuno.

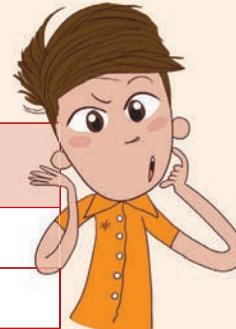
nahone	Li ri vhudza uri hu bvelela mini zwiñwe hafhu	
fhedzi	Li ri sumbedza phambano vhukati ha zwipiða zwivhili zwa fhungo	
sa athu	Li ri vhudza uri ho itea mini zwi tshi rangela iñwe nyito	
konou	Li ri vhudza uri ho bvelela mini zwi tshi tevhela nyito ya u ranga	
ngauri	Li ri vhudza tshiitisi tsha nyito	

Kha ri ñwale

Tanganyani mafhuno mavhili (phere) ni tshi shumisa małanganyi a re zwitangeni.

Ro vha ro no neta musi ri tshi swika tshikoloni. Ro vha ro tou tshimbila (ngauri)

Ndi anzela u ambara khokho. Ndi ya u ita ndowendowe. (sa athu)

Ndi pfana na u vhala zwiñori zwa khumbulelwa. A thi pfani na ngano. (fhedzi)

U ita tshuñwahaya yawe. U ya u guda zwa muzika. (sa athu)

U ñ do fhedzisa Gireidi 7 tshikoloni tshino. U ñ do ya sekondari ya nñha. (konou)

Vhathu na fhethu

Themo ya 3 – Vhege dza 7–8

Kha ri ambe

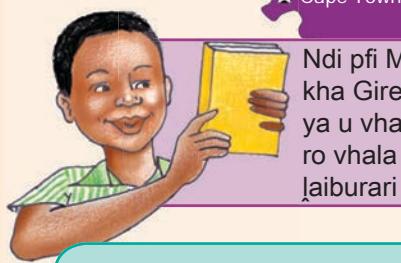
Lavhelesani mepe ni vhudze muñwe nga inwi uri ndi vundu liphio line la vha na vhadzulapo vhanzhisa na li ne la vha na vhadzulapo vhatukusa, ndi liphio li re ngomu shangoni na uri ndi mavundu afhio ane a vha na mikano na mavundu a no fhira mararu.

Afrika Tshipembe

Kha ri nwale

Vhalani thalutshedzo idzi ni kone u dadza thebulu dici no tevhela.

Ndi pfi Malebo. Ndi dzula Shoshanguve, Gauteng. Ndi na miñwaha ya fumi nahone ndi kha Gireidi ya 5. Hayani ri amba Tshibeli. Hobi yanga ndi u vhala. Ndi muñwe wa kilabu ya u vhala nahone ri tangana Mugivhela muñwe na muñwe jaiburari. Ri a vhudzana uri ro vhala bugu dzifhio ra ita na u fhana bugu. Ndi na lutamo lwa u vha mutshimbidzi wa jaiburari musi ndo no fhedza tshikolo.

Ndi pfi Lulama nahone ndi dzula Umtata. Tshithosa ndi lwone luambo lwanga lwa qamuni fhedzi na Tshizulu ndi a tshi amba. Ndi na miñwaha ya fumithihi nahone ndi kha Gireidi ya 6. Thalenthe (mpho) yanga ya tshipentshela ndi muzika. Khotsi anga vha lidza porompiña, na nne vho mpfundedza u i lidza. Musi ndi tshi fhedza tshikolo, ndi do ya nda guda muzika yunivesithi.

Ndi pfi Ndivhuo. Ndi amba Tshivenđa. Ndi dzula Thohoyandou ngei Limpopo. Ndi na miñwaha ya fumiñha nahone ndi kha Gireidi ya 9 tshikoloni. Ndi tamba bola ya milenzhe tshikoloni nda dovha nda tambela thimu ya vha fhasi ha miñwaha ya 15 kha Junior Black Leopards. Ndi tama u vha mutambi wa bola wa phurofeshina la musi ndi tshi fhedza tshikolo.

Ndi pfi Rifiloe. Ndi na miñwaha ya fumithihi. Ndi dzula Free State (Fureisita). Hayani ri amba Tshisuthu. Tshikoloni ndi guda Tshisuthu, English (Luisimane) na Afrikaans. Vhunzhi ha khonani dzanga vha amba Tshisuthu fhedzi ndi na khonani nthihi i no amba Afrikaans na vharwe vhavhili vha no amba English. Zwino ndo no vha kha Gireidi ya 4 lune ri vho funzwa nga English. Ndi pfana na u tamba tshese na hokhi. Ndi tama u vha muinziniara musi ndi tshi fhedza tshikolo.

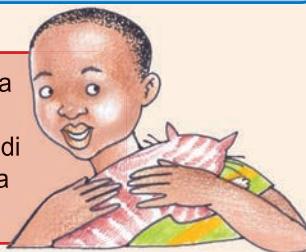

Duvha:

Ndi pfi Phaladi a no bva Mafikeng ngei vunduni ja Devhula Vhukovhela. Ndi na miñwaha ya fumimbili, ndi amba Tshitswana nahone ndi kha Gireidi ya 7. Nne na khonani dzanga ri vhanwe vha vhathu vha re kha kílabu ya ndondolavhupo. Ri tangana mafheloni a vhege ra kunakisa phakha na khunzikhunzi dza mulambo. Ri a díphiña vhukuma musi ri tshi ita ngaurali ngauri ri takadzwa nga u vha rothe ri tshi khou thogomela vhupo hashu. Ndi tama u vha mulondazwipuka (reinzha) musi ndo no fhedza tshikolo.

Nne ndi pfi Zodwa nahone ndi bva Nelspruit ngei Mpumalanga. Ndi riwana wa miñwaha ya tahe a no amba Tshiswati. Ndi na mmbwa tharu na zwimange zwivhili. Musi ndo no fhedza tshikolo, ndi nga tama u vha muari wa zwipuka. Mugivhela muñwe na muñwe ndi ya ndi tshi thusa SPCA. Ri na tshigwada tsha u londota zwimange nahone ri londota na zwipuka zwe xelaho kana u paña.

Nne ndi pfi Marieta. Ndi dzula Cape Town ngei Kapa Vhukovhela. Ndi amba Afrikaans nahone ndi kha Gireidi 12. Ndi pfana na u bambela nahone ndi fhedza tshifhinga tshinzhni ndi bitshini. Ndo gudiswa u vha muphulusi wa vhabambeli. Ñwakani ndi tama u gudela vhudededzi.

Ndi pfi Jan ngeno hayani hu Kuruman kha ja Kapa Devhula. Ndi amba Afrikaans. Ndi na miñwaha ya fumiraru nahone ndi kha Gireidi ya 7. Hobi yanga ndi u lima miroho na zwimela zwi songo ñowelwaho. Ndi tama u vha mudivhi wa zwimela musi ndo no phasa tshikoloni.

Ndi pfi Mandu. Ndi dzula Umlazi ngei KwaZulu-Natal. Ndi amba Tshizulu na English. Ndi na miñwaha fumiña nahone ndi kha Gireidi ya 9. Ndo dzhoina kílabu ya thusothanzi tshikoloni. Ndi tama u vha nese musi ndi tshi fhedza tshikolo. Thusothanzi i a thusa nga maända. Ndi fhano ndo no ñi phulusa kuñwe kutukana.

Dzina	Miñwaha	Luambo	Vundu	Hobi	Zwine a tama u vha

Zwa nyambo

Kha ri nwale

Wanani uri vhañwe nga inwi kiłasini vhañanu vha amba nyambo dzifhio kha nzulele dzo fhambanaho.

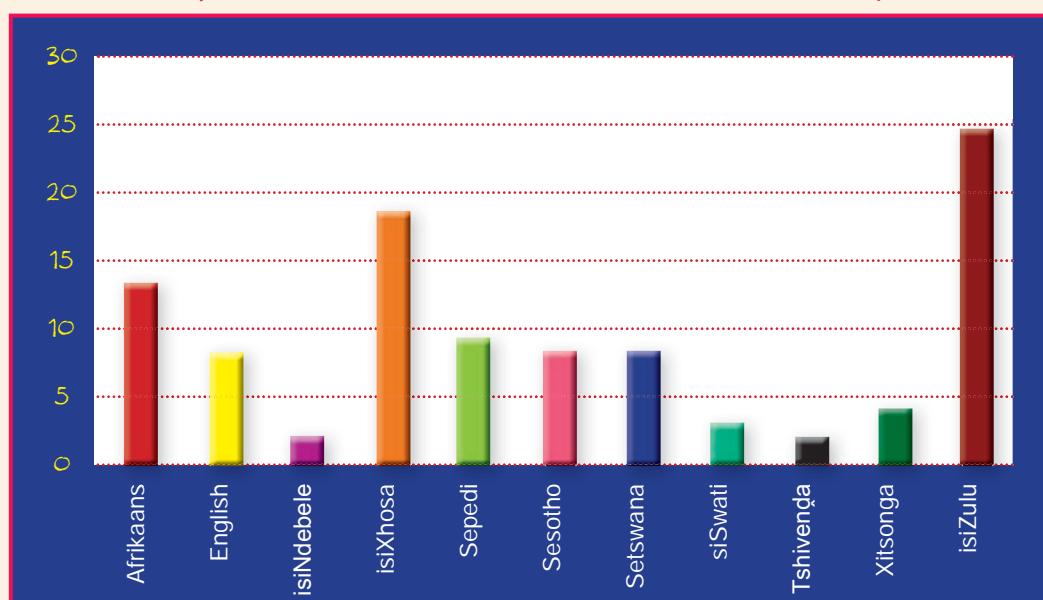
Nwalani madzina avho kha rou ya muvhala wa lutombo ni ambe uri vha shumisa luambo lufhio.				
Madzina				
hayani				
kiłasini				
vhe na khonani				
mavhengeleni				

Kha ri vhale

Lavhelesani tshati ni fhindule mbudziso dzi re afho fhasi.

% Ndi nyambo dzifhio dza tshiofisi dzine ra dzi amba Afrika Tshipembe?

Ndi luambo lufhio lu no ambeswa nga vhatu vhanzhi Afrika Tshipembe?	
Ndi luambo lufhio lu no ambiwa nga vhatu vhatukusa?	
U ya nga tshati, hu na nyambo dzine dza ambiwa nga vhatu vha tshivhalo tshi no lingana?	
Luambo lwañu lwa hayani ndi lufhio?	
Ndi phesenthe nngafhani ya vhatu vha Afrika Tshipembe vhanze vha amba luambo lwañu lwa hayani?	

Duvha:

Kha ri የwale

Nwalani mafhongo a no swika malo a no ታlутshedza
uri khonani dzañu dzi amba nyambo dzifhio kha
nzulele dzo fhambanaho.

Kha ri የwale

Lavhelesani mepe u re kha siañari እo fhiraho nga vhuronwane ni kone u
fhindula mbudziso.

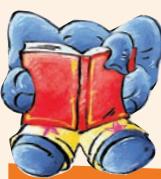
Hu na mavundu mangana Afrika Tshipembe?	
Ndi vundu liphio li re na vhatu vhanzhisa?	
Ndi vundu liphio li re na vhatu vhañukusa?	
Hu na vhatu vhangana vunduni line na dzula khalo?	
Musanda wa Kapa Devhula ndi ufhio?	
Ndi mavundu mangana a re tsini na Iwanzhe?	
Ndi vundu liphio li re li hulwanesa ho sedzwa saizi (muelo)?	
Ndi vundu liphio li re na phendelashango ndapfusa?	

Ri sedza luambo

Talelani maiti (maipfi a nyito) mafhungoni aya.

Ndo ya tshikoloni nga milenzhe nda swika nda dzula kiłasini.
Ndo founela Jim nda mu vhudza uri a de phathini yanga.
Mmbwa yo dzhena nduni ya kukuna shambo.
O raha bola ya bammba ntha ha ታhanga ya nnđu,
Ndo vha ndi tshi khou gidimela tshikoloni musi ndi tshi wa nda vhaisala mulenzhe.

Zwikolo u mona na ɿfhasi

Kha ri vhale

France

Tshikolo France tshi dzhena nga 8 nga matsheloni tsha bva nga 4 nga madekwana, hu na tshifhinga tsha u awela nga tshiswiþulo tsha awara mbili. Vhagudi a vha yi tshikoloni nga Łavhuraru kana Swondaha, fhedzi vha ya tshikoloni iwa hafu ya ɿuvha nga Migivhela. A vha kombetshedzwi u ambara yunifomo dza tshikolo.

Dubai

Awara dza tshikolo Dubai dici thoma nga 7:45 nga matsheloni u swika nga 1:30 nga masiari. Maðuvha a u awela nga tshilimo ndi malapfu vhukuma ngauri hu a fhisesa. Vhana vha tshikolo Dubai a vha tendelwi u beba mikhwama yavho muñanani ngauri zwi vhaisa miñana yavho. Vha shumisa mikhwama ya thirolí.

Brazil

Tshikolo tsha vhana vha Brazil tshi dzhena nga 7 nga matsheloni u swika nga masiari, vhagudi vha ya hayani vha ja tshiswiþulo na miña yavho. Zwikolo zwinzhi zwi kombetshedza vhagudi uri vha ambare yunifomo ya tshikolo.

Kenya

Zwikolo zwinzhi Kenya zwi phakhela vhagudi tshiswiþulo. Vharíwe vhagudi vha vhulunga tshipiða tsha tshiswiþulo tshawho uri vha kovhekane na miña yavho. Vhagudi vha ya tshikoloni u bva nga Musumbuluwo u swika nga Łavhuþanu, vharíwe vha a ya na nga Migivhela. Vhagudi vha faneli u ambara yunifomo.

Duvha:

Iran

Iran, vhatukana na vhasidzana a vha funzwi fhethu huthuhi. Kanzhi vhasidzana vha vha na vhagudisi vha vhfumakadzi, ngeno vhatukana vha tshi funzwa nga vhanna.

South Korea

Naho ɖuvha ḥa tshikolo ḥi tshi thoma nga 8 nga matsheloni u swika nga 4 nga mathabama, vhagudi vhanzhi vha dzula tshikoloni u swikela nga madekwana vhukuma. Nga murahu ha 5 ya nga madekwana, vhagudi vha vha na tshifhinga tsha u vhala. Musi vha sa athu ya mahayani, vha thoma vha kunakisa kiłasi dzavho.

Japan

Japan, vhagudi vha fanelu u ambara yunifomo, nahone hu na milayo i no kondà malugana na zwitaela zwa mavhudzi, zwienda, masogisi na vhulapfu ha tshikete. Kanzhi hu vha hu na vhagudi vhane vha nga lingana 29 kiłasini, nahone kiłasini hu na khomphiyutha thanu kana dza rathi dzine vhagudi vha sielisana u dzi shumisa.

China

Zwikolo nga u angaredza zwi dzhena nga 7:30 nga matsheloni u swika nga 5 nga madekwana hu na tshifhinga tsha u awela tsha tshiswiłulo tsha awara mbili. Vhagudi vhothe vha fhiwa yunifomo ya mahala fhedzi a si khombekhombe u i ambara.

Australia

Tshikolo tsha vhana vha Australia tshi dzhena nga 9 nga matsheloni u swika nga 3:30 nga masiari. Vhana vha ḥa zwiliwa zwavho zwa nga masiari tshikoloni.

U dzhena tshikolo mashangoni manwe

Kha ri nwale

Sedzani mepe ni kone u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

Ndi shango liphio line ja ri mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana vha tshikolo?

Ndi shangoni liphio hune vhana vha ya tshikoloni awara nnzhi nga vhege?

Ndi mashangoni afhio hune vhana vha si kombetshedzwe u ambara yunifomo?

Ndi mashango afhio ane a phakhela vhana zwiliwa zwikoloni?

Kha ri ambe

Ndi thaidzo na khaedu dzifhio dzine na nga vha nadzo arali no ya hayani u ja tshiswi^lulo na dovha na vhuyeleta tshikoloni nga masiari na nga madekwana? Rerani nga izwi ni kha tshigwada tsha^lu. Itani mutevhe wa thaidzo dze tshigwada tsha^lu tsha humbula ngadzo.

Lavhelesani hafhu mepe. Ndi kha madzhango afhio hune ra wana mashango a tevhelaho?

Brazil		Japan	
China		Kenya	
France		South Korea	
Iran		Australia	

Ni
humbule nga
vhuronwane
misi ni
tshi da kha
Australia!

Duvha:

Kha ri nwale

Vhudzisani khonani thanu
mbudziso idzi ni kone u dadza
mbudzisavhathu (khweshenee)

1 Zwikolo zwi fanelu u kanzwa vhana?

2 Ri fanelu u ambara yunifomo?

3 Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana?

4 Zwikolo zwi fanelu u phakhela yunifomo
ya mahala?

5 Duvha ja tshikolo ji fanelu u lapfesa?

Fhindulani ee kana hai kha iñwe na iñwe ya dzi tevhelaho:

	Zwikolo zwi fanelu u kanzwa vhana.	Ri fanelu u ambara yunifomo.	Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana.	Zwikolo zwi fanelu u phakhela yunifomo ya mahala.	Duvha ja tshikolo ji fanelu u lapfesa.			
Khonani ya 1								
Khonani ya 2								
Khonani ya 3								
Khonani ya 4								
Khonani ya 5								
Thanganyelo	Ee	Hai	Ee	Hai	Ee	Hai	Ee	Hai

Kha ri nwale

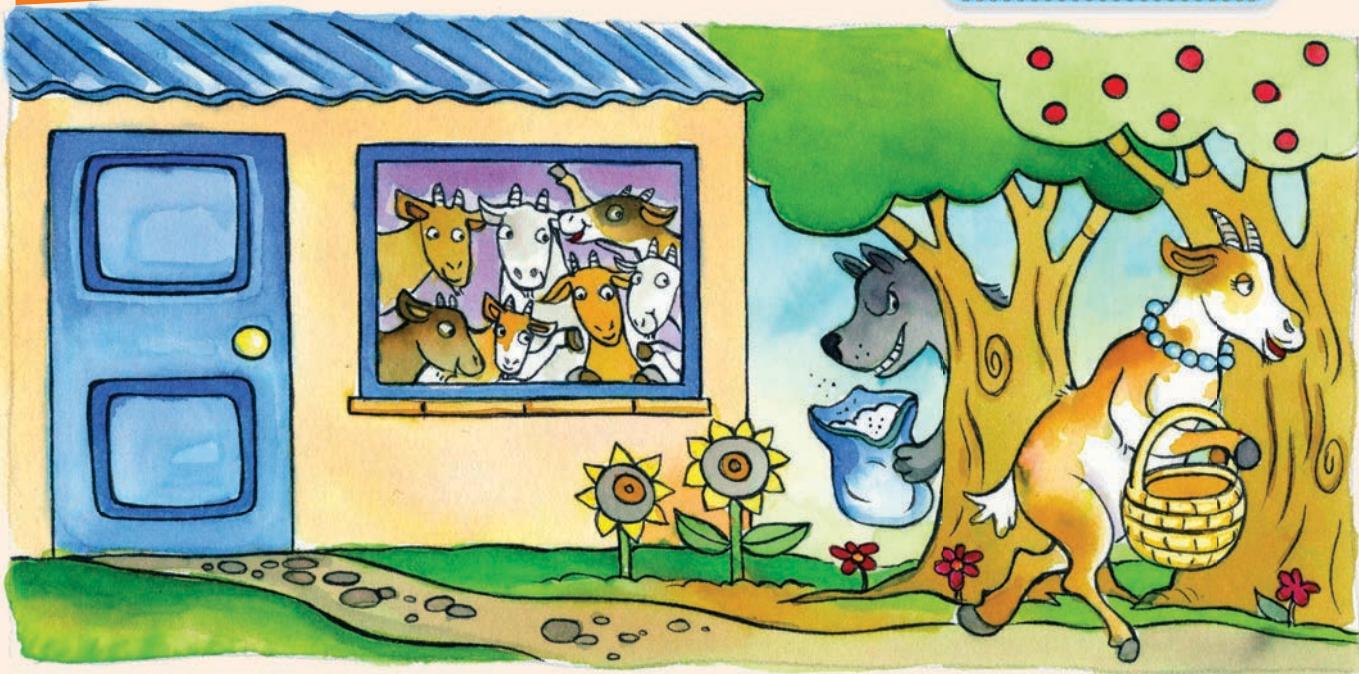
Nwalani mafhungo a si manzhi nga phindulo dze khonani dzañu dza bula
kha mbudziso idzi.

Kha ri vhale

Vhalani litambwa ili lo disendekaho nga lungano lu no divhea ni kone u fhindula mbudziso dzi re bammbirini ja u shumela li tevhelaho.

No vha ni tshi zwi divha uri nwana wa mbudzi ndi tshibudzana?
Vhalani litambwa ili li no amba nga zwibudzana.

Kalekale ho vhuya ha vha na mbudzi ye ya vha i tshi dzula muđini wayo na zwibudzana zwa sumbe. Linwe duvha ya vha i tshi khou tea u ya dakani u todza zwiliwa.

Mme:

Vhananga, ndi kha di thoma nda dzhena hafho dakani. Ni tea u thanyela phele. Arali phele ya nga dzhena hafha muđini, i do ni zhota nothe. Ni do zwi divha uri ndi phele nga ipfi layo li no hwasa na nga milenzhe yayo mitswumitswu.

Zwibudzana:

Vha songo vilahela nga riñe mmawe. Ri do dilinda nahone a ri nga tendi phele i tshi dzhena.

Hu si kalekale musi mme vha tshi kha di bva u tuwa, ha mbo pfala u omabaomba vothini.

Phele:

Vhananga hae, vulani vothi, mmawe vho vhuya. Ndo ni vhuyela na zwiliwa zwinzhizwinzhi.

Zwibudzana:

Ri nga si vule vothi riñe. A si vhone mme ashu. Ipfi lavho li a hwasa. Vha phele vhone.

Phele ya mbo tuwa ya ya ya wana gwada ja tshoko le ya mila u itela uri ipfi layo li vhe lisekene.

Phele:

Vulani munango wee, vhana. Mmawe vho vhuya.

Ipfi ja phele jo vha jo no vha lisekene nahone li tshi takadza. Zwibudzana zwo vha zwi tshi vho todou vula vothi musi zwi tshi vhona milenzhe mivhili mitswumitswu nga fasitere.

Duvha:

Zwibudzana: A ri nga vuli vothi riqe. Mme ashu a vha na milenzhe mitswumitswu ngaurali. Vha phele vhone.

Nga itsho tshifhinga ndi musi phele yo no farwa nga ndala khulu. Ya gidima ya ya ya renga fuļauru ya khekhe ya i ḥunqedza kha milenzhe. Milenzhe ya vho sala yo tshenuluwa. Ya vhuyeleta u ya u khokhonya vothini.

Phele: Vhananga hae, ndo vhuya. Mvuleleni. Ndo ni vhuyela na zwiliwa zwinzhizwinzhi.

Zwibudzana: Kha vha thome vha ri sumbedze shimba uri ri zwi ɖivhe uri vha mme ashu.

Nangoho phele ya mbo dzenisa shimba nga fasiṭere.

Zwibudzana: Ndi zwone mma, ri ḥo kħiilula vothi.

Musi vha tshi tou vula vothi vha mbo vhona hu phele. Vha tshuwa zwiħulu vha lingedza u dzumbama. Kubudzana kuñwe kwa sera fhasi ha ḥafuła, kuñwe kwa dzhena ngomu mabaini, kwa vhuraru kwa dzhena tshiṭofuni, kwa vhuña kwa dzumbama khishini, kwa vhuṭanu kwa dzumbama khabodoni, kwa vhurathi nga fhasi ha zinki kwa vhusumbe kwa dzumbama ngomu watshini khulu. Phele ya wana zwila zwibudzana zwa rathi ya zwi mila zwoṭhe. Kubudzana kwa phedzi kwa ponya nge kwa vha kwo tsireledzea watshini. Hu sa athu vha kale mme vha mbo vhuya vha tshi bva dakani.

Mme: Vhana wee. Ni gai wee?

Kubudzana 7: Mmawe, ndo dzumbama kasini ya kwatshi. Phele yo la khaladzi dzanga na vhakomana vhoṭhe!

Mbudzi ya sinyuwa nga maanda. Ya ya bizini i tshi ḥoħana na phele ya i wana yo edela fhasi ha muri. Mbudzi ya mona na phele i tshi sedzesha ya vhona hu na tshithu tshi no khou tsukunya na u bidigama thumbuni ya phele ye ya vha yo kukumuwa.

Mme: Zwi nga itea uri vhananga vha nga vha vha tshi kha di tshila? Iwe ḥwananga, gidimai u yo dzhia tshigero tshanga na neleṭe na harani.

Musi kubudzana ku tshi vhuya mbudzi ya mbo gera thumbu ya phele. Zwila zwibudzana zwa rathi zwa thamuwa zwi tshi bva.

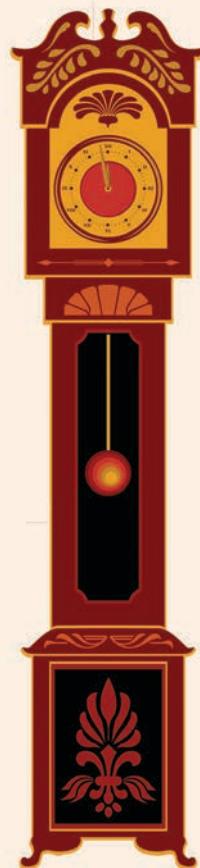
Zwibudzana: Huree, ro tshila!

Mme: Kha ri wane matombo mahulu. Ri ḥo a panga thumbuni ya phele musi i tshi kha di vha yo edela.

Vha ḥadza thumbu ya phele nga matombo, mbudzi ya runga thumbu musi vho no fhedza. Phele ya vuwa ho no vha kale. Ya pfa i na ḥora liħulu ya ri i ya u nwa madi.

Phele: Ndi mini zwi no khou kuma na u kunguluwa thumbuni yanga? Ndo vha ndi tshi ri ndo mila zwibudzana zwino zwi vho nga ndo mila matombo.

Musi phele i tshi kotama bizini uri i nwe madi, aħla matombo a sa lemeli zwone a ita uri i wele ngomu. Ha mbo di vha u fa ha phele ya mbilu mmbi.

U elekanya nga tshiṭori

Kha ri ambe

Ri a zwi ḋivha uri ngano dzi amba nga zwithu zwi sa itei. Ndi zwifhio zwi sa itei tshiṭorini itshi?

Fhethuvhupo ha hone ndi hufhio? Tshiṭori itshi tshi bvelela fhethu huvhili ho fhambanaho, ndi ngafhi na ngafhi?

Mafurase o swifhadzwaho a amba mini?

Kha ri ite nyito

Itani litambwa ḥa tshiṭori itshi ni kha tshigwada tshaṇu. Hu tea u vha na mme, zwibudzana zwa sumbe, phele na muanetsheli a no ḫo vhalala maipfi a u anetshela.

Kha ri nwale

Anetshelani tshiṭori itshi hafhu nga thevhokano yone ya zwiitei. Shumisani maipfi aya uri a ni thus.

nga murahu

tsha u fhedza

zwenezwo

tsha u thoma

Zwino fhindulani mbudziso idzi.

Kha ri nwale

Mbudzi yo sevha vhana vhayo kha zwifhio?

Mbudzi yo vha vhudza uri vha thanyele phele. Vho vha vha tshi ḫo zwi ḋivha nga mini uri ndi phele?

Zwibudzana zwo dzumbama ngafhi?

1	2	3
4	5	6

7 Kasini ya watshi

Ndi zwifhio zwe zwa bvelela tshiṭorini zwine zwi nga si itee vhutshiloni ha vhukuma?

1
2
3

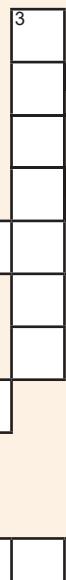
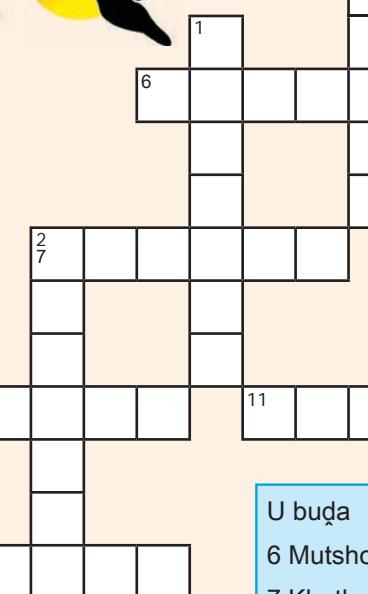
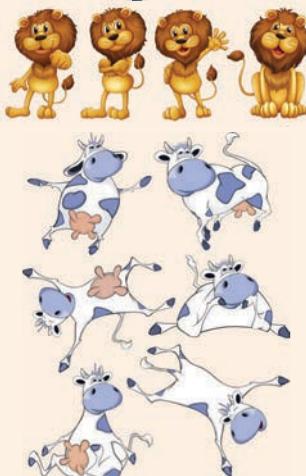
Duvha:

Makateli

Kha ri ite nyito

Shumisani zwifanyiso na vhusevhedi
musi ni tshi fhedzisa phazili. Ni kone
u nwala makateli one kha vhusevhedi
vhu re nga fhasi.

Ri lavhelesa makateli
Makateli ndi madzina a zwigwada
zwa vhatu zwipuka kana zwithu.
Dziwe dza tsumbo dzao ndi
tshiokola tsha ngirivhe kana
manngo, guma ja notshi.

Mafhungodavhi a maiti

U buga:
6 Mutshotshonono wa _____.
7 Khatha ya _____.
8 Mutavha wa _____.
9 Nanda ya _____.
10 Tshikhuvhugu tsha _____.
11 Dzanda ja _____.
U tsisa:
1 Sambi ja _____.
2 Tshiphopho tsha _____.
3 Thulwi ya _____.
4 Murivha wa _____.
5 Mutshilinzhi wa _____.
U tsisa: 1 Kholomlo, 2 Matombo, 3 Mafhuri, 4 Zwioni, 5 Thavha.

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni zwi shumise kha u ni thusa u
fhedzisa mafhungo aya. Musi no no fhedza, talelani liti li re kha
tshipida (fhungodavhi) tshe na nwala.

- 1 Mme anga vho sema John ngauri o
- 2 Ndo zwi divha uri ho ngo takala ngauri
- 3 O vha a tshi kona u gidima nangoho a mbo di
- 4 Yo vha i phathi yanga zwino nda mbo di
- 5 Ndo ya lwanzhe nda

Nwalani litambwa la inwi muñe

Kha ri nwale

Shumani nothe na vhañwe kiłasini ni bveledze litambwa. Fhedzisani tshati uri i ni thuse kha u pulana.

Vhabvumbedzwa Nwalani madzina a vhañwe nga inwi kiłasini vha no tamba sa vhabvumbedzwa vha tshipida tshiñwe na tshiñwe.	Talutshedzani vhabvumbedzwa.	Mubvumbedzwa muñwe na muñwe u do ambara mini?	Vhabvumbedzwa vha do amba mini?

Sa tshigwada, nekanani mihumbulo ya litambwa ili ni shumise mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo.

Vhabvumbedzwa ndi vhonnyi?

Thoho

Fhethuvhupo ndi hufhio?
Talutshedzani bono.

Puloto ndi ifhio?

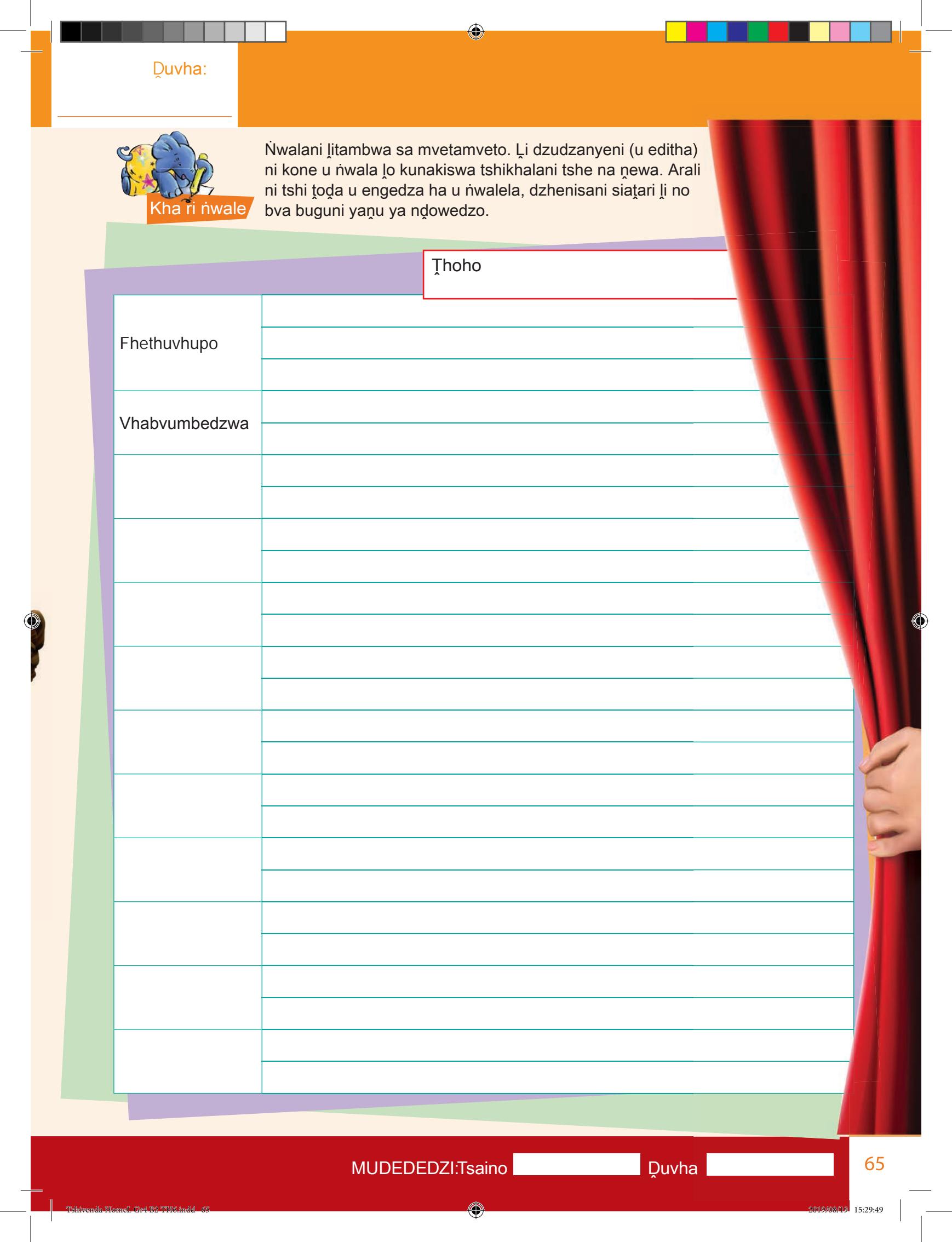

Hu thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedzisela

Duvha:

Kha ri nwale

Nwalani litambwa sa mvetamveto. Li dzudzanyeni (u editha) ni kone u nwala lo kunakiswa tshikhali tshe na newa. Arali ni tshi tod a u engedza ha u nwalela, dzhenisani siatari li no bva buguni yanu ya ndowedzo.

Thoho

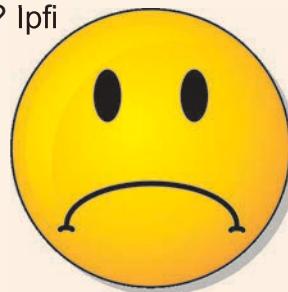
Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi ḥo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no ɻumiwa mathomoni a ipfi ḥo fhelelaho (li pfi ndi mudzi). Thangi iñwe na iñwe i na zwine ya amba. Musi thangi yo ɻumiwa kha mudzi wa ipfi, i shandula zwine ḥlo ipfi ja amba.

Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi ɻuma thangi kha mudzi wa/tsinde ja ipfi? Ipfi ili liswa li vho amba mini.

Kha ri nwale

Tangedzelani thangi kha liñwe na liñwe ja maipfi aya. Ni kone u talela nga fhasi mudzi wa/tsinde ja ipfi.

kusidzana
liñingo
makole
ñemuði
mafharalala

vhatukana
ñendila
nyamungozwa
direma
nyamudade

ramabindu
tshivhavhula
mushumo
lubadzhi
randevhe
mashonelo

Thangi idzi dzi amba mini?

Thangi	Thalutshedzo	Thangi	Thalutshedzo
ku-	tshituku	di-	u ita nyito kha iwe muñe (liðiiti)
ra-	mudzia zwiito (tshiduna)	lu-	tshithu tshisekene
nya-	mudzia zwiito (tshisadzi)	ma-	mudzia zwiito (tshiduna/tshisadzi)
ne-	muñe wa	Ha-	fhethu

Kha ri nwale

Nwalani mafhungo mañanu ni tshi shumisa maipfi a re na thangi.

Duvha:

Mitshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nn̄da ha uri i t̄umiwa magumoni a mudzi wa l̄iti u itela u shandula zwine l̄iti la amba. Tsumbo: t̄aphuwi –lume li amba “tshiduna”, lune ipfi muṭulume la amba muṭu wa luduna.

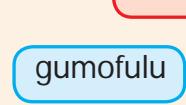
Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi t̄uma mutshila kha mudzi wa ipfi? Ipfi ili liswa li vho amba mini.

Mudzi wa ipfi	+	Mutshila
ndbu		-lume

Tagedzelani thangi kha l̄inwe na l̄inwe la maipfi aya. Ni kone u talela nga fhasi mudzi wa ipfi.

Kha ri nwale	malume	shumisa	nguluzwana	bikulula	ndilade	imbisa
ndoulume	rungela	mmalume	muthude	imbavho	imbana	
gumofulu	ndoukadzi	vhonana	mbudzikadzi	khotsimunene	idaniha	tthisana
mbudzana					tsigulula	

Kha ri nwale

Mitshila iyi i amba mini?

Mutshila	Thalutshedzo	Mutshila	Thalutshedzo
-lume	tshiduna	-ulula	itulula nyito
-fulu	zwinzhi	-ana	tshiṭuku
-kadzi	thisadzi	-de	tshifhio (lushaka)
-nene	tshiṭuku	-ela	u itela muṇwe nyito

budzwana

mutsenene

Nwalani mafhungo maṭanu ni tshi shumisa maipfi a re na mitshila.

NDI A KONA	😊	😢
u vhala tshatidungo.		
u vhala tshirendo.		
u vhalela tshirendo n̊tha ndi na mutsindo.		
u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshati		
u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshirendo.		
u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga mepe.		
u ñwala litambwa.		
u ñwala phadzili ya maipfi i sa kondi		
u fhedzisa ndima ya tshirendo nga u dzenisa maipfi a re na raimi.		
u ñula mafhungomatsivhudzi kha mepe.		
u dadza khweshenee.		
u wana maipfi a re na raimi tshirendoni.		
u topola alitheresheni tshirendoni.		
u topola khakalulimi.		
u topola makateli.		
u topola maedzamuthu tshirendoni.		
u topola ñefhungo na nyito mafhungoni.		
u topola maiiti.		
u wana uri mafhungo ndi ndaela, mbudziso, zwitatamennde kana magarukela.		
u sumbedzela (u olela) tshirendo.		
u pulanela litambwa.		
u humbulela uri tshirendo tshi amba nga mini ndo sedza þhoho yatsho na tshifanyiso.		
u shumisa mañanganyi kha u vhumba mafhungoterekano.		
u shumisa thangi.		
u ita ndongazwiga.		
u shumisa mitshila.		

Z
W
ir
en
g
o
m
u

Thero ya 7: Ngoho na khumbulelwa

Themo ya 4: Vhege dza 1 - 2

Zwi mafhungoni

97 Vho xela vha wanala 70

U humbulela tshitorì a tshi shumisa tshifanyiso, ḫoho ya mafhungo na khephusheni ya atikili ya gurannda. U vhala atikili ya gurannda. U topola mafhambanyi a re kha mañwalwa. U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda.

98 U elekanya nga mafhungomaitei (nyusi) 72

U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda. U shumisa mañganyi kha u ḫanganya mafhungo. U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda. U ñwala maambiwa kha mapulo a maipfi. U ñwala tshiñwalwa tsha dayari a tshi shumisa tsha u thoma, ha tevhela, nga murahu, tsha u fhedza.

99 U ñwala atikili ya mafhungomaitei (nyusi) 74

U ḫadza tshipulaneli tsha mañwalwa a tshi itela u ñwala atikili ya gurannda. U ḫadza mafhungomatsvhudzi aya a no kwama atikili yawe. U dzudzanya (editha), a sengulusa atikili a i ñwala nga vhudele.

100 U lavhelesa luawbo 76

U topola maiitimatkidzi. U khethekanya maipfi a bva madungo. U rera nga ḫalutshedzo dza ḫoho dza mafhungo.

101 Kha ri vhale ri pfe 78

U vhala atikili ya gurannda. U livhanya mafhambanyi. U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili ya gurannda. U anetshela hafhu tshitorì nga thevhekano o sedza ḫoho dza mafhungo dze dza bulwa.

102 Mafhungo a ri mini? 80

U ita ḫodisiso kha khonani dzawe a tshi lugisela u ñwala atikili ya gurannda. U ḫadza tshipulaneli tsha u ñwala a tshi itela atikili ya gurannda. U dzudzanya, a sengulusa na u ñwala atikili nga vhudele.

103 Zwine dikishinari (thalusamaipfi) ya ri vhudza 82

U topola zwi re kha dikishinari zwi no nga maipfi a u dededza, maipfi a vhudzhero, ḫalutshedzo dzo fhambanaho na thinwaipfi.

104 Ni kha dielelwa? 84

U shumisa maiti mafhungoni. U ḫadza garaña ya mafhungomatsvhudzi ya nomboro dza founu. U shumisa mañganyi kha u ḫanganya mafhungo. U fhedzia meizi.

Themo ya 4: Vhege dza 3 - 4

U ya tshikoloni

105 Jojo u thoma tshikolo tshiswa 86

U humbulela mafhungo a tshi shumisa tshifanyiso na ḫoho. U sikima tshitorì. U vhala tshitorì. U thebuléitha phindulo dza mbudziso dzo qisendekaho nga tshitorì. U ñwala magumo a tshitorì a ita litambwa lão.

106 Hu bvelela mini kha Jojo? 88

U vhala tshitorì tshothe. U vhambedza vhaanewa vhavhili.

107 U elekanya nga Jojo 90

U fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshitorì tsha Jojo. U ñwala tshiñwalwa tsha dayari a tshi ḫiita Jojo a tshi sumbedza zwe zwa itea uyo musi. U dzhenisa mañdadzisi a digirii (mbambedzo) a no khou ḫahela.

108 U ñwala luñwalo 92

U ḫadza tshipulaneli tsha u ñwala luñwalo. U ñwala luñwalo a tshi tevhedza ḫoho dze dza bulwa a tshi shumisa mafhungomatsvhudzi a no bva kha tshipulaneli tsha u ñwala.

109 U vhala dayari 94

U vhala zwiñwalwa zwa dayari.

110 U lugisa zwitħu 96

U rekhoda zwiñwalwa zwa dayari zwa mađuva mararu. U ñwala mañdadzisi a digirii o teaho.

Themo ya 4: Vhege dza 1 - 4

U khethekanya maipfi a bva madungo. U ñwala madadzisi o teaho.

111 U lavhelesa luawbo 98

U dzhenisa mañdadzisi a fhetħu a tshi fhedzisa mafhungo. U sika mafhungo nga mafurase a dzina. U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa mafhungodavhi a madzina. U ñwala masala a mbuelamurahu a tshi fhedzisa mafhungo.

112 Ñwalani tshitorì 100

U ḫadza tshipulaneli tsha u ñwala a tshi wala tshitorì. U ita bugu ya zwigeriwa, a ñwala tshitorì na u ola nyolo yatsho.

Kha ri vhale

Lavhelesani atikili ya gurannda ni lingedze u bvumba kana u humbulela uri i do vha i tshi khou amba nga mini. Thoho ya mafhundo, fhethu, pharathangeli, tshifanyiso na khephusheni zwi ri vhudza mini nga atikili iyi?

- Lavhelesani zwifanyiso na lho ni lingedze u humbulela uri mahwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maþo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.
- Vhambedzani zve na humbulela na zve na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nthia.

Musi ni sa athu vhala

Musi ni tshi khou vhala

Dzina ja gurannda

MASASE

28 Khubvumedzi 2015

Duvha

VHASIDZANA VHOMAKONE VHA TSHIKOLO VHA A XELA VHA WANALA

Thoho ya mafhundo

Nadine Murdock Ndivhadzamuñwali

Durban

Ndivhadzafhethu

Pharathangeli

Mulovha vhavhili vha vhasidzana vhomakone vha Gireidi 4 vha Greenway Primary School vho xela vha waniwa nga vha SAPS nga vhuya.

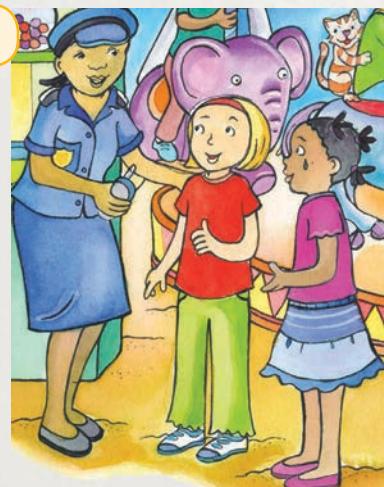
Vhagudi vha fumiñhanu vha Gireidi 4 vha no bva Greenway Primary School vho vha vho fara Iwendo Iwa u ya Durban Beach Front Amusement Park. Vhagudi avha vho vha vho **tangelwa** Iwendo Iwa tshipentshela nge vha vha vho shuma zwavhuði nga maanda kha mulingo wa ANA.

Thohoyatshikolo vha Greenway, Mufumakadzi Vho Shirley Ntuli vho amba uri kiñasi mbili dza Gireidi 4 dzo fara Iwendo ulu ngauri vho vho vha khwiñisa maraga dzavho

kha mulingo wa ANA. Kilasi dza Gireidi 4 A na B dzo vha dzone kiñasi dze dza dialusa tshikoloni tshoþhe,” hu amba thohoyatshikolo vha sa ðikhodi zwone. Maraga dzavho dzo gonya dzi tshi bva kha 36% ya fhasi musi vhe kha Gireidi 3 dza ya kha tshikoro tsha nthia tsha 68% vhe kha Gireidi 4.”

Vhagudi vho vha vho sumbedza u **dikhwiñisa** kha luambo nga maandesa. Muñwe wa vhadededzi vha Gireidi 4; Vho Keith Brown, vho ri” Ndo **tuþuwedza** kiñasi yanga uri i shume nga maanda vhukati ha ñwaha zwino maraga dze vha wana ndi mvelelo dza u shumesa havho!”

“Ro vha na fulo li no pfi ndi ja vhege ya u vhala bugu

Vhasidzana vha tshikolo vha waniwa nga Konsitabulu Shezi

Khephusheni

Iune nda vha na vhutanzi ha uri ñwana muñwe na muñwe o mbo di vha murado wa laiburari,” ndi muñwe hafhu mudededzi wa Gireidi 4, Vho Elsie Myeza, vha no ralo. Hezwi zwo vha thusa uri vha gonyise maraga dzavho dza luambo nga 20,” Vha ralo vha tshi **dikukumusa** nga

Duvha:

vhana avha.

Vhasidzana vha a xela

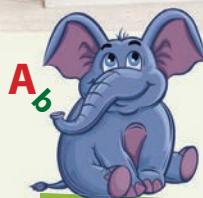
Sa u livhuha u khwiñisa havho maraga dzavho, vhagudi vha Gireidi 4 vho iswa phakhani ya u dīmvumvusa bitshini. Tsho dinaho ho vha u xela ha vhasidzana Nomsa Shabalala na Ann Smith, Vho do fhedza vho wanala nga murahu musi vha tshi dīvhiga kha muofisiri wa mapholisa heneffo phakhani. Nomsa o ri." Ndo vha ndo tshuwesa ndi tshi ri ḥamusi vhařwe vho ri sia." Ann ene o amba o tshuwa uri, "Lo vha ji tshi vho kovhela hu si tsha vhonadza zwavhuđi."

Vhasidzana vho vha vho **ngalangalela** huřwe lwe vha vho kundwa u wanana na vhařwe ngavho. Musi hu kale vha tshi khou tsa vha tshi gonya vha tshi ḥodana na vhařwe, vha mbo vhone pholisa vha kona u humbela thuso, vha songo tshuwa zwone.

"Vhana vhanzhi vha a xela hafha

phakhani ngauri vha a swika hune vha takadzwa nga u namela zwithu zwo fhambananaho vha vho hangwa u sa xelana na vhadededzi kana vhabebi vhavho. Ndo mbo di kwamana na vhashumisani na nne vha kona u **londa** tshigwada tsha tshikolo tsha Greenway vha tshi wana, zwo ita uri ri kone u humisa avha vhana nga u ḥavhanya," hu amba ndele ya mushumo Konstabulu Shezi.

Mulingo wa ANA u řwaliwa nga řwedzi wa ḥhangule řwaha muřwe na muřwe nga vhana vha Gireidi 1 u swika kha ya 6 na vha Gireidi 9 Afrika Tshipembe ḥoře. Mvelelo dza hone dzi sumbedza Muhasho wa Pfunzo uri ndi masia afhio a kharikhujamu ane a khou konđela vhagudi u itela uri Muhasho u kone u khwiñisa kufunzele na kugudele kha masia eneo.

A₆

Divhamaipfi

Wanani pfanywa kana maipfi a re kha mařwalwa ane a amba zwi no fana na zwa haya:

aluwa	
ŋea mafulufulu	
lugiselwa	
dīhudza	
xelela	
toda	

Kha ri řwale

Dzhenisani mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

Dzina ja gurannđa ndi ifhio?	
Thoho ya mafhundo ndi ifhio?	
Nđivhadzamurwali ndi ifhio?	
Nđivhadzafhethu ndi ifhio?	
Khephusheni ndi ifhio?	
Duvha ya gurannđa ndi ifhio?	
ANA yo imela mini?	

Vhalani atikili ya gurannđa ni fhindule mbudziso hedzi.

Kha ri nwale Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Ndi nga mini tshikolo tsho ḥangela vhana lwendo?

Ndi vhonnyi vhe vha xela?

Vhasidzana avha vho waniwa nga nnyi?

Ndi mini tshe tsha ita uri vhana vha xele?

Maṭanganyi

Shumisani maṭanganyi a re magumoni a mutualadzi muñwe na muñwe kha u ḥanganya mafhungo aya.

ngauri

nga murahu

sa athu

na

hedzi

Kilasi ya Gireidi 4 yo livhuhiwa.

Kilasi ya Gireidi ya 4 yo khwinisa maraga dzayo.

ngauri

Vha ḥoda mudededzi wavho.

Vha humbela uri muofisiri wa mapholisa a vha thuse.

sa athu

Nomsa o takalela tshimonemone.

Ann u takadzwa nga u namela vhili ḥihulu.

hedzi

Ann o shuma zwavhuđi kha mbalo.

O shuma zwavhuđi kha luambo.

na

A vho ngo shuma zwavhuđi kha Gireidi ya 3.

Vho shuma zwavhuđi kha Gireidi ya 4.

nga
murahu

Duvha:

Kha ri vhale

Lavhelesani atikili i re kha bammbiri ja u shumela jo fhiraho.
Dzhenisani mafhungomatsivhudzi e muthu muñwe na
muñwe a bula.

Dzina	Ndi nnyi?	O ri mini?
Mufumakadzi Vho Ntuli		
Vho Brown		
Vho Myeza		
Nomsa		
Ann		
Vho Shozi		

Ñwalani zwine muñwe na
muñwe wa avha vhatu a
khou amba.

Didzhieni ni Ann kana Nomsa. Ñwalani tshiñwalwa tsha
dayari ni tshi nweledza zwe zwa bvelela kha inwi uyo
musi. Shumisani maipfi haya:

tsha u thoma nga murahu u bva afho tsha u fhedza

Dayari yanga

Duvha:

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala atikili ya gurannda ya inwi muñe.
Ni tama u ñwala nga mini? Shumisani uyu mepe wa
mihumbulo uri u ni thuse u
pulana atikili yanu.

Ñwalani thoho ya
mafhungo a atikili yanu

- Shumisani mepe wa mihibulo kha u pulana u ñwala
- Ñwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yanu a ni dzudzanye mvetamveto yanu
- Dovhololani mahwalwa aŋu (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea
- A ñwaleni nga vhudele buguni yanu.

Ho bveleta mini?

Zwo bveleta lini?

Ndi nga mini zwo bveleta?

Zwo kwama vhonnyi?

Zwo bveleta ngafhi?

Zwo fhela nga ndila ifhio?

Thaphudzani mafhungomatsivhudzi aya a
no kwama atikili yanu.

Dzina la gurannda	
Duvha ya gurannda	
Nđivhadzafhethu	
Nđivhadzamuñwali	

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yanu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni ñwale atikili tshikhali tshi re kha siañari li tevhelaho.

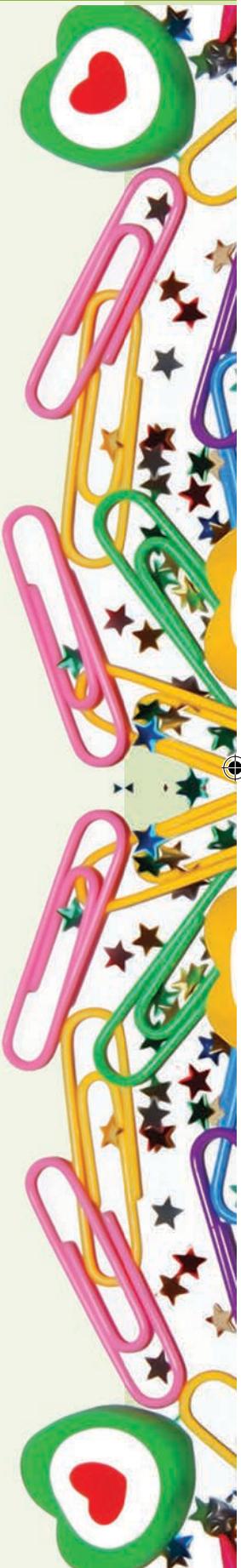
Duvha:

Kha ri nwale

Ńwalani atikili yanu nga vhudele tshikhali tshe na ḥewa.

Dzina ja gurannda	Duvha ya gurannda
Nđivhadzafhethu	
Nđivhadzamuńwali	Phara ya marangaphanda
Ńwalani mafhungomaitei (nyusi) ańu	
Olani nyolo i no amba nga atikili yanu	
Olani nyolo i no kwama atikili	
Ńwalani khephusheni	

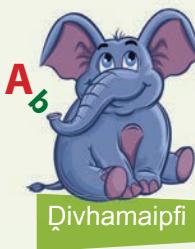
Kha ri nwale

Talelani maipfimathusi kha **linwe** na **linwe** **la** haya mafhundo. Ni kone u talela maiiti ane a khou thusiwa.

Ri lavhelesa maitimatikedzi

Ni vho zwi divha uri **litti vhukuma**
li re fhungoni **li** ri vhudza uri
qefhungo u khou ita mini.
Maitimatikedzi ndi **maitimathusi**.
A thusa **littivhukuma** musi **li** tshi ri
vhudza nga nyito.

Ndi khou ita tshunwahaya.	
Vha khou vhala.	
Vho no la .	
Ndo sokou vhona nga murunzi.	
Ndi tou tshimbila nga milenzhe.	
Vha do la tshikoloni.	
O vhuya a vhuya na kubwanana.	
No no la zwiliwa qnamusi?	
Mafhundo o ro da a songo amba.	
Ndo konou vhala nda phasa thesite.	
Nda lavhanya u edela ndi nga lavhanya u vuwa.	

Khethekanyani maipfi aya a bve madungo ni kone u bula uri hu na madungo mangana kha ipfi **linwe** na **linwe**.

mu/su/ku	3	tshinyai		tshinyalelo	
vhu ^d ipfi		vhasidzana		mashangoni	

Duvha:

Kha ri whale

Lavhelesani ḥoho
dza mafhundo idzi ni
ambe uri dzi amba
mini, ni na muñwe nga
inwi (khonani).

MULILO U SWIELA TSHIFHAZO

MVULA I VHANGA TSHIWO

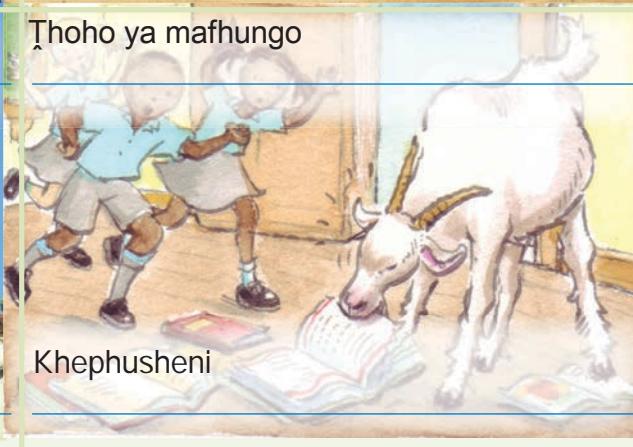
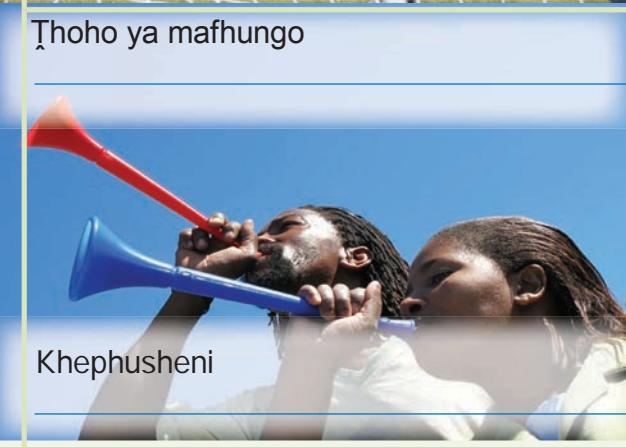
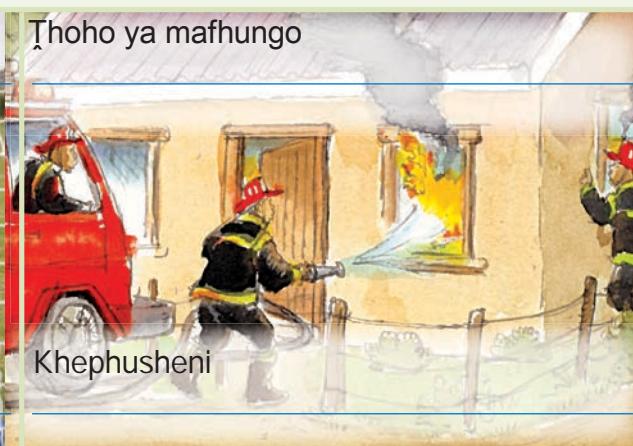
Gwilisha ḥa vhana tshikoloni

Mudzinginyo u dzungudza mudana

Kha ri nwale

Lavhelesani zwifanyiso izwi. Dzhenisani ḥoho ya mafhundo yo teaho ni
kone u ṭalutshedza, kha khephusheni, uri tshifanyiso itsho tshi ri vhudza mini.

A NAMUSI
VHAKUNDI VHA PONYA NDOZWÖ

Ansie de Beer

Cape Town Vhana vha tshikolo vhavhili vha vhatukana vho ɻoqou vhulahwa nga mulimo (phozeni) vha kha di tou bva u wina metshe wa bola ya milenzhe. Vho nwa pharafeni vha songo zwi vhona vha tshi ri ndi mađi.

Pierre Cilliers, wa miñwaha ya fumi, na khonani yawe Jabu Zondo wa miñwaha ya fumithihi, vho pfa vho takadzwa nga zwe vha ita zwauri muñwe na muñwe wavho o vha o kora luthihi metsheni wa ñamusi wa bola ngei tshikoloni tsha *New Town*. Musi metshe wo no fhela avha vhatukana vho ya hayani ha Jabu. Mme awe, Mufumakadzi Vho K Zondo, ndi murungi ane a shuma ðoroboni. Avha vhatukana vho ri u swika afha muđini vha pfa vhe na ñora vha humbula u ita dzhusi ya maswiri. Vha shela pharafeni ñtha ha dzhusi vha tshi ri ndi mađi. Pharafeni iyi yo vha i bodeloni li songo ñwalwaho tshithu lwe avha vhatukana vha zwi dzhia uri ndi mađi.

Musi vha tshi vho pfa u vhaisala, Jabu a gobagoba a tshi ya muđini wa vhahura vhawe he Vho-Shozi vha shumisa muhumbulo vha founela vha *Poison Advice Centre*, nge vha vhona uri vhatukana avha vha khou vhaisala. “Ndo kona u zwi vhona uri khanda dzavho na zwiambaro zwo vha zwi na marotha a pharafeni. Vha tshi dzida nga u luñwaluñwa thumbuni. Ndo mbo di vha gidimisela sibadela he vha kona u phuluswa,” ndi avha muhura a no ralo.

Vho Dokotela Zuma, vhe vha onga avha vhana, vho ɻalutshedza uri “vhunzhi ha vhatu a vha zwi ñivhi uri pharafeni ndi tshira. Arali muthu a nga i nwa, i nga mu vhangelia dwadzefulu kana lufu.”

Pharafeni i songo shelwa mabodeloni a songo ñwalwaho tshithu. Arali ñwana a nga nwa

pharafeni, kha gidimisewe ha dokotela kana kiliniki nga u ɻavhanya. Lihulwane: vha songo fha ñwana uyu tsha u nwa kana tsha u ja.

Pharafeni ndi tshira zwi tshi da kha mañwe masia hafhu. I dovha hafhu ya vhanga mililo miđini ñwaha muñwe na muñwe. Pharafeni i na mulimo ya dovha ya duga. Musi ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni, sa tshiñfu kana luvhone (lamma), a ri tie u zwi sia zwi zweþe. Ri songo bva kamarani ra zwi sia, nahone ri tea u vhea tshishumiswa itshi tsho ima zwavhudj, fhethu ha fuþethe (ho dzulaho) hune tshi sa ðo wa.

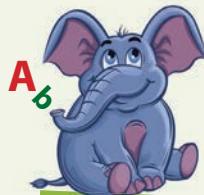
Ri tea u dovha ra vha na vhuñanzi uri tshi nga si wiwiye nga tshifuwo kana ñwana muñku. Tsha u fhedza, arali ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni miđini yashu, ri tea u dzula ri na bakete ja muñavha tsini. Mađi ha koni u dzima mulilo wa pharafeni. Ngoho ndi ya uri a nga kha di ñanisa mulilo musi a tshi elela. Mililo ya pharafeni i nga dzimiwa fhedzi nga muñavha na tshidzimamulilo tsha mufafadzelo.

Vha tshi kha di tou bva u kora bola ye vha wina ngayo metshe, vhatukana vhavhili vha ponya lufu.

Duvha:

Divhaipfi

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi a re kha rou ya n̄tha na mafhambanyi ao a re kha rou ya nga fhasi.

vhulahwa

gobagoba

ima

mutuku

dzimiwa

thenuwa

phuluswa

fungiwa

ravhula

muhulwane

Kha ri nwale

Vhalani atikili ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Dzi na la guranna ndi ifhio?

Thoho ya mafhongo ndi ifhio?

Ndivhadzamuñwali ndi ifhio?

Ndivhadzafhethu ndi ifhio?

Duvha ya guranna ndi ifhio?

Khombo yo itea nga DDDDD ifhio?

Khephusheni ndi dzifhio?

Kha ri nwale

Anetshelani hafhu tshitoru tsha mulimo. Shumisani maipfi a re kha fureme i re afho fhasi uri a ni thuse.

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

MUDEDEDZI: Tsaino [] Duvha []

Kharibambe

Zwino ni khou ya u ñwala atikili ya gurannđa ya inwi mune i no amba nga thaidzo i re vhuponi ha hanu.

Vhudzisani khonani dzañu thañu arali zwi tevhelaho hu thaidzo dzi re vhuponi ha havho. Khañarani tshibuloñko tshithihi musi vha tshi amba uri tshithihi tshazwo ndi thaidzo. Wanani uri ndi thaidzo ifhio i no wanala hoñhe. Ambani na khonani dzañu nga tshiwo tshine na nga ñwala ngatsho muyhigo.

- Shumisani mepe wa mihumbulu kha u pulana u ñwala • Ñwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu a ni dzudzanyele mvetamveto yanu • Dovhololani mahíwalwa yanu (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea • A ñwaleñi nga vhudele buguni yanu.

5					
4					
3					
2					
1					
	Mulilo	Milimo miñini	Tsiragodo	Zwiwo zwa mañini	U ñuphiwa ha vhana

Shumisani uyu mepe wa mihibumbulo uri u ni thuse ni tshi pulana atikili yanu.

Nwalani thoho ya mafhungo ya atikili yanu

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yanu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni ñwale atikili tshikhali tshi re kha siatari li tevhelaho.

Duvha:

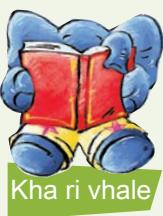

Nwalani atikili yanu nga vhudele tshikhala tshe na newa.

Kha ri nwale

Dzina la guranna	Duvha
Ndīvhadzafhethu	
Ndīvhadzamuñwali	Phara ya marangaphanda
Nwalani mafhungomaitei (nyusi) anu	
Olani nyolo i no amba nga atikili yanu	
Olani nyolo i no kwama atikili	
Nwalani khephusheni	

Kha ri vhale

Maipfi a re
tsumbandila

kana a re thoho a wanala nga nthā ha siatari a ni vhudza uri maipfi a u thoma na a u fhedzisela kha siatari ligede ndi afhio.

Ipfī la u thoma lo swifhadzwaho li pfi ndi ipfī la u tala. Ipfī la u tala li ganndisiwa lo swifhadzwa.

Nga fhasi ha ipfi la u tala hu na ipfi lo nwalwaho nga malederedanzi la swifhadzwa li tshi sumbedza lushaka lwa thinwaipfi na u sumbedza uri ipfi li kha vhuthihi kana vhunzhi. Li ri vhudza uri ipfi ndi dzina, liiti, litanganyi, nwz.

Dikishinari i ri vhudza thalutshedzo dza maipfi na uri a buliwa nga ndilade. Maipfi a dikishinari o vhekanywa a tshi tevhekana nga ngona ya alifabethe.

henefha**a****henefha**

LiPADZISI Henefha ji shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.

Ndi do ima henefha nda lindela.

henefhalā

LiPADZISI Henefhalā ji shumiswa kha u amba fhethu he zwithu zwa vhuya zwa bvelela kana u wanala hone.

Ndo i wana henefhalā he na vha no i sia hone.

Hh**henefhano**

LiPADZISI Henefhano ji shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.

Ndi henefhano he nda i wana no i vhea hone.

hetshi

LiSALA Hetshi ji shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina ja kilasi ya 7 tshi re kha vhuimo ha u thoma ha masumbi.

Hu re tsinitsini na muambi.

heyo

LiSALA Heyo ji shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina ja kilasi ya 9 tshi re kha vhuimo ha vhuvhili ha masumbi.

Heyo bugu ndi yanga

hingo

DZINA Hingo ndi vhurala (tshitiretsha) tshe tsha vha tshi tshi shumiswa musalaula tsha u hwala mulwadze kana mufu.

Ro vha vhona musi vha tshi fhira vho hwala mufu nga hingo.

hobalala

LiITI 1 Hobalala zwi amba u kokodzela thumbu ngomu.

Imani no hobalala uri ni kone u gunubedza gunubu zwavhuđi.

LiITI 2 Hobalala zwi amba u hwetekana ha thumbu yo dzhenela ngomu zwi tshi itiswa nga ndala.

Zwa kondā lwe a vho tshimbila o hobalala nga ndala a tshi pepeleka.

93**ifa**

DZINA Ifa ji amba thundu, thakha kana ndivho ye muthu kana vhathu vha sielwa nga muñwe muthu o lovahao.

Vho mu siela ifa ja madanga a kholomo na mbudzi.

ila

LiSALA Ila ndi lisalajisumbi ji no sumba vhuimo hune tshithu tsha dzina ja kilasi ya 4 na 9 ja vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuna u bva kha muambi.

Miri ila ndi ya malume Vho Mamaño. Kholomo ila ndi ya mboho.

illi

LiSALA Illi ndi lisalajisumbi ji no sumba he tshithu tsha dzina ja kilasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuvhili u bva kha muambi.

Lidu illi lo naka vhukuma.

ilo

LiSALA Ilo ndi lisalajisumbi ji no sumba he tshithu tsha dzina ja kilasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuvhili u bva kha muambi.

Lidu ilo lo naka vhukuma.

Kholomo ino ndi ya mboho.

ima

LiITI Ima ji amba u vha fhethu huthihi hu si na u ya phanda na murahu.

Ndo ima ndo lindela u pfa vhone.

imba

LiITI Imba ji amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo.

A tshi imba zwi a takadza vhukuma ngauri u na ipfi lavhuđi.

imbana

LiITI Imbana ji amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo fhedzi zwi tshi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itana nyito i no fana, ya u imba.

Vhoiwe na ita zwa u imbana ni do bva ni tshi lwa.

imbanani

LiITI Imbanani ndi jiiti ji no shumiswa kha jimudi ja ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vha ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo. Vha tshi khou itana iyi nyito nga nqila i no fana.

Inwi vhana imbanani ri vhone uri ndi nnyi a no kona.

imbani

LiITI Imbani ndi jiiti ji no shumiswa kha jimudi ja ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri uyu muthu o newa ndaela ya uri a ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo.

Vhoiwe imbani ni tshi sumbedza uri no takala

imbelia

LiITI Imbelia ji amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo fhedzi zwi itwa musi muñwe muthu a tshi khou itela muñwe muthu nyito ya u imba.

Ro vha ri tshi khou imbelia vhakalaha luimbo.

imbelana

LiITI Imbelana ji amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itelana nyito i no fana, ya u imba.

Vhathu vha khou imbelana nyimbo dza u takadza.

imbelanani

LiITI Imbelanani ndi jiiti ji no shumiswa kha jimudi ja ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vhavhili kana vhanzhi who newa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo.

Vhathu vha hashu, imbelanani nyimbo dzi no takadza.

imbisa

LiITI Imbisa ji amba nyito ya musi muthu a tshi ita uri muñwe muthu kana vhañwe vhathu vha vule mulomo hu pfale ipfi kana maipfi ji/a tshi ita miungo.

Vhaña munna a vha koni zwone u imbisa. Na u wina vho wina.

imbisana

LiITI Imbisana ji amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi ji tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itisana nyito i no fana, ya u imba.

Vhana vha khou tamba vha tshi imbisana zwidade.

imbisanani

LiITI Imbisanan ndi jiiti ji no shumiswa kha jimudi ja ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba vhathu vhavhili kana vhanzhi who newa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala maipfi a tshi ita miungo.

ino

LiSALA Ino ndi lisalajisumbi ji no sumba hune tshithu tsha dzina ja kilasi ya 4 na 9 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri ino ndi ya malume Vho Mamañho. Kholomo ino ndi ya mboho.

iyo

LiSALA Iyo ndi lisalajisumbi ji no sumba he tshithu tsha dzina ja kilasi ya 4 na 9 ja vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

Miri iyo ndi ya malume Vho Mamañho. Kholomo iyo ndi ya mboho.

iyo

Thalutshedzo i amba nga zwine ipfi ja amba.

Musi ipfi ji tshi amba zwithu zwi no fhira zwivhili, thalutshedzo dzaño dzi a nomboriwa. Lavhelesani thalutshedzo ya hobalala.

a**b****c****d****e****f****g****h****li****j****k****l****m****n****o****p****q****r****s****t****u****v****w****x****y****z**

Dziñwe thalutshedzo dzi na tsumbo ya fhungo jine ja sumbedza uri ipfi ji shumiswa nga ndilade.

Kha ri nwale

Dzhenisani ipfi lone u itela u fhedzisa mafhungo.

Kha ri nwale

Founu dzanga dza tsireledzo

Wanani nomboro dzone ni dici nwale.

ndo tsho	Tshikolo _____ bva ri sa athu fhedza mushumo. Nne _____ takala uri no vhuya.
ro kwo	Riñe _____ uri ro wina metshe. Kutukana _____ nwa pharafeni kwa lwala.
ji u	Ene _____ swika zwavhuđi hayani tshifhinga tshothé. Pfene _____ tibula tombo ja wana phame.
ri tshi	Riñe _____ vhathu vha no pfana na u vhala. Tshikolo _____ dzhena nga matsheloni ndi tshee na khofhe.
u ño ku ño	Ene _____ vhuya tshikolo tshi tshi vula. Kuñoni _____ fhufha kwa tumba n̄ha ha thanga.
sha a	Maivha _____ fhufha e manzhi. Tshisibe _____ Ndavhe tsho fhelela.
vha ño zwi ño	Vhasidzana _____ tamba netibolo nga matsheloni. Zwikolo zwoñhe _____ tatisana vhege i ñaho.
lu vhu	Vhurotho ha unda _____ na munukho u sa takadzi. Luvholelala _____ a vhavha.
dzo lo	Gole _____ nisa mvula nnzhi. Ngilasi dza makhulu _____ kwashiwa nga Rudzani.

Duvha:

Tumani phere dza mafhungo ni tshi shumisa lithihi la maipfi a tevhelaho.

Nwalani mafhungo aŋu tshikhali tshe na ɻewa.

Kha ri ɻiwale

nahone

ngauri

uri

fhedzi

Ntakadzeni u pfana na dzhusi ya maswiri.	U pfana na dzhusi ya manngo.
--	------------------------------

Ro pfulutshela tsini na tshikolo.	Ndi kone u ya tshikoloni nga milenzhe.
-----------------------------------	--

U dzulela u xela.	Ha na mepe.
-------------------	-------------

Ndi pfana na u vhala bugu.	A thi pfani na u vhala dzikhomiki.
----------------------------	------------------------------------

U ɻiphina

Thusani mudzimamulilo uri a kone u wana nn̄du i no khou swa.

Kha ri ambe

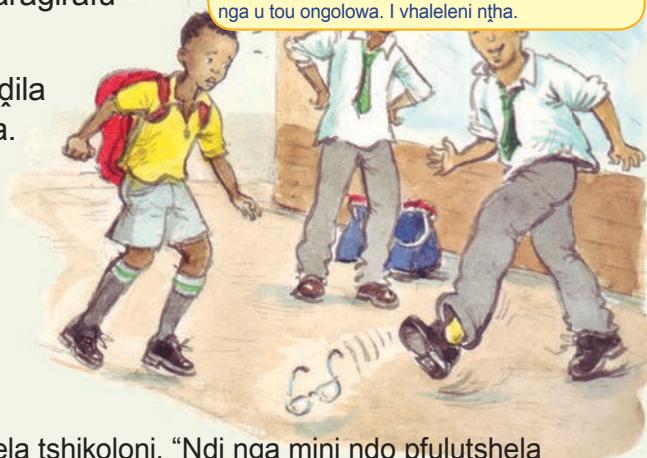
Lavhelesani tshifanyiso na thoho ya bammbiri ja u shumela ili ni rere uri ni vhona u nga tshiṭori itsi tshi amba nga mini. Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha tshiṭori nga u vhala mutualadzi wa u thoma na wa u fhedza kha pharagirafu iñwe na iñwe.

Lingedzani u humbula uri ni nga ɖipfa nga ndila ifhio arali ni ńwana muswa tshikoloni tshiswa.

Kha ri vhala

Vhalani tshiṭori itsi ni kone u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Jojo zwithu zwe vha zwi si khou mu tshimbilela tshikoloni. "Ndi nga mini ndo pfulutshela tshikoloni itsi?" ndi ene a tshi amba e eṭhe musi tshifhaṭuwo o tshi dzumba nga zwanda. "Havha vhana vha fhano vha a kola!"

Mahola, Jojo o vho tea u ya a dzula na khotsi awe Gauteng. O vho tea u sia mme awe na khaladzi awe Limpopo. A dovha a tea hafhu u furalela kukolo kwa hawe kuṭuku, na khonani dzawe dzoṭhe. Zwino u vho dzula Johannesburg nahone u dzhena tshikoloni tshihulwane tshi re na vhana vha 1 000.

Musi Jojo a tshi tou swika lwa u thoma tshikoloni tshiswa, vhana vha hone vha sokou mu zwondolola. O vha a sa koni u amba Luisimane (English) zwavhuđi ngauri o vha a sa lu ambi ngei tshikoloni tshawe tsha kale. Vhana vha mu kolela ngauri o vha e mupfufhi nahone a tshi ambara ngilasi dza maṭo ndenyandanya. Tshikoloni tshawe tsha kale vhana vho vha vha tshi ṭanganedzana vha sa londi mbonalo ya muthu. A dovha a ṭuvha khonani dzawe na u pfa a sa shushedzwi nga tshithu. O vha o ṭuvha mme awe na kukaladzi kwawe.

Muñwe na muñwe afha tshikoloni tshiswa u vhonala e muhulwane khae nahone vha tshi kona mitambo.

Naho Jojo o vha a sa tambi bola ya milenzhe, o vha a tshi ɖivha zwinzhi ngayo. O vha a tshi dzulela u ṭalela mimitshe mihulwane kha TV. O vha a tshi ɖivha vhatambi vhoṭhe na mimetshe ine vha tambo. Mitambo zwe vha zwi si tshithu tshihulwane tshikoloni tshawe tsha kale, naho zwe ralo, vhabebi vha Jojo vho vha vha si na tshelede ya u mu rengela khokho dza bola. Fhedzi afha tshikoloni tshiswa, mitambo ndi hone makwandani! Arali u tshi kona mitambo wo vha u tshi dzhiwa u muthu. Arali u sa koni mitambo u dzhiwa sa luhedzelele kana tshimuñabugu.

Liñwe ḫuvha nga masiari, musi vhana vho ya midavhini, Jojo a ɖiimela e eṭhe o vha sedza, a tou tama arali o vha e na tshivhiti tsha u ya a tambo navho. Fhedzi a si ye. A mbo ɖi dzhena ndila ya u ya hayani e eṭhe.

A fara ndila ya nga mađuvha ine ya pfuka buroho, ya fhira tsini na

- Musi ni sa athu vhala
 - Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri marīwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane uru ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.
- Musi ni tshi khou vhala
 - Vhamedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nthia.

Duvha:

vhengele ja zwithu zwa mitambo, ya fhira tsini na Wimpy ya kona u khauledza mudavhini. Ndi musi Jojo a kha di tou bva u pfuka buroho musi a tshi imiswa nga kugwada kwa vhashengedzi.

Muñwe wa avha vhatukana a gavha mukhwama wa Jojo. Vhatukana avha vha thoma u posana nga mukhwama uyu. Zwenezwo Bruce, muñwe wa vhatukana vhahulwane afho tshikoloni, a mbo di thefula ngilasi dza Jojo. A dzi doba a shavha nadzo. Jojo a mu luvhelela uri a dzi vhuise. "Hee, wahashu, a thi koni u vhona ndi si na ngilasi," u a vhidzelela. Fhedzi Bruce a mbo di dzi posa fhasi badani. Jojo a kotama a dzi doba. Ho ngo ḥodou kholwa maño awe. O vha o humbula uri dzo kwashekana, fhedzi dzo vha dzi tshee dzo rała. Zwo thusa ngauri dzo vha dzo wela n̄tha ha khadibogisi le ja dzi tsireledza dza si kwashee.

Jojo a doba mukhwama wawe na mangilasi, a dobavho na lija khadibogisi.

Lo vha li tshi lemela. A li dzinginyisa. Hu pfala hu na tshirwe tshithu ngomu!

Vhambedzani vhutshilo ha Jojo ha ngei murahu na ha zwino.

Kha ri nwale

	Zwe ha vha hu zwone kale	Zwine ha vha zwone zwino
Vha hawe	O vha a tshi dzula na mme awe na kukaladzi kwawe.	U vho dzula na khotsi awe.
Tshikolo		
Luambo		
Khonani		
Mitambo		
Vhudipfi		

Kha ri nwale

Kha ri tambe
litambwa

Nwalani magumo a tshiṭori.

Ambani ngauri ni vhona u nga tshiori tshi ḥo fhela nga ndila ifhio. Disikeleni kufhelele kwatsho ni ite litambwa ḥakwo.

Kha ri vhale

Vhalani tshiṭori tshoṭhe. Musi ni tshi khou tshi vhala, wanani uri ndi nnyi vhutshiloni ane a vha na tshiṭori tshi re na kufhelele ku no fana na kwonoku.

Jojo a dovha a dzinginyisa lila bogisi. A li rembulusa lunzhi, a tshi lingedza u vhona uri ndi la nnyi. A li vula a tshi tata a mangala nga ngomu hu na khokho ya mulenzhe wa tsha u la. A tingatunga uri a vhone uri bogisi li nga vha lo wiswa nga nnyi. A mbo di edzisa khokho iyi ya tsha u la ya vha i tshi mu edana kwakwakwa. “A zwi thusi tshithu, musi,” ndi ene a tshi divhudza. “Ndi khokho nthihi fhedzi!”

Nga tshenetsho tshifhinga muṇe wa vhengele la zwithu zwa mitambo a mbo di posa inwe khokho. “Hezwi zwienda a zwi tsha rengisea,” u ralo a tshi vhudza Jojo. “Ndi zwine vharengi vha edzisa ngazwo,” u ralo. “Phere hei ndi thukhu lune ya sa do vuwa yo rengwa.”

Jojo a mbo di doba tshiila tshienda. Yo vha i khokho ya mulenzhe wa monde, mungana wa ila inwe. “Zwi a nnyedana, wee!” ndi ene a songo takala zwone, a tshi khou vhofha thambo.

“Izwo ndi dzanu!” hu amba murengisi. “Hu khou da tshiṭoko tshiswa matshelo, nahone namusi Big Ben, mutambimakone wa kiłabu ya Bears ya England, u khou da u vhambadza vhengele langa. Ndi khou laṭa zwithu zwa kale.”

Nangoho Big Ben a vha u a swika na zwenezwo.

“Ni ri mini muṭhannga?” ndi ene a tshi amba na Jojo. “Ndi do vha ndi tshi khou thireina thimu ya tshikolo tshiṭaraṭani tshi tevhelaho. Ni do da?”

“Ndi nga si kone, muṇe wanga” ndi Jojo a no ralo. “Nne a thi koni u tamba bola. Ngoho ndi ya uri a thi na tshire nda kona.”

“A si zwone, ni pfi nnyi?” Big Ben u a vhudzisa.

“Jojo.”

“Au, Jojo, ni do mangadza vhathu!” Musi Jojo a tshee o mangala, Big Ben o mbo di mu fheletshedza vha pfuka buroho vha dzhena mudavhini.

“U khou ḥoda mini fhano iwe?” ndi khoutshu (mugudisi) a tshi vhudzisa, o lavhelesa Jojo.

“Jojo o da na nne nahone u na nne,”

Ndi Big Ben a no ralo. “Idani Jojo, ndi khou ḥoda

Duvha:

ni tshi dzhena mudavhini na tamba sa mutambi wa phurofeshinala. Ni sedzese bola, nahone ni elelwe, ni na khokho dza manditi."

Jojo a ambara ngilasi dzawe a enda a tshi dirivhula bola a tshi tsa na mudavhi.

Zwo vha zwi tshi nga khokho idzi dzi khou mu langa. A dirivhula a raha lwe gogo la thoma u vhidzelela" Jojo! Jojo!"

Jojo a humpa bola.

"Kha ri ye, Jojo, shumisani khokho dzañu dza manditi!" Ndi Big Ben a tshi vhidzelela.

Jojo a mbo di kora, a dovha hafhu.

Bib Ben a fara Jojo kha shaña a ri, "No shuma, muhannga. Ni a kona u shumisa khokho dzañu. Ni songo ima u ita ndowendowe."

Bruce na vhaña vhañwe vhashengedzi vha sokou mu sedza. Zwa vha kondela u zwi kholwa.

"Jojo," hu amba Big Ben, "Zwi tou nga ndi inwi mutukana a no funeswa e ethe hafha fhethu, fhedzi tshihulwane ndi uri inwi ni qidzhia ni muthude vhutshiloni," u ralo a tshi khou sumba thoho.

Na khoutshu a pfa o mangala. "No tamba. Jojo. Ni do ri dzhoina?" a tshi vhudzisa.

"Ndi nga si kone, Vho Khoutshu," hu fhindula Jojo " Ndo luga ndo rali."

"Tshihulwane ndi uri inwi ni qidzhia ni muthude vhutshiloni," ndi ene a tshi dihevhedza.

U bva wonoyo musi, nditsho tshine a ita, ndifho hune a ya, Jojo o di dzula a tshi nga muthu o ambaraho khokho dza manditi.

Kha ri ambe Vhambedzani bvumbo **dza Bruce** mushengedzi na **Big Ben** mutambi wa bola.

- ❖ Ri zwi divha nga mini uri Big Ben ndi muthu a re na vhuthu?
- ❖ Wanani ni talele mafhungo a re tshitorini itsi a no sumbedza uri Big Ben ndi ene we a tütuwedza Jojo.

Kha ri ñwale

Vhalani tshitiori tsha **khokho dza** Jojo nga vhuronwane ni talele ledere li re tsini na phindulo yone.

Ndi nga mini Jojo o vha a songo takala musi tshitiori tshi tshi thoma?
A O vha a si na khokho.
B O vha a songo nangiwa kha thimu.
C O vha a sa koni bola ya milenzhe.
D Vhatukana vhahulwane khae vho vha tshi mu shengedza.

Ndi nga mini murengisi vho lača khokho?

A Dzo vha dzo tħahala.
B Ho vha ho sala khokho nthihi fħedzi.
C Vho vha vha si tsha dici funa.
D Dzo vha dici si tsha rengisei ngauri dzo vha dici dza u edzisa ngadzo.

Mulaedza muhulwane wa itsi tshitiori ndi ufhio?

A U tea u tinya khakhathi
B U fanela u vha na lutendo kha iwe muñe
C U tea u lwa na vhashengedzi
D U songo fulufhela muthu

Ndila ya Jojo ya u ha hayani i bva nga ngafhi?

A Burohoni, Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo, mudavhini
B Burohoni, Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo, mudavhini, Wimpy
C Burohoni, Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo, Wimpy mudavhini
D Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo mudavhini, burohoni

Zwino itani thiki (✓) kha maipfi ane a ɻalutshedza mvumbo ya Big Ben na ya Bruce.

Big Ben

vhulenda	✓		mbilummbi
vhułali			tsilu
dakalo			mudziatsinyuwo
u thusa			vhutshivha
muhali			goswi
nungo			u thengathenga

Bruce

vhulenda		✓	mbilummbi
vhułali			tsilu
dakalo			mudziatsinyuwo
u thusa			vhutshivha
muhali			goswi
nungo			u thengathenga

Ñwalani mafhungo mavhili a no amba nga zwe Big Ben a ita zwe zwa khuthadza mbilu ya Jojo.

1

2

Duvha:

Vhudipfi ha Jojo ho shanduka nga ndila ifhio musi tshiitori tshi tshi aluwa?

Mathomoni a tshiitori Jojo o pfa

ngauri

Musi tshi tshi thela

Didzhieni hu inwi Jojo. Nwalani tshiñwalwa tsha dayari ni tshi sumbedza zwa zwa bvelela kha inwi uyu musi. Thomanı nga vhudipfi ha Jojo kha tshipida tsha u thoma tsha tshiitorı ni kone u ɻalutshedza uri ho bvelela mini musi Big Ben a tshi ɻuwa na Jojo mudavhini. Nwalani tshiñwalwa itshi tshi kha tshifhinga tsho fhiraho, ni tshi shumisa muthu wa u thoma.

Dayari yanga

Duvha:

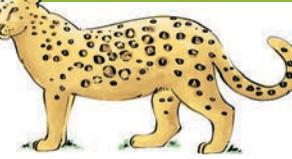
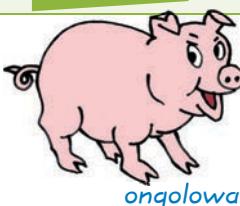

Dzhenisa mađadzisi a digirii
ane a khou ɻahela.

Mađadzisi a digirii

Ni vho zwi divha uri **lidadzisi ja digiri** ndi ipfi ji no ri vhudza zwinzhi nga jiit. **Mađadzisi** a a shumiswa na kha

- Ri ɻuma -esa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwivhili.
- Ri ɻuma -esesa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwi no fhira zwivhili.

Kha ri ŋwale

Didzhieni ni Jojo. Ni khou ya u ŋwalela khonani yanu wa ngei tshikoloni tsha mahayani tshe na vha ni tshi dzhena khatsho ni sa athu ya Johannesburg. Luŋwaloni lwaŋu, ɏalutshedzani uri tshikolo tshiswa tsho tou itisa hani. Ni kone u ɏalutshedza zwe zwa bvelela musi we na wana khokho ntswa.

Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulana luŋwalo lwaŋu.

1

2

3

4

Duvha:

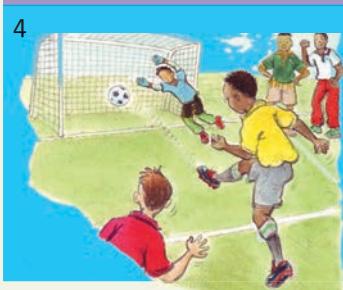
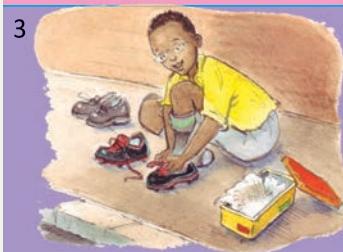
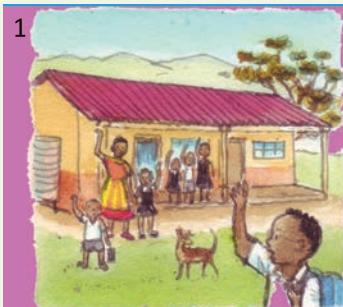
Kha ri nwale

Zwino shumisani mepe wa mihibulo wanu kha u nwala luñwalo lwa Jojo a tshi nwalela khonani ya tshikoloni tsha kale.

Shumisani mepe wa mihibulo wañu na zwifanyiso na tsivhudzo ye ra ni fha i re kha phara iñwe na iñwe. Nwalani luñwalo ulu nga vhudele kha siatari illi.

Nwalani ñirese

Duvha

wanga

Bulani uri no ñipfa hani musi ni tshi tuwa afho mudanani.

Talutshedzani tshikolo tshañu tthiswa, vhana vha hone na uri no ñipfa hani.

Talutshedzani uri ho bvelela mini musi vhashengedzi vha tshi ni dzhieila ngilasi dzanu.

Talutshedzani ndila ye Big Ben a ni thusa ngayo a tshi ita uri ni pfe ni khwiñe vhutshiloni.

Wañu khonani

Nwalani dzina ja muñwali wa luñwalo

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha

Kha ri vhale

Namusi ndo tamba metsheni wa bola ya milenzhe. Ro wina 3-0. Ro no fhedza mme anga vho ri isa Wimpy. Ndo swika nda ja bega na matshipisi. Ro tangana na Vhonani na kukaladzi kwawe.

U bva afho, nga awara ya vhuṇa nga masiari, ro ya u dala ha muzwala wanga Cecily. Ro swika ra tamba khirikhethi murahu ha nndu. Ndo rwa six a fhedza o mmvisa. Ro diphina.

Kha ri vhale

Vhalani dayari ye ya ḥwalwa nga khonani ya Jojo wa ngei muḍanani, musi no no fhedza, vhalani tshiḥwalwa tsha dayari tshe tsha ḥwalwa nga Lutendo, ḥwe khonani ya Jojo.

*Thomani fhungo ḥiwe
na ḥiwe nga ipfi ja
libulatshifhinga.*

*Ni shumise muthu wa
u thoma "Ndi/ndo/nda"*

*Ni ambe nga nnyi/
vhonnyi, lini,
ngafhi na mini.*

Dayari yanga

Namusi ndo buba sa nga misi. Nda thusa makhulu wanga u ka mađi bommbini nda kona u gidima nda namela bisi. Ndo pfa mbilu yanga i tshi vhavha uri ndi tea u ya tshikoloni ngauri ndo ḥewa kumangana kwa u naka nga muhura washu zwino ndo vha ndo ri ndi do ḥwa nakwo.

Musi ri ndilani, mureili wa bisi vha wana uri vhili lo xa. Ra tea u ima uri ri dzhenise ḥiwe. Vhunzhi ha vhanameli vho vha vho sinyuwa ngauri vho vha vha tshi do lenga u swika mishumoni. Vho pfa zwo vha sinyusesa musi mureili vha tshi ri a vha na tshipere zwino zwi do dzhia awara na hafu uri bisi ya u imela iyi i swike. Nhe a zwo ngo vhuya zwa nndina. Ndo humela hayani nda vha ndi tshi khou tamba na tshimangana tshanga.

Sara

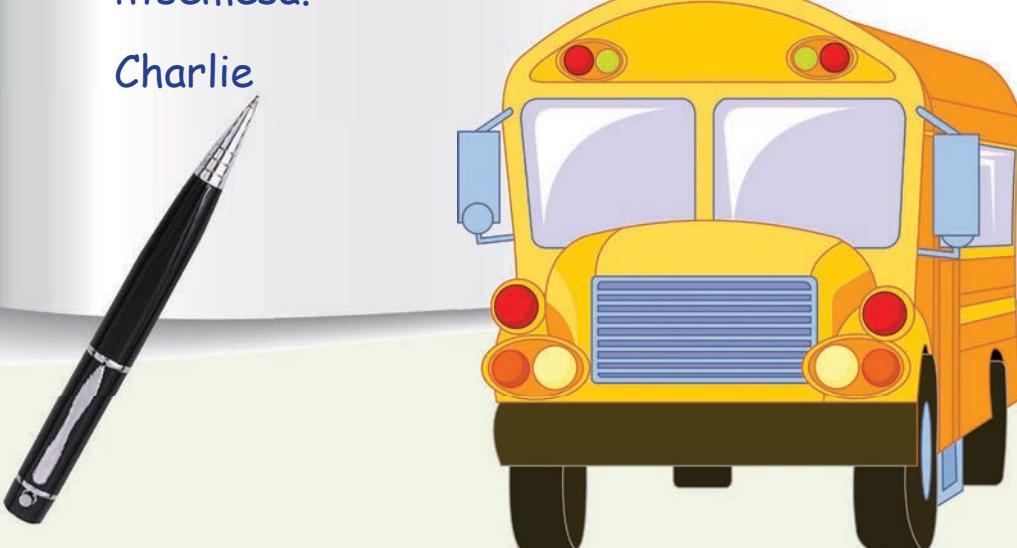
Dayari yanga

Ndo diphin namusi. Ro fara Iwendo Iwa tshikolo Iwa u ya *Cradle of Humankind* ngei vunduni la Devhula Vhukovhela. Zwo ri dzhiela awara yothe u bva Pretoria.

Ro vhona Mapako a *Sterkfontein* na fhethu he fosili dza "Mrs Ples" na "Little Foot" dza waniwa hone. Hu na fosili kana mihangarambo ine ya vha na vhukale ha mirwaha ya 3,3 milionyi. Hezwi zwi ita uri duvha je nda bebwa ngalo li nge a li na mushumo.

Ho bora Iwendo Iwa u humela hayani. Lwendo Iwa hone Iwo vha lu lulapfusa nahone ndo vho thoma u pfa phepho. Ndo khakha nga u hangwa dzhesi yanga ya tshikolo henengei he ra vha ro ya hone, zwino ndo ri u swika hayani mme anga vha ntsemesa.

Charlie

Kha ri nwale

Dzulelani u ñwala dayarini kha maðuvha mararu a tehelaho. Ñwalani zwe na ita ðuvha ñinwe na ñinwe, zwe na ðipfisa zwone, ni kone u ñwala nga madakalo na zwe zwa ni dina.

Dayari yangaDuvha:DatumuDayari yangaDuvha:DatumuDayari yangaDuvha:Datumu

Duvha:

Mađadzisi

Kha ri nwale

Dzhenisani tshivhumbeo tshone tsha maipfi a re kha zwitange ni tshi fhedzisa mafhongo a re afho phasi.

Mushengedza vhañwe u na (luvhilo) _____ u fhira Jojo.

Ndi ño shuma (maanda) _____ uri ndi kone u phasa.

Ntakadzeni u dzula (muđi) _____ wa fhasi.

Sarah u ya tshikoloni (bisi) _____ nga Łavhuvhili fhedzi.

Rifilwe a tshi vhuya tshikoloni (masiari) _____ u namela bisi.

Vhana vha dzula (kilasi) _____ vho lindela mudededzi.

Ri tshi pfuka buroho ya fhaļa (mulambo) _____ ro thoma u imba.

Ha pfali ngauri u amba (u ḥavhanya) _____.

Kha ri nwale

Zwino sedzani madzina a mbeu na ḥukhufhadzo ya madzina.

Khethekanyani maipfi a bve madungo ni bule uri hu na madungo mangana kha ipfi liñwe na liñwe. Ni kone u bula uri iļo dzina ndi ḥa mbeu kana ndi ḥo tukufhadziwaho naa.

tshi/bu/dza/na	4	ḥukhufhadzo ya dzina
budzwana		
dzothwana		
kutukana		
mbilwana		
dilwana		
ngwana		
dzugudana		
godzwana		
muđana		

Arali ra nga ḥuma mutshila
-na kha matsinde kana midzi
ya madzha ri vha ri tshi khou
sumbedza mbeu ya dzina iļo
kana ri tshi khou li ḥukufhadza.

Kha ri nwale

Mađadzisi a fhethu

Mađadzisi a fhethu a ri vhudza hune zwithu zwa vha hone.

Džhenisani mađadzisi a fhethu ni tshi fhedzisa mafhungo
aya. Ni tea u shumisa ipfi luthihi fhedzi.

u mona na

tsini

ngomu

nnda

mirini

hođhehođhe

Ni songo tambela nduni. Iyani ni yo tamba _____.

Ndo sedza _____ ndi si tshi wane.

Džhenani _____ nduni ni litshe u ima mvulanî.

Zwiđoni zwi fhađa zwiđaha _____.

Iđani ni dzule _____ na nne, muđuhulu wanga.

Vho ḥavha mirosi _____ luvhondo lwa luhure.

Mafurase a madzina

Vhalani mafurase a madzina ni kone u fhedzisa fhungo liđwe
na liđwe nga ndila i no takadza.

Bugu ya Hulisani yo hulesa.

Tshikeitibodo tsha Mandu _____.

Sekhasi _____.

Musi tsho vala _____.

Baisigiri yanga _____.

U tamba mitambo _____.

U namela tshidimela _____.

Duvha:

Kha ri nwale

Mafhungodavhi a madzina

Fhedzisani mafhungo haya.

Ndi bugu ya nnyi? A thi ḋivhi uri ndi bugu ya nnyi.

U dzula ngafhi? A thi ḋivhi _____.

Uyu muthu u pfi nnyi? A thi ḋivhi uri _____.

U ḋo swika lini? A thi ḋivhi uri _____.

Itshi ndi mini. A thi ḋivhi uri _____.

Uyu ndi nnyi? A thi ḋivhi uri _____.

Masala a mbuelamurahu

Ni kha ḋi elelwa uri masala a mbuelamurahu ndi afhio? Ri shumisa masala a mbuelamurahu arali ɻefhongo na tshiitwa zwa ɿiti zwi muthu muthihi/tshithu tshithihi. Tsumbo: Ene o nwalela ene muñe luñwalo.

Dzhenisa ɿithihi ṥa aya masala a mbuelamurahu ni tshi fhedzisa mafhungo.

riñe vhañe

kwone kune

tshone tshiñe

inwi muñe

vhone vhañe

inwi vhañe

nñe muñe

ene muñe

1 Ngauri a ni na n̄devhe, ndi ḋo ḋipfela _____.

2 Tshimange tsho gonya muri. Tshi ḋo tsa _____.

3 Ri na vhúali. Ri ḋo fhañta phazili _____.

4 Havha vhana vho funzwa vhukuma. Vha ḋo shuma mbalo dzoñthe nga _____.

5 Vhoiwe zwi iteni _____ ni litshe u vhudzisa riñe.

6 Ho swika he nda ḋivhudzisa _____ uri zwi khou itea zwavhukuma naa.

7 Ndo pfa nga _____ wa mafhungo.

8 Kusidzana ku ri kwo tou fula maberegisi _____.

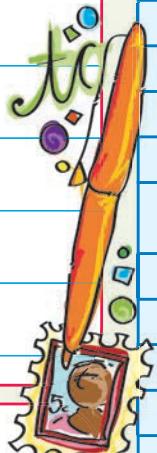

Pulanani u n̄wala tshiṭori.

Kha ri n̄wale

Tshi ḋo amba nga mini?

Vhaanewa vhahulwane vha ḋo vha vhafhio?

Ni ḋo bvisela khagala mafhuno afhio?

NDI KONA

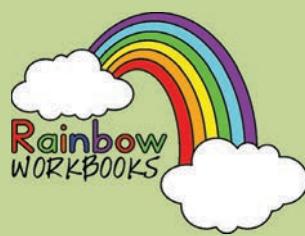

- u vhala u atikili ya gurannda.
- u vhala tshiṭori.
- u anetshela hafhu tshiṭori.
- u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili dza gurannda.
- u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshiṭori.
- u shumisa maṭanganyi kha u ṭanganya mafhungo.
- u n̄wala tshiñwalwa tsha dayari.
- u n̄wala tshirendo.
- u n̄wala magumo a tshiṭori
- u n̄wala, u dzudzanya (editha) na sengulusa tshitor.
- u ita ḫogdisiso.
- u ḫalutshedza vhaanewa.
- u khethekanya maipfi a bva madungo.
- u topola maḍadzisi a fhethu na tshifhinga.
- u topola maitimatikedzi.
- u livhanya maipfi na mafhambanyi ao.
- u livhanya maipfi na pfanywa dzao.
- u pulana u n̄wala luñwalo.
- u pulana u n̄wala tshiṭori.
- u pulana na u n̄wala zwiñwalwa zwa dayari.
- u humbulela mafhungo a atikili ya dayari ndi tshi shumisa zwifanyiso na ḫohyo ya mafhungo.
- u humbulela mafhungo a tshiṭori ndi tshi shumisa tshifanyiso na ḫohyo.
- u ita ḫitambwa ḥa magumo a tshiṭori.
- u tshimbida maṭo (u sikima) kha tshiṭori kana atikili ya gurannda.
- u pfeſesa zwine ḫohyo dza mafhungo dza amba.
- u shumisa maḍadzisi a digirii.
- u shumisa maṭanganyi kha u anganya mafhungo.
- u shumisa maḍadzisi a mbambedzo.
- u shumisa maambiwa.
- u shumisa mafhungodavhi a madzina.
- u shumisa mafurase a madzina.
- u shumisa masala a mbuelamurahu.

Itani bugu yañu inwi muñe kha masiaṭari 101-102. Kha khavara, n̄walani dzina ḥa bugu. N̄walani dzina ḥa n̄wala nga fhasi ha dzina ḥa bugu, ngauri ndi inwi muñwali. Olani tshifanyiso kha khavara. Zwino n̄walani tshiṭori tshañu tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.

KHAVARA YA NGA MURAHU

ZWI NO KWAMA MUŃWALI

Nwalani dzina ḥānu

Mińwaha yanu

Hune na dzula hone

8

Olani tshifanyiso hafha.

Nwalani dzina ḥānu hafha.

Nwalani dzina ḥānu (ndi inwi muńwali)

1

Liga ja 4: Gerani kha mutalo u songo thukhulwaho musi no no peretedza bugu yanu.

Liga ja 1: Petani kha mutaladzi wo thukhukanyiwaho.

5

Iseai phanđa na tshifor tshayu hafha.

4

Nwalani mutumbu wa tshifor tshayu.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Thomani u r̄wala tshiṭori tshaṇu hafha.

Fhedzisani tshiṭori tshaṇu.

2

7

3

9

Iseani phanđa na tshiṭori tshaṇu hafha.

Nwälani urt hu bvelela minni magumoni a tshiṭori.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Duvha:

Z
W
i

r
e

n
g
o
m
u

Thero ya 8: Vhathu, fhethu na vhurendi

Themo ya 4: Vhege dza 5 - 6 U ya tshikoloni tshiswa

(113) Gammiba ya Vhana 104

U vhala khungedzelo.
U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga khungedzelo.

(114) U elekanya nga khungedzelo 106

U ḥwala phindulo dza mbudziso dzo disendekaho nga khungedzelo.
U topola maiti na mađadzisi.
U vhekanya mađadzisi a tshi sedza hani, lini na ngafhi.
U topola maiti one.

(115) U pulana khungedzelo yanu inwi muñe 108

U ḫadza mepe wa mihumbulu wa u dizaina phosītara i no khou kungedzela lwendo lwa tshikolo a tshi shumisa ḫoho dze a newa.
U ita phosītara a tshi shumisa notsi dici no bva kha mepe wa mihumbulu.

(116) Zwitatamennde, mbudziso na magarukela 110

U topola mađaluli na madzina.
U ita ndongazwiga mafhungoni nga ndila yone.
U topola maiti na mađadzisi.

(117) Phukha dza ḫaka 112

U vhala mafhungomatsivhudzi a no amba nga phukha.
U thebuileitha phindulo dza mbudziso dzo disendekaho nga mafhungomatsivhudzi a no amba nga phukha.
U livhanya maipfi na ḫalutshedzo dza.

U rera nga zwiñwe zwa zwithu zwe vha guda malugana na phukha.

(118) Dizainani burotsha 114

U ḫadza tshipulaneli tsha u dizaina phamfuļete i no amba nga phukha.

U gera zwigeriwa a ita phamfulethe, a tshi ḥwala mafhungomatsivhudzi nga vhudele.

(119) Siaṭari la tshigeriwa ḫa phamfuļete 115

Themo ya 4: Vhege dza 7 - 8 Vhana vha no fana na riñe

(120) U lavhelesa luambo 117

U topola maiti na tshifhinga tsho fhiraho na tsha zwino.

(121) Mutukana we a hana u guda 118

U vhala ḥitambwa a tshi shumisa mabvumbedzwa vhothe na muanetsheli.

(122) U elekanya nga ḥitambwa 120

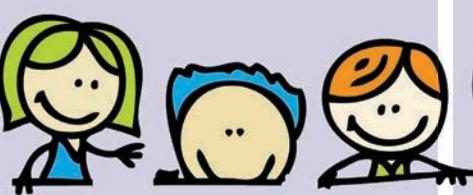
U rera nga ḥitambwa na mbudziso.
U ḥwala phindulo dici fhindula mbudziso dici no kwama ḥitambwa.
U ola mabono mavhili a ḥitambwa a topola mubvumbedzwa muhulwane.
U topola pfanywa.
U ḥwala manweledzo.
U topola mađaluli.
U ḥwala ḫalutshedzo ya mubvumbedzwa.

(123) U ḥwala ḥitambwa 122

U ḫadza tshipulaneli tsha u ḥwala ḥitambwa phasi ha ḫoho dzo newaho.
U ḥwala ḥitambwa nga vhuronwane ji tshi bva kha tshipulaneli.

(124) Vhabvumbedzwa 124

U shumisa alitheresheni kha u vhumba madzina a vhabvumbedzwa vha re matambwani.
U vhumba maipfi a tshi shumisa anomatopia.

Themo ya 4: Vhege dza 5 - 8

U dizaina phosītara a tshi kungedzela matambwa.
U asesa phosītara dzothe a wana i no fhira dzothe.

(125) Musidzana Tshirunzi u vha muphulusi 126

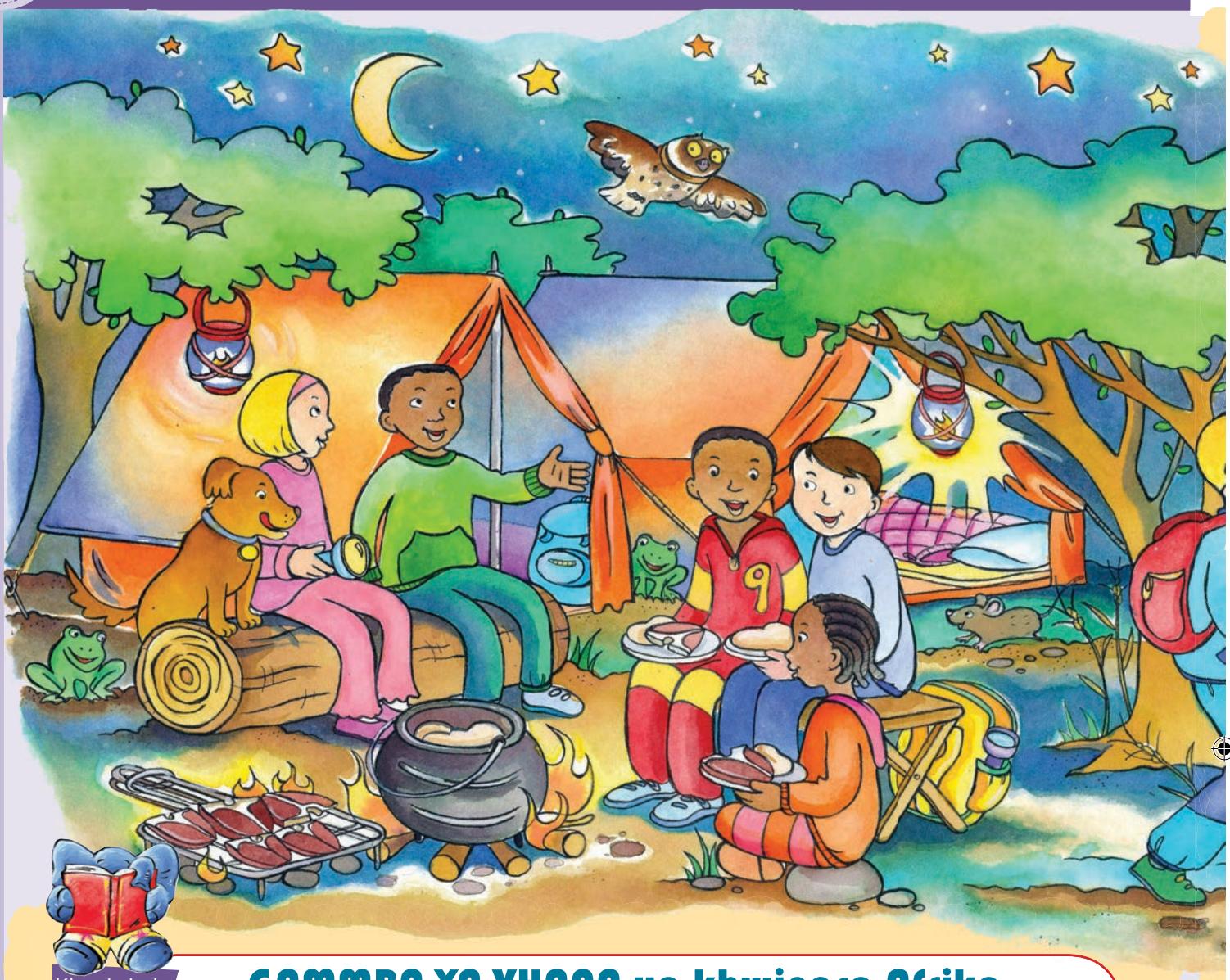
U vhala ḥitambwa.
U rera nga tshitor.

(126) U elekanya nga ḥitambwa 128

U ita ḥitambwa ḫa dirama.
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga ḥitambwa.
U topola mafhungodavhitsinde.
U fhedzisa mafanyisi.

Inwi ni wa tshipentshela. 130

Kha ri vhale

GAMMBA YA VHANA ya khwiñesa Afrika Tshipembe lothe

Super Kids Holiday Camp i ita uri vhana vha miñwaha ya vhukati ha ya malo na ya fumimbili vha gammbe vha tshi diphinä nga u ita zwithu zwinzhi. Diriñwaliseleni tshifhinga tsha holedei ya tshilimo uri ni ḥwe ni tshi diphinä gammbari i re ḥodzhini ya phukha. Ni do ḥogomelwa nga tshigwada tsha vhathu vha re na tshenzhemo vhane vha do vha na vhuñanzi uri no dīgedä nahone ni khou diphinäsa.

Idani ni thetshele zwine vhañwe vha ita, ni wane khonani ntswa, ni vhone phukha na u bambela mađini e ni sa a ḥowele!

Tshihulwane ndi uri ni diphinä! Vhabebi vha do vha vho navha milenzhe ngeno vhoiwe ni tshi khou tondiwa na U DIPHINESA!

Duvha:

Muñwe na munwe u na mukovhe!

DIPHIQENI

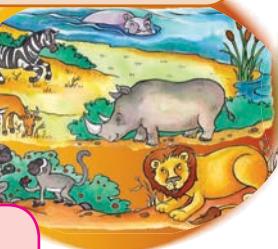

U ora mulilo

U tshimbila vhusiku

U tandula nga goloi

Khasiji ya u fhufhela

Vhutsila na zwilukwazwivhađwa

U bambela

GAMMBA YA VHANA YONEYONE!

Vhana vha vhuya vha zwi thethela a vha tħha tħadu huma!

Founelani Kiddy Camp kha 20121 212
Mutengo: R300

Mađuvha: U bva Musumbuluwo u swika Ľavħuṭanu vhege iħwe na iħwe musi tshikolo tħo vala.

Ni ideo na zwiħbaro zwa u bambela zwañu, mapfura a quvha na ngilasi dza quvha.

Kha ri ambe

Lavhelesani khungedzelo iyi nga vħuronwane ni rere nga zwi tevhelaho ni na khonani yanu.

- Muñwali u ita mini uri a kunge dzangalelo ja muvhali?
- Ndi tħoħo dzifhio dze dza swifhadzwa kana dza nejewa muvhala?
- Ni nga kona u wana zwigagarukela zwingana kha khungedzelo iyi?
- Ni vhona u nga ndi nga mini khungedzelo iyi i na zwifanyiso zwinzhi ngaurali?
- Ni vhona u nga khungedzelo iyi yo īwalelwa vħonnny? Ni nga kha di ita thiki kha zwibogisi zwinzhi. Bulani tħiġi tħalli uru ni ite thiki tħibqiegħi itsho.

Vhatukana	Vhasidzana	Miñwaha ya 4 u swika kha 7	Miñwaha ya 8 u swika kha 12	Vhathu vhahulwane	Vhaswa

Kha ni nwale

Lavhelesani khungedzelo i re kha siaṭari lo fhiraho ni nwale phindulo dza mbudziso idzi.

I khou kungedzela mini?

Khungedzelo iyi yo itelwa tshigwada tshifhio?

Uri “vha do vha vho navha milenzhe” zwi amba mini?

Nwana ane a vha muholefhali a nga ita zwifhio gammbani iyi?

Ni nga kona u ya gammbani iyi mafheloni a vhege?

Ndi nga mini khungedzelo i tshi ri “ni do ḥogomelwa nga tshigwada tsha vhatu vha re na tshenzhemo”?

Nwalani mutevhe wa zwithu zwine ni nga qiphiṇa ngazwo arali na nga ya gammbani iyi.

Milaedza i tevhelaho i amba mini?

**GAMMBIA YA VHANA
YONEYONE!**
*Vhana vha vhuya vha zwi
thetshela a vha tsha ḥodou huma!*

Ndi nga mini vha tshi tea u da na mapfura a ḥuvha?

Ndi nga mini vhabebi “vha tshi do vha vho navha milenzhe” arali inwi na nga ya gammbani iyi.

Duvha:

Maiti na mađadzisi

Kha ri ñwale

Talelani maiti a re mafhungoni aya. Ni kone u tangedzela mađadzisi othe ane a khou ɏalutshedza maiiti. Musi no no fhedza, ñwalani mađadzisi zwibogisini zwone.

Nwana o lila nga lutzhemo.

Mutukana u gidima nga luvhilo.

Ntsa ya fhufhela n̄than̄tha.

Ri tambela bola nn̄da.

O rahela bola guvhani.

Mmbwa ya hashu i lala nn̄da.

Mvula khulu yo na mulovha.

Ndi do bambela matshelo.

Mulovha ndo vha na phathi khulu.

Mađadzisi a ɏalutshedza maiti. A ri vhudza uri nyito i do itea hani, lini kana ngafhi.

Zwino ñwalani mađadzisi e na a talela fhasi ha ɏhoho dzo teaho.

Hani	Ngafhi	Lini

Kha ri ñwale

Tangedzelani tshivhumbeo tshone tsha maiti fhungoni liñwe na liñwe ja a tevhelaho.

Nne **ndi/tshi** khou ya Vhugalaphukha ha Kruger.Inwi **no/vho** lenga u swika tshikoloni.Mbavanzwimi **dzi/zwi** khou fhedza tshugulu.Ndou **dzo/kwo** vha **dzi/kwu** tshi khou nwa mađi.Rine **ni/ri** kha Gireidi 4.

U pulana khungedzelo yanu inwi muñe

Kha ri ñwale

Shumani ni na khonani yanu. Pulanani u dizaina khungedzelo ya lwendo lwa tshikolo.

Hu khou yiwa ngafhi?

1

Lwendo ndi lwa lini? U bva nga _____ u swika nga _____

2

Ni ño vhona mini?

3

Zwi ño ni ñurela vhugai?

4

Ndi vhonnyi vha no ño ya?

5

Vha tea u ña na mini?

6

VHUSEVHEDI HA U ITA PHOSITARA

- Itani uri phositara yanu i vhe khulwane nga hune na konä.
- Itani uri muñwalo u vhe muhulwane u itela uri zwi lelutshele vhathu u vhala.
- Shumisani mafhundo a sa kondi, e khagala.
- Ni songo dzenisa zwifanyiso zwinzhisa kha phositara yanu.
- Bulani fhethu, ñuvha, datumu na tshifhinga.
- Neani lwendo ulu dzina.
- Khalarani phositara yanu u itela uri i kungese dzangalelo.

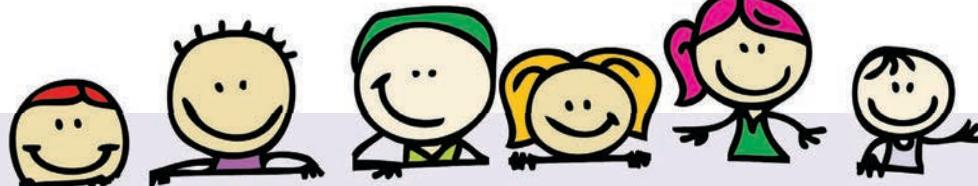
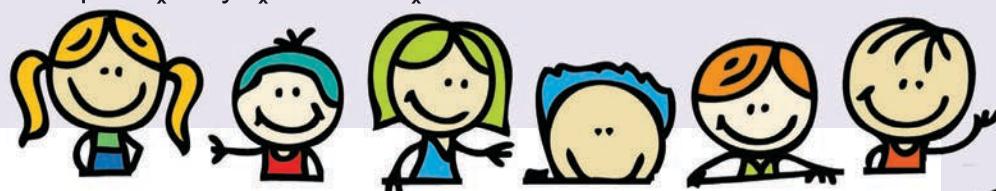

Duvha:

Kha fi nwale

Zwino shumisani mepe wa mihumbulo na notsi dza mvetamveto kha u
dizaina phosifara yanu inwi muqe.

Ni songo kanganyisa **maṭaluli** na **maḍadzisi**. Elelwani:

🟡 **Litaluli** ḥi ṭalutshedza dzina. Ḫi bula zwinzhi nga muthu, fhethu kana tshithu.

🟠 **Lidadzisi** ḥi bula zwinzhi nga ḥiiti. Ḫi amba nga nyito, malugana na uri nyito i itea, hani, lini na ngafhi.

Kha fi ḥwale

Talelani maṭaluli a re kha ḥinwe na ḥinwe ḥa haya mafhungo, ni tangedzele madzina ane a khou ṭaluliwa.

Ni ḫo kona u vhona ḥitadulu ḥa vhusiku ḥi na ḥaledzi dzaļo dzi no penya.

Ni bambele mađini a rotholelaho hu na mutsho u dudelaho.

Diani tshinwi Iwanzheni lwa muvhala wa lutombo ni ṭanganedzwe nga ḫakalwanzhe ḥa mavhengevhenge.

Ni ḫe na maforokiki ni vhone zwiñoni zwa mafhondo zwi zwiṭahani zwazwo.

Divhanani na khonani ntswa ni tambe n̄tha ha khasili ya u fhufhela khulu.

Idani ni vhone miri milapfulapfu n̄tha hayo hu tshi tamba ḫoho dzi no silinga.

Tshimbilani na milambo i no elela tuyani u no rotholela.

Idani ni ḫe zwiñiwa zwi ḫifhaho zwo gotshiwaho muliloni u nyengaho.

- *Ipfī ḥinwe na ḥinwe ḥi thoma nga ḥederedanzi.*
- *Mbudziso i fhela nga tshigambudziso.*
- *Tshitatamennde kana ndaela zwi fhela nga tshiga tsha u awela.*
- *Garukela ḥi fhela nga tshigagarukela.*

Ndongazwiga

Vhalani mafhungo aya. Zwino a ḥwaluleni, ni tshi shumisa mađederedanzi one na ndongazwiga dzone.

Kha fi ḥwale

imani roboto yo tswuka

ndi khou fa nga ndala wee

ni khou ya u gammba nga tshikolo

Duvha:

ni songo pfuka phanda ha lori

ni songo tambela tsini na mulambo

ndi dzhesi ya nnyi iyi

hee vhanna vhonani ndau khulukhulu

peter na sam vho bambela vha ya lwanzeni nga fulwana

no vha no fara lwendo

ndo ya mavhengeleni nda renga malegere matshipisi na maapula

tanqanyisani makumba na swigiri ni shele mafhi

ndo ya vhugalaphukha nda vhona ndau na madagaladzhie thoho na mvuvhu

Kha ni nwale Talelani lidadzisi li re fhungoni linwe na linwe ni tangedzele liiti line ja khou talutshedziwa (dadziswa).

Ra dzhena basini nga dakalofulu.

Ra vhona naledzi dzi tshi penya taqulu.

Ra enda ri tshi imba nga mafulufulu ro takala.

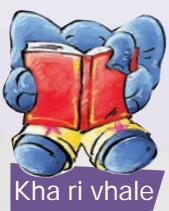
Ra tshimbila nga u ongolowa phakhani.

Ra dzula ro fhumula tsini na isha.

Ntsa ya mbo fhira nga luvhilo i tshi tsa.

Ra huwelela nga dakalo musi ri tshi vhona ndau.

Ndou ya fhira tsini hashu i tshi sunya.

Kha ri vhale

NDAU

Ndau dzi wela fhasi ha tshigwada tsha zwimange. Ndau ya nduna i anzela u vhidzwa upfi ndi khosi ya muvhuso wa phuka. Ndau dzi zwima na u vhulaha dzinwe phukha dzi no nga ntsa na mbiđi. Dza tsadzi ndi dzone dzi no zwimesa. Dzi anzela u zwima vhusiku nga zwigwada. Ndau dzi takalela u dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula nga zwigwada.

NDOU

Ndou ndi dzone phukha khulwanesa shangoni. Dzi dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula dzi khomboni ngauri mbavanzwimi dzi dzi zwimela mañanga adzo. Ndou a dzi imi u aluwa vhutshiloni hadzo hothe. Ndou i shumisa musingo kha u panga midzi, mitshelo na mađi mulomoni. I ja zwiljwa zwi no lingana 200 kg nga duvha na u nwa mađi a l̄itha dza 190.

TSHUGULU

Tshugulu dzi dzula sananga. Ndi zwilazwimela, zwine zwa amba uri dzi la hatsi na mađari. Dzi pfana na u nwa mađi luvhili nga duvha arali e hone, fhedzi arali hu na gomelelo dzi a kona u fhedza mađuvha maña kana mađanu dzi sa nwi mađi. Hu na tshaka mbili dza tshugulu – tshugulu ntswu na tshena. Fhedzi zwa vhukuma ndi uri a si ntswu kana tshena, dzi na muvhala wa girei. Tshugulu a dzi koni u vhona zwavhuđi, fhedzi dzi a kona nga maanda u pfa nga feda. Ndi khulwane vhukuma nahone dzi a kona u lelema 2 500 kg. Dzi dzulela u zwimiwa nga vhazwimi na nga mbavanzwimi vha tshi dzi zwimela mañanga adzo. Ri tea u tsireledza tshugulu kha mbavanzwimi.

Duvha:

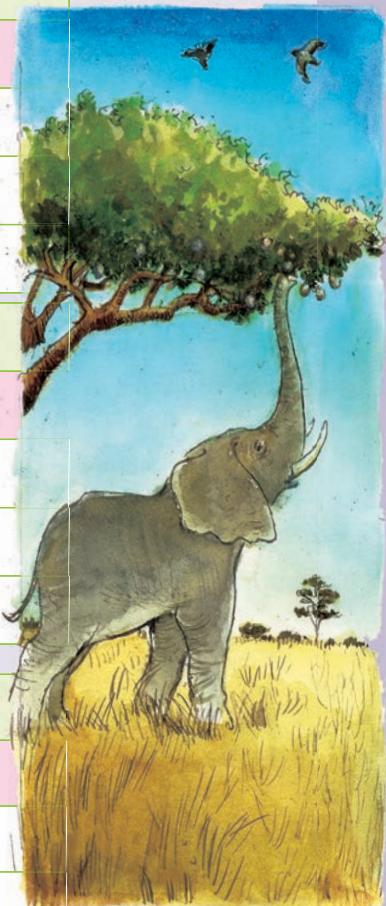

Vhalani hafhu phara dzi no amba nga phukha tharu, ni ɖadze thebuļu i tevhelaho.

Kha ri nwale

Dzi ja mini?

Ndau	Nɖou	Tshugulu

Dzi dzula ngafhi?

Ndau	Nɖou	Tshugulu

Ndi nga mini dici khomboni?

Nɖou	Tshugulu

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi aya na ʈhalutshedzeo dza.

zwilazwimela

muthu a no zwima phukha zwi si mulayoni

z swimamisi

zwipuka zwi no ja maṭari kana hatsi

mbavazwimi

feda

munukho

zwipuka zwi no alusa vhana vhazwo nga mafhi

Kha ri ambe

Tralutshedzani khonani yaṇu nga mbuno mbili dze na vhalo dici no kwama iñwe na iñwe ya phukha idzi mbili.

Ni khou ya u dizaina burotsha ya inwi muqe i no amba nga phukha. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho tsha phamfulethe uri tshi ni thuse. Siaṭari ja nga phanda li tea u vha na tshifanyiso tsha u kunga dzangalelo la muvhali. Li tea hafhu u vha na na thohwana i no kunga zwa di ralovho na kha lufuraselikungi kana tshilogene - tsumbo, "Phulusani Tshugulu!" Olani tshifanyiso kha siaṭari linwe na linwe ni tshi sumbedza mihibulo yanu. Kha siaṭari la nga murahu, nwalanini dzina yanu na nomboro ya founu, ngauri ndi inwi mudizaini wa phamfulethe.

3

2 Mafhungo matsivhudzi a no kwama phukha.

1

Siaṭari la nga phanda.

6 Kutsireledzele kwa phukha iyi.

5 Iyi phukha ndi nngafhani? Nđowelo yayo ndi ifhio? I ja mini?

4 Vhathu vha nga kona u vhona phuka iyi ngafhi?

Zwino gerani siaṭari li re kha siaṭari li tevhelaho ni li pete li ite phamfulethe ya Garaṭa ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfulethe iyi nga vhudele.

SIAȚARI LA NGA PHANDA: petelani phanda
angaredza sa nomboro ya founi, qirese na qirese ya imejji.

SIAȚARI LA NGA MURAHU: mafhungomatsivhudzi ng u
angaredza sa nomboro ya founi, qirese na qirese ya imejji.

2

3

4

U lavhelesa luambo

Ni kha di elelwa?

Liiti li sumbedza nyito fhungoni nahone li vha tshipida tsha nyito, lipfanisi la nefhungo na mudzi wa/tsinde la liiti. Zwivhumbeo zwao zwi a shanduka zwi tshi langwa nga zwifhinga.

Kha ni rwale

Talelani maiti, e tshipida tsha nyito, mafhungoni aya. Ni bule uri a kha tshifhinga tsho fhiraho kana tsha zwino naa.

Tshifhinga

Ndo ya tshikoloni.	
O ya ha dokotela.	
Vha ya kerekeni	
U khou tamba netibolo.	
Ndo la zwiliwa zwa u difha.	
U khou raha bola.	
U tshimbila nga bisi.	
Vhana vha ya tshikoloni.	
Tshikolo tsho dzhena nga matsheloni.	
O vhuya nga madekwana	
Dzo nwa madi mulamboni.	
Vha khou luka thovho.	

MUDEDEDZI: Tsaino

Duvha

117

Mutukana we a hana u guda

Kha ri vhale

Vhalelani litambwa n̄tha ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Ni tea u vha na vhabvumbedzwa vha rathi: Steve, Sam, Ann, Pam, Jabu na Mr Brown. Ni tea hafhu u vha na muanetsheli ane a do vuala zwipiða zwa tshiþori zwine zwa si ambiwe nga vhatambi.

Ndaela dza mabono na tshiteidzhi (dzine dza vhudza vhatambi zwine vha tea u ita) zwi ñwaliwa kha zwitange zwa zwikwea. Zwi anzela u vha zwi kha tshifhinga tsha zwino.

[BONO 1 Kiñasini ya Vho Brown. Vhana vhoþhe nga nn̄da ha Steve vha khou shuma vho fhumula. Vha khou ola mimepe na u ita notsi. Steve o dzula desikeni ya phanda, a tshi khou tamba mutambo wa Nintendo]

Muanetsheli: Vho Brown vha funza kiñasi ya musi tshikolo tsho no bva ya vhana vha no khou vhalela mulingo. Kiñasi ya hone a si ya khombekhombe nahone Vho Brown vho dinetshedzela u thusa vhana kha zwine vha si zwi pfesese.

Steve: [U tingatinga a tshi sedza vhaiwe vhana.] Ndi nga mini noþhe ni tshi khou ita zwa mushumo? Khezwi ni sa khou tamba sa nñe? Idani ri tambe Nintendo! Vhonani mutambo muswa we mme anga vha nthengela nga Mugivhela. Khezwi ni sa litshi zwa u shuma ni de ri tambe roþhe?

Ann: Hai, ndi khou shuma, nñe. Mulingo u khou thoma vhege idaho zwino ndi fanela u vhala uri ndi phase. Na inwi itani ngauralo, Steve.

Steve: Hu si nñe, a thi na ndavha. Mulingo u tshee kule nahone hu tshee na tshifhinga tsha u vhala. Hee, Sam, idani ri tambe.

Sam: Ndi nga si kone. Ndi khou lingedza u vhala, mani wa hashu.

Steve: Litshani u diita tshimunabugu, Jabu! Sendelani ngeno ri tambe.

Jabu: Nga vhuya, Steve. Ndi khou lwa na u vhala Zwikili zwa Vhutshilo ndi tshi itela mulingo wa Lavhutanu.

Steve: Khezwi khonani dzanga dici si na mulanga naa? Ni khonani de vhoiwe? Pam, inwi ni kona nga maanda mitambo. A ni todì u tamba?

Pam: Hai mani, Steve, hu si ñamus. Arali na sa vhala ni do feila inwi.

Vho Brown: Steve, arali ni songo diimisela u vhala, ndi khwiñe ni tshi ya na dzula fhasi ha muri na tamba mitambo yanu ni litshe u khakhisa vhaiwe.

Duvha:

Muanetsheli: Steve a mbo di bva afha kiłasini. A bva a tshi kokodza mukhwama wawe na dzhesi a ya a dzula fhasi ha muri. U ita a tshi imba zwenezwi a tshi khou tamba mitambo yawe. U khou diphiña nga maanda a tshi dihudza uri khonani dzawe dzi khou difhedzela tshifhinga nga u vhalela mulingo u tshee kule nga vhege mbili!

[BONO 2: Nga mulovha wa mulingo Steve a mbo dzhena afha kiłasini ya u vhalela a tshi vhonal e na mazhuluzhulu. A thoma u palapala mukhwamani wawe.]

Steve: Ndi khou humbela u thuswa. Ndi khou... khou... tea u vhalela mulingo wa matshelo fhedzi zwino ndo xedza bugu yanga. Eish... ḥhamusi i nga vha i fhasi ha desike yanga. [A lavhelesa fhasi ha desike.] Hai, yo ngalangala.

[A diğekha ḥoho] Eish! Yoo! A hu na ane a nga nkhadzimavho bugu?

Sam: A hu na, Steve. No fhedza vhege mbili dzothe ni tshi khou tamba mitambo zwino ni vhona u nga ni nga vhalela mulingo nga ḫuvha ḥithihi? Hu na tshifhinga tsha u shuma na tsha u tamba.

Ann: Dzhiani mepe wa mihibulo wanga khoyu, Steve ni u shumise. Irini ndi ni sumbedze uri u shuma hani.

Steve: [A tshi khou lila] Hii! Hii! Ngoho hezwi zwithu zwi nga si dzhene ḥohoni nga ḫuvha ḥithihi! Ndi do feila ngoho.

Ann: Shhh, ni songo lila. Ndi do ni thusa.

Vho Brown: Litshani u lila ni tokomelwe, Steve. Tshifhingani tshi ḫaho ni do thoma u vhala musi mulingo u sa athu swika. Jabu na Sam, thusani Steve ni mu fhe notsi dza vhoiwe a vhale.

Steve: [A tshi dzungudza ḥoho] Tshililo! A zwi nga thusi tshithu. Ndo no lengesa. Ngavhe ndi si ite zwa u tamba musi vhoiwe ni tshi khou vhala.

Muanetsheli: Musi themo i no tevhela i tshi swika, Steve a shuma nga maanda. U vho ita tshunwahaya yawe ḫuvha ḥinwe na ḥinwe nahone u tou diitela mimepe ya mihibulo yawe ene muñe. O guda pfunzo i no takadza. U vho zwi ḫivha zwino uri "hu na tshifhinga tsha u shuma na tshifhinga tsha u tamba".

U elekanya nga litambwa

Kha ri nwale

Vhalani litambwa ili hafhu ni kone u fhindula mbudziso. Rerani ngadzo ni kha tshigwada tsha vhoiwe musi ni sa athu nwala phindulo.

Mulaedza wa litambwa ili ndi ufhio? Kopololani fhungo li no bva kha litambwa line ja ri vhudza uyu mulaedza.

Mubvumbedzwa muhulwane ndi nnyi?

U ri “kilasi yo vha i si ya khombekhombe” zwi amba mini?

Ri zwi divha nga mini uri Steve o guda pfunzo?

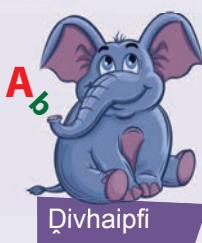
Tshitiori itshi tshi a fana na zwinwe zwitiori zwine na zwi divha?

Ni kha di elelwa tshitiori tsha nzie na lusunzi? Arali ni tshi kha di tshi elelwa, ni nga kona u buluuri zwitiori izwi zwivhili zwi fana nga mini?

Kha ri ite nyito

Humbulani nga fhethuvhupo ha litambwa ili. Hu buliwa mabono mavhili. A oleni, ni dovhe ni sumbedzi mubvumbedzwa wa bono linwe na linwe.

Divhaipfi

Bono 1

Bono 2

Wanani maipfi litambwani ili a no amba zwi no fana na zwa maipfi a tevhelaho, ni a nwale zwikalani zwe na newa.

sedzasedza		dina	
talatala		kokodza	

Duvha:

Diiteni Steve. Nweledzani zwe zwa bvelela kha inwi litambwani.

Kha ri nwale

Tsha u thoma, Vho Brown vha vhe na kiłasi ya u vhala ine ra lugisela mulingo ngomu fhedzi nne

U bva afho, Vho Brown vha ri ndi bvele nn̄da zwino nda

Tsha u fhedza, nga mulovha ha mulingo, nda humbula u thoma u vhala fhedzi nda

Elekanyani nga mañaluli ane a ̄talula Steve na Ann. A nwale ni zwikalani zwi re afho fhasi. Ro ni fha mañaluli a si gathi uri a ni thuse.

Kha ri nwale

ha bvafhi

u a bvafha

vhuthu

ha londi

Zwino nwale ni ̄thalutshedzo pfufhi ya muñwe na muñwe wa havha vhabvumbedza.

U ንwala ስtam̊ba

Kha ni ንwale

Ni khou ya u ንwala ስtam̊ba ni na khonani dzaṇu dza tshigwadani tsha vhoiwe. Dadzani tshati, ine ya ደ ni thusa u pulana ስtam̊ba. Ni kone u ንwala ስtam̊ba ዘን sa mvetamveto. Humbelani khonani yanu a ዘ i lavhelesse. U bva afho ni humbele khonani dziñwevhō uri vha vhale maambiwa a vhabvumbedzwa vho fhambanaho. Tsha u fhedza, musi no no lulamisa mvetamveto yanu, ንwalanī ስtam̊ba nga vhudele kha siatari ja seli.

- Shumisani mepe wa mihumbulu kha u pulana u ንwala tshirñwalwa itshi.
- ንwalanī mvetamveto • Humbelani khonani yanu a ni lavhelesele tshone • Dovhololani zwe na ንwala ni khakhulule he zwa tea • Zwi ንwaleni nga vhudele buguni yanu.

1

Vhabvumbedzwa vho fhambanaho ndi vhonny?

2

Vhabvumbedzwa vha ዓifara nga ndilade?

3

Tshitor tshi bvelela lini?

4

Mabono ndi afhio nahone hu bvelela mini kha bono ዘinwe na ዘinwe?

Talutshedzani puloto.

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

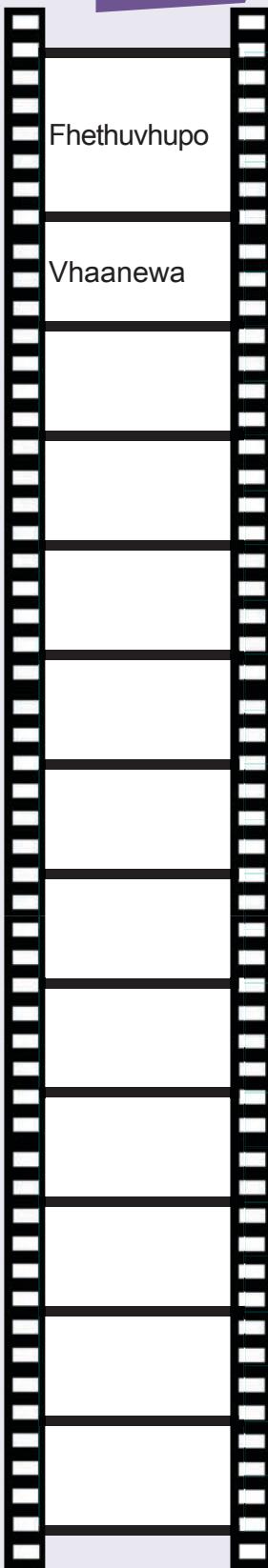
Duvha:

Kha ni rwale

Nwalani litambwa lañu nga vhudele kha
siañari heli. Ni elelwe u shumisa tshifhinga
tsha zwino kha ndaela dza fhethuvhupo na
dza tshiteidzhi.

Thoho

Fhethuvhupo

Vhaanewa

ALITHERESHENI

Ri anzela u nea vhabvumbedzwa vha litambwa kana filimu madzina a re na maledere a u thoma a no fana. Tshihwe tshifhinga madzina aya a a seisa. Musi ri tshi doholola maledere a u thoma a ipfi linwe na linwe, ri shumisa alitheresheni. Lavhelesani madzina ni vhone uri mibvumo ya u thoma i dohololwa nga ndilade.

Mushengedzi Muindja

Tshitekeshi Tshamaano

Talingwane Tovhowani

Velete Vele

Ramazwifhi Rudzani

Randevhe Rammbuda

Mmanga Mawelete

Ravhuhalu Ravhura

Silingai Seani

Kha ri nwale

Shumisani alitheresheni kha u vhumba madzina a vhabvumbedzwa vha litambwa lanu.

Anomatopia kana maedzamibvumo

Zwino humelani murahu kha litambwa li re kha bammbiri la u shumela la 120 ni talele maedza mibvumo othe a re hone. Musi ri tshi shumisa maipfi kha u edzisela mubvumo, ri vha ri tshi khou shumisa anomatopia. "Hii, hii" a edzisela u lila.

Kha ri nwale

Lavhelesani tsumbo i re afho phasi, ni vhumbi maedzamibvumo anu inwi mune.

Phoshoo

Phashaa

Pii! pii! pii!

Duvha:

U kungedzela litambwa lanu

Kha ri nwale

Itani phositarra ya u kungedzela litambwa lanu. Shumisani alitheresheni kha madzina a vhabvumbedzwa vhanu.

Shumisani na maedzamibvumo kha u kunga dzangalelo.

- Dzina la litambwa li fanela u nwaliwa nga maleđere madenya, matswu na a mivhala (rinani litambwa lanu dzina)
- Vhatambi ndi vhafhio litambwani ili
- Li do tambelwa ngafhi
- Duvha na zwifhinga zwa mađano
- Thalutshedzo pfufhi ya zwine litambwa ili la amba ngazwo
- Tsivhudzo ya kubukele

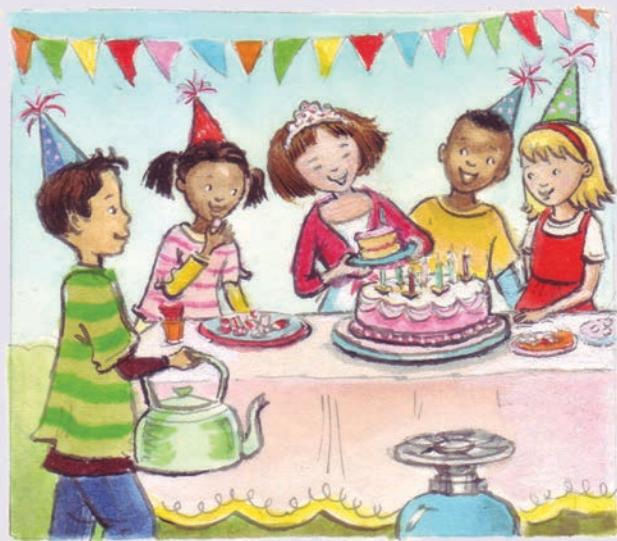
Vhusevhedi ha u ita phositarra
 - Shumisani luambo lu re khagala.
 - Fhambanyani maleđere na saizi dza maipfi, mafurase na mafhungo.
 - Shumisani mivhala i no kunga mađo.
 - Olanj kana ni nambatedze zwifanyiso zwi no talutshedza vhatuuri ndi litambwage.

Lavhelesani phositarra dze dza itwa nga khonani dzañu ni nange ine ya fhira dzothe.

[BONO 1: Phakhani mulamboni. Hu na ḥafula fhasi ha muri. Muri wo khavhiswa nga mabaloni na zwikhavhisi zwiṁwe. Hu na khekhe ya pinki ya ḫuvha ḥa mabebo n̄tha ha ḥafula.]

Muanetsheli: Ndi ḫuvha ḥa mabebo ḥa vhufumithihi ḥa Tania. Muṁwe wa vho rambiwaho ndi Lindi Myeza wa miṁwaha ya fumithihi, o ambara tshiambaro tsha phathini.

Naho Lindi a tshi vhonala e ḫwana wa musidzana a re na minwaha ya fumithihi, ndi muhali nahone u a kona u shandukisa murunzi wawe wa vha na maanda na luvhilo.

Vhana: [Vha khou imba] *Happy birthday to you, happy birthday to you. Happy birthday dear Tania, happy birthday to you. Hip-hip hooray!*

Tania: Hu nga vha hu na mini ngomu ha mpho idzi dzi re afha? Ndo takalesa. A thi ḫivhi uri ndi nga vula ifhio u thoma.

Dan: Vulani yanga. Ndo ni rengela tshithu tshine na n̄ne nda nga ḫirengela.

Tania: Yoo, ndi modoro wa Lego, wo nakesa, Dan! Nga afha ndi bogisi ḥa pennde dza mađi. Yoo,yoo, ndi funa hani u ola! Iyi ndi kheisi ya penisela, ndo livhuha Ann, ni tou nga no vha ni tshi zwi ḫivha uri yanga yo vundea.

Mary: Hei, Tania. Sori ndo lenga. Mpho yanga khei, ni nga humbulela uri ndi mini?

Tania: I phuphuledzea sa i re na vhuphuvhephuvhe. Yoo, ndi kutedibee. Ku a takulea.

Sam: Hee, vhanna! Ndi mini tshila?

Muanetsheli: Khathihi fhedzi, ha mbo bvelela mbava yo ambara bałakilava ya fhira i tshi doba mpho dzothé na khekhe.

Duvha:

Vhana: [Vha a vhidzelela] Mbava asiyo!

Muanetsheli: Mme a Tania vha bva nduni.

Mme: Ni songo ita hezwo iwe vhana! Ni
do huvhala. Shavelani ngeno!

Mmbwa: Huu, huu!

Lindi: [Maṭo awe a tshi duga mulilo
ngeno a tshi khou tswukuluwa
khofheni.] Zwithu zwo raliho zwi a
ntsinyusa.

Muanetsheli: Musidzana Tshirunzi a mbo
vha u a fhufha a tshi fhira vho
rambiwaho a pfuka mulambo.
A swika a thivha ila mbava nga
phanda. Mbava ya mbo posa
fhasi dziila mpho na khekhe. Zwa ita mashudu ngauri khekhe yo wa zwavhuđi.

Lindi: [O khaṭhamedza tshanda tsha uyu munna a tshi sombela murahu.]
Vho lingedza fhedzi zwo bala. Ann, vhidzani mapholisa!

[BONO 2: Hu pfala u lila ha mathaela a golois musi mapholisa vha tshi swika.]

Pholisa: O shuma Lindi! No zwi kona hafhu. Kha ise phanda u lwa na vhuemu.

Mme: Khekhe khei vha le, Vho Pholisa.

Pholisa: Kha vha ri ndi thome ndi valele hoyu muthu veneni.

Mme: Yoo! Lo vha duvha liñwevho heli! Lindi, no vha ni
sa athu mmbudza nga maanda anu mahulu ane na
vha nao! Ndo vha ndi tshi ri ndi vhatukana fhedzi
vhane vha vha vhahali vhahulu, zwino ndi vho zwi
vhona uri matsina na vhasidzana ndi vhahali. Zwo
ntakadza.

Tania: Ndo takala nga maanda ndo wana zwifhiwa
zwanga murahu, Lindi! Vhathu vhothe, kha ri
ise phanda na phathi yashu. Kha ri thome nga u
livhuha Lindi.

Vhana: [Vha khou imba] Duvha la vhahali kha inwi, duvha
la vhahali kha inwi. Duvha la vhahali kha Lindi,
duvha la vhahali kha inwi.

U elekanya nga litambwa

Kha ri nwale

Itani litambwa la dirama iyi ni kone
u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

Mubvumbedzwa muhulwane
ndi nnyi?

Ndi zwifhio zwine a vha zwone
zwi re zwa tchipentshela?

Pfunzo ya tshītori itshi ndi ifhio?

Mvumbopfana ndi kuhumbulele ku
sa shanduki kwa uri vhathu vha
tshigwada tshigede vha a fana vhothe.
Arali ni tshi vhona u nga vhasidzana
vha nga si vhe vhahali vhahulu,
ni tenda uri vhasidzana a vha na
nungs. Arali ni tshi tenda zwauri ndi
vhatukana fhedzi vha re na nungs, ni
khou shumisa mvumbopfana, ngauri
ni na lutendo Iwauri a vha ofhi tshithu.

Ni vhona u nga ndi tshītori tsha vhukuma? Ngani?

Ndi vhabvumbedzwa vhafhio vhañwe vhane vha vha vhahali vhahulu? Ho andesa vha
vhanna?

Musidzana Tshirunzi u fana na vhahali vhañwe nga mini?

U zwi kona hani u shandula kuhumbulele kwa mvumbopfana (sit̄riothaiph)

Kha ri ite nyito

Olani mabono
mavhili a ili
litambwa.

Kha ri nwale

Bono 1

Bono 2

Talutshedzani puloto

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

Duvha:

Nwalani thalutshedzo ya Lindi

MAFHUNGODAVHI

Ri lavhelesa mafhungodavhi: Phungodavhi ji na nefhongo na nyito vhuvhili hazwo. Hu na tshaka mbili dza mafhungodavhi. **Phungodavhitsinde:** Phungodavhitsinde ji a kona u ima nga lothe sa fhungo. Sedzani tsumbo: **Ri shuma mbalo.** **Phungodavhi ji sa kondi:** Phungodavhi ji sa kondi a ji koni u ima nga lothe. Tsumbo: **musi ro no ja.**

Lavhelesani mafhungodavhi ni ambe
uri a a kona u ima nga othe naa sa
mafhungo a no pfala (ambani uri ndi
mafhungodavhitsinde naa?)

Phungodavhitsinde

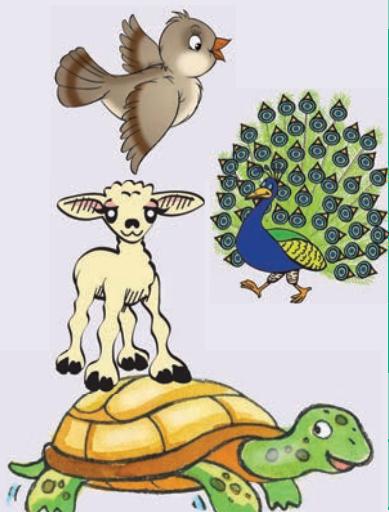
Ee, ji a kona u ima
nga lothe

Phungodavhi ji
sa kondi

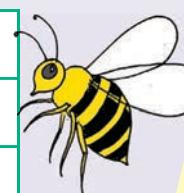
Hai, a ji koni u
ima nga lothe

musi a tshi vhidzelela		
Ndi takalela muzika		
arali i tshi na		
Ndo i wana		
Kha Gireidi 4		
Ri khou humbula u ya bolani.		
Musi filimu i tshi fhela		

Fhedzisani mafanyisi aya a no amba nga zwipuka nge na a nwala tsini na dzina lone ja tshipuka.

U na luvhilo sa _____.
U ongolowa sa _____.
U na vhudele sa _____.
O lapfa sa _____.
U na maanda a no nga a _____.
U na vhumbulu sa _____.
U na tshikhuna sa _____.
U shuma sa _____.

Ri anzela u
thalutshedza tshithu
nga u tshi vhambedza
na tshirwe. tsumbo,
arali muthu a tshi
shumesa, ri nga ri, "u
shuma sa mbongola."
Hezwi ndi mafanyisi.
Ri anzela u shumisa
mafanyisi a zwipuka.

**Inwi ni wa
tshipentshela.**

**Muvhili wanu
wothe ndi wa
tshipentshela.**

Muvhili wanu ndi wanu!

**Arali muñwe muthu a nga kwama
vhudzimu hanu, vhudzani vhañwe.**

**Arali muñwe muthu a nga ni
itisa zwithu zwine ni si zwi fune,
vhudzani vhañwe.**

**Hune na nga founela hone ni tshi
tod a thuso:**

Child Line: 0800 05 55 55

Life Line: 0861 322 322

SAPS Crime Stop: 086 00 10111

Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111

**Nomboro ya Vha Tsireledzo
ya Vhana:**

012 393 2359/2362/2363

**A HUNA
MUTHU
o teaho u
kwama
vhudzimu
hanu.**

NDI A KONA

u vhala litambwa.	
u vhala khungedzelo.	
u vhala burotsha/
phamfulethe ya tsivhudzo.	
u vhala litambwa a tshi
shumisa vhabvumbedza na
muanetsheli.	
u tamba litambwa.	
u fhindula mbudziso dzo
disendekaho nga burotsha.	
u fhindula mbudziso
dzo disendekaho nga
khungedzelo.	
u fhindula mbudziso dzo
disendekaho nga litambwa.	
u dizaina burotsha.	
u dizaina phositara.	
u fhindula mbudziso
dzo disendekaho nga
khungedzelo.	
u dadza fomo.	
u topola matululi na madzina.	
u topola matululi a re
marivalwani.	
u topola mañadzisi a maitele,
a tshifhinga na a fethu.	
u topola alitheresheni.	
u topola maiti a finithivi
(mapfukeli)	
u topola	
u topola anomatopia.	
u topola mafanyisi.	
u topola maiiti na mañadzisi.	
u livhanya maipfi na
thalutshedzo dza.	
u livhanya maipfi na pfanywa
dza.	
u ita ndongazwiga dzone
mafhungoni.	
u shumisa maiti o teaho.	
u shumisa tshifhinga tsho
fhiraho na tsha zwino.	
u ñwala thalutshedzo ya
muanewa/mubvumbedza.	
u ñwala litambwa.	

